

Univerzita Karlova v Praze

Husitská teologická fakulta

Diplomová práce

Sledování znamení kříže do roku 1200 po Kr. se zaměřením na irská specifika

Following a History of The Symbol of Cross until 1200 AD focused on Irish Specificity

Katedra: Historická teologie

Vedoucí práce:

Prof. ThDr. Jan Blahoslav Lášek

Autor:

Bc. Radek Roule

Praha 2007

Poděkování:

Děkuji prof. ThDr. Janu B. Láškovi za jeho chápající přístup k tématu mé práce a za jeho trpělivé konzultování.

Děkuji také doc. ThDr. Gorazdu J. Vopatrnému, ThD. za jeho podnětné připomínky.

Dále vděčím otci Cyprianu Candon, O.P. z irského kláštera St.Saviour's, který mi umožnil se přiblížit k tématu této práce a poskytl mi podporu ve shromáždění potřebných materiálů. Rád bych poděkoval též všem mým dobrým přátelům z Irska.

Za odborné konzultace děkuji prof. PhDr. Ing. Janu Roytovi z Ústavu dějin křesťanského umění.

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval samostatně s použitím uvedených pramenů a literatury.

V Praze , 19. července 2007.

Radek Roule

Anotace:

V této diplomové práci s názvem „Sledování znamení kříže do roku 1200 po Kr. se zaměřením na irská specifika“ se zabývám znaméním kříže od nejstarších dob až do přelomu 12. a 13. století po Kr. Věnuji se kříži v různých kulturách světa, jeho rozšíření a významu. Soustřeďuji se na christologické pojetí kříže a jeho roli při christianizaci. Zaměřuji se zejména na irské prostředí. Používám bohatý obrazový materiál, který má pomoci se lépe orientovat v popisech křížů. Držím se v odborných kruzích uznávané zahraniční literatury, nevyhýbám se však vlastním úsudkům a tvrzením. V průběhu mé práce obecně popisuji, následně si vybírám určitá témata, kterým se pak věnuji detailně. Cílem této práce je sledovat znamení kříže v jeho vývoji, rozšíření a užívání, a to i v jeho širších historických souvislostech.

Klíčová slova:

Kříž, znamení, náboženství, symbolika, zobrazení, historie, křesťanství, Keltové, umění.

The subject of this thesis, which is called „Following a History of the Symbol of Cross until 1200 AD focused on Irish Specificity“, is the symbol of cross from the oldest times until the year 1200 AD. I am following the sign of cross in various cultures and the widespread use of this sign in the early christian period. I am focused on Irish characteristics. I am using many pictures to help us with the survey. My sources are primary reliable authors but I also am giving my own opinions and argumentation. First I give general overview and then I go on focusing on details with preciseness. The goal of this thesis is the description of the sign of cross in its development, expansion and use. All this is going to be placed in corresponding historical context.

Keywords:

Cross, sign, religion, symbolism, image, history, christianity, Celts, art.

Obsah

Úvod.....	7
1. Kříž v různých kulturách světa.....	8
1.1. Písmeno Tau.....	12
2. Kříž a ukřižování.....	15
3. Časté tvary křížů v křesťanském prostředí.....	18
4. Vývoj znamení kříže, jeho výskyt a užívání.....	20
5. Rozšíření kříže do dalších oblastí.....	32
5.1. Kříž v církvích na Kavkaze a v Africe.....	33
6. Kříž v Irsku.....	35
6.1. Symbol kříže v dávných dobách.....	35
6.2. Keltské umění a náboženství.....	41
6.3. Christianizace Irska.....	45
6.4. Kříž v raném irském křesťanství.....	51
6.5. Kříž a prvotní irské mnišství.....	52
6.5.1. Kamenné desky s křížem (cross slabs).....	56
6.6. Přímí předchůdci irských vysokých křížů (Irish High Crosses).....	63
6.6.1. Volně stojící kameny (standing stones) s křížem.....	63
6.6.2. Oghamové kameny a sloupy (ogham stones).....	65
6.6.3. Leachta.....	70
6.7. Keltské vysoké kříže (Irish High Crosses).....	71
6.7.2. Forma, konstrukce a řemeslná práce.....	73
6.7.3. Základní typy.....	75
6.7.4. Obecná datace.....	78
6.8. Konkrétní keltské vysoké kříže.....	80
6.8.2. Ahenny kříže.....	83
6.8.3. Kilkieran.....	85
6.8.4. Kříž v Moone.....	86
6.8.5. Kříž v Castledermot.....	88
6.8.6. Old Kilcullen.....	90

6.8.7. Kříže v Kells.....	92
6.8.8. Kříže v Clonmacnois.....	94
6.8.9. Kříže v Monasterboice.....	97
6.9. Kruh na keltském kříži.....	103
7. Kříž v Čechách a na Moravě-zběžný exkurz.....	111
8. Další vývoj znamení kříže do 12. století.....	117
Závěr	120
Shrnutí, Summary.....	122
Literatura.....	126
Přílohy.....	132

Úvod

V této práci se chci zaměřit na znamení kříže. Toto téma vychází zejména z mého zájmu o znamení kříže a z mé záliby dokumentace tohoto symbolu. Mnoho podnětů k této práci jsem získal hlavně při mém tříletém pobytu v Irsku.

Symbol kříže patří k nejrozšířenějším symbolům světa. Lidé si ho spojují zejména s křesťanstvím, ale kříž se objevuje ve světových kulturách již mnohem dříve než přišlo křesťanství. Dodnes je kříž rozšířen i v ostatních světových náboženstvích.

Zaměřuji se však právě na znamení kříže především v křesťanském prostředí. Nejde mi zde o jeho teologický rozbor, nevěnuji se plně v této práci ani otázce role kříže při ukřižování Ježíše Krista. I když tyto otázky samozřejmě nemohu zcela opominout, usiluji zejména o to, ukázat vývoj náboženského symbolu kříže hlavně v jeho různých formách a v různém prostředí. Chci se tedy zaměřit především na jeho výskyt, rozšíření, použití a s tím související historické situace se zaměřením na irská specifika. Současně chci ukázat, jakou roli hrál kříž při evangelizaci a jak se kříž zejména v Irsku stal důležitým projevem víry. V této souvislosti chci ukázat, že znamení kříže mělo zejména v době prvotního křesťanství zvláštní ráz, který neobjevíme nikde v Evropě. Chci ukázat, že rané irské křesťanství umožňovalo, aby se stále projevovaly staré tradice.

Čerpám z různých zdrojů. Používám především literaturu křesťansky orientovanou, z velké části též zahraniční literaturu v Čechách nedostupnou. Dalším zdrojem jsou mé cesty po Irsku a tamější kontakty, snažím se v mé práci také o jistý dokumentární prvek, založený hlavně na použití obrazové přílohy. Nezabývám se hlouběji legendárními příběhy, které jsou sice plné podnětné symboliky, nelze je většinou označit za hodnověrné. Snažím se svou práci úzce ohraničit, tím myslím vyhýbat se příliš obsáhlým a detailním popisům historických faktů (které však v mé práci samozřejmě neopomím) a věnovat se pouze předmětu mého zájmu, tedy kříži.

1. Kříž v různých kulturách světa

Se znamením kříže se setkáváme v různých kulturách světa po celém světě již od nejstarších dob. Sledy čárek, spirála, kruh a kříž patří jako jednoduché kresby k původním ozdobným tvarům, v nichž ještě dlouho nebylo možné hledat žádnou myšlenkovou výpověď. Znamením kříže se v této souvislosti a později i v souvislosti náboženské, se celkem podrobně zabývá W. Zieher¹. Obecně lze podle něj říci, že rozlišit mezi čistě ornamentálně chápanou podobou kříže a jejím symbolickým využitím je v jednotlivém případě obtížné. O významovém obsahu ozdobných prvků prehistorické ornamentiky lze však již uvažovat v případě, když muselo být při jejich vysekání do tvrdého skalního podloží nebo skalních stěn vynaloženo větší úsilí. Znaky na těžko přístupných nebo vyjímečných místech lze rovněž spojovat s nějakým kultovním děním. Orientační body jako označení posvěcených míst musely odolat rychlému zániku. Takové vyryté prehistorické kříže můžeme nalézt na skalní desce u Grant Faetty v údolí řeky Chisone západně od Pinerela v Savojskou. J. Hasenfuss² mluví o kříži v tomto období jako o nábožensko-magickém symbolu.

Jednoduché kříže se objevují již v předkeramickém období vyryté do skal. Avšak teprve v době bronzové se vzhled kříže začíná měnit. Kříže jsou opsány kruhem (obr. 1) nebo jsou naopak vepsány do kruhu. Podle Hasenfusse³ můžeme tyto kruhové kříže (Rad-Kreuze) zařadit již do doby bronzové. Takové kříže jsou obecně považovány za symboly slunce. Souvislost s kultem tak byla velmi pravděpodobná.

Obr.1

<http://www.answers.com/topic/sun-cross?cat=technology>

¹ Ziehr, W., *Kříž. Symbol -Zobrazování-Význam*, Kostelní Vydří, 1997

² *Lexikon für Theologie und Kirche (LThK)*, sv. VI, Freiburg, 1961, str. 606

³ *LThK*, sv. VI, Freiburg, 1961, str. 606

Tyto sluneční kříže (solar crosses či wheel crosses) mohly mít svou inspiraci v jednom ze zvláštních přírodních jevů. Jedná se o „halový efekt“, ke kterému dochází při specifických podmínkách, kdy sluneční světlo či měsíční svit svítí skrz vzdušné krystalky ledu (obr. 2). Výraznější formou tohoto efektu jsou tzv. vedlejší slunce (sun-dogs) „parhelia“ (obr. 3). Tyto úkazy se

Obr. 2

Obr. 3

objevují hlavně v severnějších zeměpisných šířkách. V dávných dobách mohly být takové úkazy vnímány jako projevy božstev.⁴ Zaznamenáním takového znamení vyrytím do kamene (obr. 4) pak mohlo dojít k vyjádření jeho posvátnosti.

Obr. 4: Sluneční kříže z doby 2600-3000 před Kristem v Lille Strandbygard na jižním ostrově Barnholm (dnešní součást Dánska).

Výskyt slunečního typu kříže ve spojení s rituálními kulty byl ve svém rozšíření globální. Zvláště hojně rozšířen byl v severní Evropě, kde se někdy ztotožňuje s Odinovým⁵ křížem. V době bronzové se velmi často vyskytuje

⁴ Pennick, N., *The Celtic Cross. An illustrated History and Celebration*, London, 1998, str. 25

⁵ Skandinávský bůh

vyryt do skal v oblasti Tanum ve Švédsku. Konkrétně se zde můžeme setkat ponejvíce s křížem vepsaným ve slunci na rituální lodi.⁶ (obr. 5).

Obr. 5

http://www.designboom.com/history/cross_2.html

Tehdejší člověk se považoval za součást kosmu. Ti, kteří se provinili proti nařízenému a uznávanému řádu takového univerzálního kříže, byli ke kříži připoutáni. Věřilo se, že provinilci mohou být přivedeni zpět k přikázanému řádu kříže utrpením a smrtí. Jen tak pak mohli být opět sjednoceni s etikou kosmu. Kříž tak signalizoval lidsko-božský směr.⁷

Takzvané standarty z vykopávek v Alaca Huyuku v Turecku jsou ukončeny kruhy s prolamovanými vzory křížů a hákových křížů. Takové hákové kříže lze chápat jako zvláštní typ slunečního kruhu. Hákové kříže neboli svastiky (obr. 7, typ 9) patří k nejstarším znamením lidských představ o kosmu a poznání přírody. Znázorňuje však také dynamický princip cyklického střídání ročních dob. V pozdně mykénské a v raně helénské době, tedy kolem 1400 př. Kr. se objevují v lázních na ostrově Lesbos na keramických perlách, případně jako kulaté pečetidlo, nalezené na sídlištním pahorku Lerna. Nositelé těchto znamení v podobě hákového kříže mohly být přistěhované indoevropské národy. V rozličných variantách se hákový kříž objevuje v kulturách Evropy, Asie, Afriky a Ameriky. S hákovým křížem se setkáváme v hinduismu, buddhismu a džinismu. V buddhistických textech stojí jako znamení na začátku a na konci. Hákový kříž však také označuje Buddhovy stopy, kruh učení, a tibetští buddhisté jej nosí na oděvu nebo jej používají jako ornament při kultu mrtvých. Rozšířením buddhismu přes Turfanskou prolákninu do Číny a Japonska pronikl hákový kříž až do východní Asie. Hákový kříž je dáván do souvislosti také s pronikáním Árjů.⁸

⁶ Engler, H.R, *Die Sonne als Symbol*, Zürich, 1962, str. 41, 88, 119

⁷ Streit, J., *Sun and Cross. The Development from Megalithic culture to early Christianity in Ireland*, Edinburg, 1984, str. 108

⁸ Ziehr, W., *Kříž. Symbol -Zobrazování-Význam*, Kostelní Vydří, 1997

Znamení kříže se objevují i v oblasti od Afghánistánu doby bronzové, přes Rumunsko (zlaté kotouče z Graniceri, sedmihradská keramika z okolí Sighisoary), Slovensko (mnohadílný závěsný šperk z Rimavské Soboty) až po Irsko (zlaté kotouče, takzvané zlaté lunulae). Ve starší době kamenné jsou na sever od Pyrenejí rozšířeny na zaoblených kamenech kříže vepsané do kruhu.⁹

Na babylonských pečetích a přívěscích se objevuje mnoho variant kříže. Kříže vepsané do kruhu a volně stojící kříže jsou kombinovány s hvězdami a srpem měsíce. Kříž tam byl posvátným znamením slunce, které lidé uctívali. Kříž byl přiřazen jako symbol také velkému bohu Anu. Asyrští králové nosili kolem krku řetězy s křížem. Mytický pták slunce držel mezi roztáženými perutěmi kruh, do něhož byl jako hvězdný symbol vepsán kříž. Také chetitský pták slunce nese kruh s křížem. Kříž však nebyl jen kultovním znamením slunce, ale byl také symbolem života.¹⁰

V dávných dobách se k zapalování ohně používalo dvou tyčí. Překřížením těchto tyčí vzniklo znamení připomínající nám kříž a bylo chápáno rovněž jako symbol života.¹¹

U Aztéků se kříž objevuje v souvislosti s jejich představou kosmu na čtyřech světových stranách. Schématicky tak tvořili kříž se starým bohem ohně uprostřed. V jeho čtyřech ramenech se nachází vždy strom ukončený nebeským ptákem. Vpravo a vlevo od stromů světa stojí symetricky pár prabohů. Čtyři směry kříže znázorňují čtyři světy uplynulých dob, ale také kosmografický řád. Kříž se zde tedy objevuje jak v časovém, tak v prostorovém významu.¹²

Také v raných peruánských kulturách doby Inků se na stěnách svatyní, případně na obětních vázách objevují tvary kříže, a to v podobě pum, které ztělesňují mocného slunečního boha.¹³

Ve starém Egyptě se setkáváme s ochranným symbolem, takzvaným závěsným křížem neboli křížem, na kterém je nahoře uprostřed jako ouško

⁹ *Ibid.*

¹⁰ Ziehr, W., *Kříž. Symbol -Zobrazování-Význam*, Kostelní Vydří, 1997, str. 28

¹¹ *Pravoslavná žizň (Orthodox Life)*, duben 1995, str. 3

¹² Ziehr, W., *Kříž. Symbol -Zobrazování-Význam*, Kostelní Vydří, 1997

¹³ *Ibid.*

umístěn kruh (obr. 6). Tento symbol *anch* znamená „život“. Jako hieroglyfická značka znamená *anch* pásek od sandálů.¹⁴

Obr. 6

http://www.designboom.com/history/cross_2.html

Již faraoni Staré říše drželi symbol *anch* ve svých rukou. Anch je znamením protikladným ke smrti. Ztělesňuje pozemský život stejně jako život po soudu nad mrtvými. Závěsný kříž, který bohové napřahovali směrem k faraónovi, který faraón přijímal a s nímž se ztotožňoval, který nosil nebo vedle něhož stál, byl stále chápán jako znamení života.¹⁵

Jak vidíme, symbol kříže byl již odedávna, ještě před příchodem křesťanství, ctěn jako posvátné znamení.

1.1. Písmeno Tau

H.Rahner¹⁶ si všímá několika souvislostí mezi písmenem Tau a právě symbolem kříže. Písmeno Tau, jemuž odpovídá semitské Taw, znamená v řecké kultuře zároveň označení počtu pro tři sta. Vzniklo z lotě odpovídající základní čáry a napříč položené příčné čáry, které se nazývala κεραια. To očividně připomíná, a to i v jazykovém označení, sloup a jeho napříč položené rameno, a tedy můžeme říci, přímo kříž. Proto mohli například Řehoř Nysský a jeho pozdější následovníci v této formě písmene Tau jednoduše vidět symbol kříže. Velkou měrou přispěl k vytvoření obrazu písmene Tau také pojem počtu 300. To se stalo branou k několika myšlenkám o alegoriích : např. 300 loktů u

¹⁴ *Ilustrovaná encyklopedie starého Egypta*, Verner, M., a kol., Praha, 1997, str. 139

¹⁵ Ziehr, W., *Kříž. Symbol -Zobrazování-Význam*, Kostelní Vydří, 1997

¹⁶ Rahner, H., *Antenna Crucis*, Salzburg, 1964

rozměrů Noemovy archy (Gen 6, 15), 318 Abrahamových čeledínů (Gen 14, 14), 300 Gedeonových mužů (Jud 7, 6), 300 denárů drahocenné masti (Mk 14, 5), všechno toto pak může být odkazem ke kříži jako mystickému znamení Tau, k písmenu spásy. Přitom se zde objevuje nautická představa Tau jako sloupu s břevnem. Ještě zřetelněji to lze vidět v pozdějších stoletích po Kristu, kdy je celá světová struktura vnímána jako znamení mysteria kříže, tedy v křížících se čtyřech nebeských směrech.

Důležitá je zde také vize proroka Ezechiela (Ez 9, 4), ve které Hospodin posílá písaře oděného ve lněný šat a poroučí mu : „Projdi středem města, středem Jeruzaléma, a označ *znaméním* na čele muže, kteří vzdychají a sténají nad všemi ohavnostmi, které se v něm páchají, ...Procházejte městem za ním a bijte bez lítosti a bez soucitu. Starce, mladíka, pannu, děti i ženy zabíjejte, šířte zkázu. Nepřistupujte však nikomu z těch, na nichž je *znamení*...“

Toto znamení mělo ve starokenaanském písmu podobu písmene tau, to je podobu křížku.¹⁷

Rahner¹⁸ jde však ještě hlouběji do historického vývoje hebrejské abecedy a ukazuje, shodně s předchozím, že hebrejské písmeno Taw, poslední písmeno hebrejské abecedy, je ve svém slova smyslu výrazem pro „znamení“. V prapůvodním významu starosinajského písma označuje „soudní znaménko“, později také „vypálené znamení“ a také „ověřovací znamení listiny“. Prvotní písemné znaménko Taw nebylo, jmenovitě ve své primitivní formě, nic jiného než jeden způsob znamení kříže ve tvaru + nebo 5 . To nám dokazují takzvané Lakíšské dopisy, sepsané kolem roku 590 před Kristem. V jejich fénicko – hebrejské abecedě je Taw stále reprodukováno 5. Fénické označení pro Taw je pak většinou + , totožné s makabejským Taw.

K archaické formě kříže písmene Taw a k talmudskému významu jednotlivých slov vůbec, přichází v úvahu později velmi důležitý pramen pro vznik patristické alegorie, a sice řecká abecední magie. Řecké písmeno Tau bylo shodně jako písmeno vzniklé z fénické abecedy psáno rovněž ve formě

¹⁷ Bible, *Ekumenický překlad*, Praha, 1993, str.759, pozn.

¹⁸ Rahner, H., *Antenna Crucis*, Salzburg, 1964

kříže, každopádně již velmi časně ve formě T způsobem *crux commissa* (obr. 7, typ 4).¹⁹

Z odkryté literární historie alegorie znamení kříže jako mystického Tau se nabízí řada otázek, které nám podává také archeologický a kulturněhistorický výzkum zobrazování kříže.

¹⁹ Ibid.

2. Kříž a ukřižování

Pokud hovoříme o kříži v křesťanském prostředí, zcela jistě nás napadne otázka ukřižování Krista. Zda byl skutečně Kristus popraven na kříži, pokud ano, jakého tvaru takový kříž byl, a kdy vlastně došlo k tomu, že se znamení kříže začalo v této souvislosti zobrazovat a rozšiřovat.

O přesném způsobu ukřižování Krista a podobě popravčího nástroje mnoho zpráv nemáme. V Novém zákoně nenajdeme žádné přesné skutečnosti.

Řecké slovo *stauros*, lat. *crux*, původně označuje rovný kůl nebo trám a sekundárně kůl užívaný jako prostředek trestu a popravy. V tomto významu se objevuje v Novém zákoně. Podstatné jméno se zde vyskytuje 28 krát a sloveso 46 krát. Starý zákon křižování živých zločinců neznal, popravy se prováděly kamenováním. Mrtvá těla se však někdy věšela na kůl pro výstrahu (Dt 21,22n; Joz 10,26) a byla považována za zlořečená, proto bylo třeba je sundat a pochovat, než nadešla noc. Tato praxe vysvětluje novozákonní označení Kristova kříže jako „dřeva“ (Sk 5,30; 10,39; 13,29), symbolu potupy.²⁰

Křižování je původu punského²¹ a prováděli ho Fénicičané a Kartáginci, později často Římané. K tomuto trestu odsuzovali pouze otroky, venkovany a nejhorší zločince. Tradice, že Petr byl ukřižován jako Ježíš (avšak hlavou dolů), ale Pavel stát, souhlasí se starověkou praxí. Kromě jednoduchého sloupu (*crux simplex*), na který byla oběť přivázána nebo naražena, existovaly tři typy křížů.²²

Typ kříže byl takový podle toho, jak bylo připevněno příčné břevno. Buď je přibíli se shora na kůl do země zapuštěný, takže povstala podoba písmene T, tedy *crux commissa* (kříž sv. Antonína), nebo byla obě břevna stejně dlouhá a protínala se v ostrém úhlu, povstal tak *crux decussata* (kříž sv. Ondřeje), podoben písmenu X. Kříž se dvěma trámy vklíněnými v pravém úhlu ve známém tvaru, na jakém zemřel i Ježíš, byl *crux immissa*. Potvrzují to také

²⁰ *Nový biblický slovník*, Praha, 1996

²¹ *Polybius I*, 24,6. In: Miklík, J., *Biblická archeologie*, Theologický ústav v Obořišti, 1936

²² *Nový biblický slovník*, Praha, 1996

texty všech čtyř evangelií (Mt 27,37; Mk 15,26; L 23,38; J 19,19-22) zprávou, že nad Ježíšovu hlavu přibili nápis.²³

Bylo zvykem, že po odsouzení oběť zbičovali důtkami (flagellum) s koženými řemínky, což v případě Ježíše nepochybně přispělo k jeho oslabení a uspíšilo jeho smrt. Pak musel nést příčné břevno kříž (patibulum) jako otrok až k místu svého mučení a smrti. Právě patibulum už nemohl Ježíš pro slabost unést, a tak mu pomohl Šimon z Kyrény. Popraviště se vždycky nacházelo vně města a hlasatel před odsouzcenem nesl jeho „titulus“, napsané obvinění. Odsouzeného obnažili, položili na kříž tak, aby měl příčné břevno pod rameny, a nakonec mu paže nebo ruce k němu přivázali nebo přibili (J 20, 25). Toto příčné břevno pak zvedli a připevnili na svislý trám, takže nohy, které byly také přivázané nebo přibité, měla oběť nad zemí, ale ne tak vysoko, jak se často kreslí. Hlavní váhu těla nesl zpravidla vyčnívající kolík (sedile), na němž oběť seděla. Pak odsouzence nechali zemřít hladem a vyčerpáním. Smrt někdy uspíšili zlámáním nohou (crurifragium), jako tomu bylo v případě obou lotrů, ale neudělali to Ježíšovi, protože již nežil. Přesto ho však bodli kopím do boku, aby se přesvědčili, že je mrtev, a tělo mohlo být sňato před sobotou, jak to Židé požadovali. Způsob křížování se v různých částech Římského impéria pravděpodobně lišil. Tehdejší spisovatelé se od podávání podrobných zpráv o tomto nejkrutějším a nejvíce ponižujícím způsobu trestu distancovali. Archeologické bádání v Judsku však vrhlo na celou záležitost nové světlo. V létě 1968 odkryl tým archeologů pod vedením V. Tzaferise čtyři židovské hroby v Giv'at ha-Mivtaru (Ras el-Masaref), Muničním pahorku, poblíž Jeruzaléma. V jednom z nich objevili také urnu s několika kostmi mladého ukřižovaného muže s nápisem Jehochanan. Podle herodovské keramiky, kterou tam objevili, je lze datovat do let 7-66 po Kr. Odborníci provedli zevrubný průzkum příčin a povahy mladíkovy smrti, což může značně přiblížit způsob smrti Ježíše. K patibulu byly přibity paže mladíka a ne dlaně, jak se často také překládá i zobrazuje. Váhu těla asi neslo prkno (sedecula) přibité k simplexu, svislému trámu, jako opora pro trup. Nohy měl v kolenou ohnuty a zkrouceny tak, že lýtka ležela rovnoběžně s patibulem a kotníky byly pod

²³ Miklík, J., *Biblická archeologie*, Theologický ústav v Obořišti, 1936. *Nový biblický slovník*, Praha, 1996

zadkem. Jeden železný hřeb probil obě paty tak, že pravá byla nad levou. Obě nohy mu přerazili, zřejmě silnou ranou, jak tomu bylo u obou lotrů vedle Ježíše. Nalezený dřevěný úlomek pak také dokazuje, že kříž byl zhotoven z olivového dřeva.²⁴

Pokud Ježíš zemřel podobně, pak neměl plně nataženy nohy, jak to pojímá tradiční křesťanské umění. Zkroucené svaly na nohou asi způsobovaly občasnými stahy i ztrnulými křečemi velkou bolest, což spolu s předchozím bičováním nepochybně přispělo ke zkrácení doby umírání a uspíšení smrti. Evangelia nepodávají podrobný popis fyzických bolestí Ježíše Krista, ale prostě konstatují „ukřižovali ho“. Zájem novozákonních pisatelů o kříž není totiž archeologický, ani historický, ale christologický.

Díky Kristově spásitelské smrti se tedy kříž stal hlavním znamením pro jeho vyznavače. Nešlo zde pravděpodobně ani tak o fakt, zda Kristus skončil na kříži určitého tvaru či dokonce na obyčejném kůlu, ale o to, že Kristova vykupitelská smrt měla životní význam.

Domnívám se, že svou roli zde mohla sehrát také obecná představa symbolu kříže, jakýsi pravzor v každé lidské duši, jak o tom mluví C.G. Jung²⁵ ve svých přednáškách o archetypech. Znamení kříže se tak stává nejspíše mytologickým obrazem, který má souvislost se stromem života i s lidskou postavou.

Kříž, jak jsme si již uvedli výše, je prastaré znamení, ovšem křesťanská teologie odvozuje kříž z osobité mystiky.²⁶ Její úsilí o propojení znamení kříže se Starým zákonem a s různými bájnými příběhy lze vysvětlit jen tak, že křesťanství si činilo nárok na to, aby se stvoření a lidstvo vztahovaly výhradně k Ježíši Kristu a k jeho smrti na kříži, jež je zaslíbením spásy. Nejedná se tedy o historické pojetí, ale jedná se zde zejména o věřícího a tím pádem o jinak interpretované podání starších událostí.

²⁴ *Nový biblický slovník*, Praha, 1996

²⁵ Jung, C.G., *Výbor z díla. IV – Obraz člověka a obraz Boha*, Brno, 2001

²⁶ Ziehr, W., *Kříž. Symbol - Zobrazení - Význam*, Kostelní Vydří, 1997

3. Časté tvary křížů v křesťanském prostředí

Křesťanský kříž měl ve své obvyklé podobě buď stejně dlouhou vertikální i horizontální linii, byl to takzvaný řecký kříž (*crux quadrata*), (obr. 7, typ 1), nebo se objevuje kříž s prodlouženým svislým ramenem, a pak mluvíme o kříži latinském (*crux immisa*, někde také nazývaný *crux oblonga*), (obr. 7, typ 2). Někdy má tento typ kříže rozšířená ramena, jak vidíme na obr. 7, typ 3. Na obr. 7, typ 4 je antonínský nebo též egyptský kříž (*crux commisa*), jehož svislé rameno nepřesahuje přes příčné rameno. Petrský kříž (obr. 7, typ 5) vypadá jako obrácený kříž latinský. U ondřejského kříže (*crux decussata*), (obr. 7, typ 6) jsou ramena zkřížena šikmo, tato podoba vznikla pravděpodobně z původní formy tzv. vidlicového kříže (obr. 7, typ 7), který naznačoval strom života.²⁷

Ze spojení kříže a Kristova monogramu vznikly podoby křížů jaké jsou na obr. 7, typy 11-15. Kříž z obr. 7, typu 11 je vlastně Kristův monogram složený ze začátečních písmen jména Ježíš Kristus, (řecky I a X , tedy ΙΗΣΟΥΣ ΧΡΙΣΤΟΣ).²⁸

Kříž z obr. 7, typu 13 je kříž s monogramem chápaný jako „V kříži je spása“. Kříž z obr. 7, typu 14 pak obsahuje Kristův monogram jako zkratku řeckého slova „Christos“ (řecky ΧΡΙΣΤΟΣ).²⁹

Díky silnějšímu vývoji zobrazení tabulky s nápisem na kříži, snad na Východě, vznikl dvojitý kříž (*crux gemina*), (obr. 7, typ 16). Kříž se třemi příčnými rameny (obr. 7, typ 17) je někdy chybně označován jako kříž papežský. Patrně díky častému rozšíření symbolu *suppedanea* (podložky pro nohy pod příčným ramenem) vzniklo v byzantském umění jakési spojení obyčejného kříže s křížem ondřejským. Jde o ruský kříž (obr. 7, typ 18).³⁰

Nejrozšířenějšími kříži v heraldice jsou pak: kříž maltézský neboli johannitský (obr. 7, typ 19), který je označením řádu johannitů. Kříž jeruzalémský (obr. 7, typ 20) se skládá ze čtyř malých křížů a jednoho velkého

²⁷ Sauer, J., In: *LThK*, sv. VI, Freiburg, 1961, str. 606

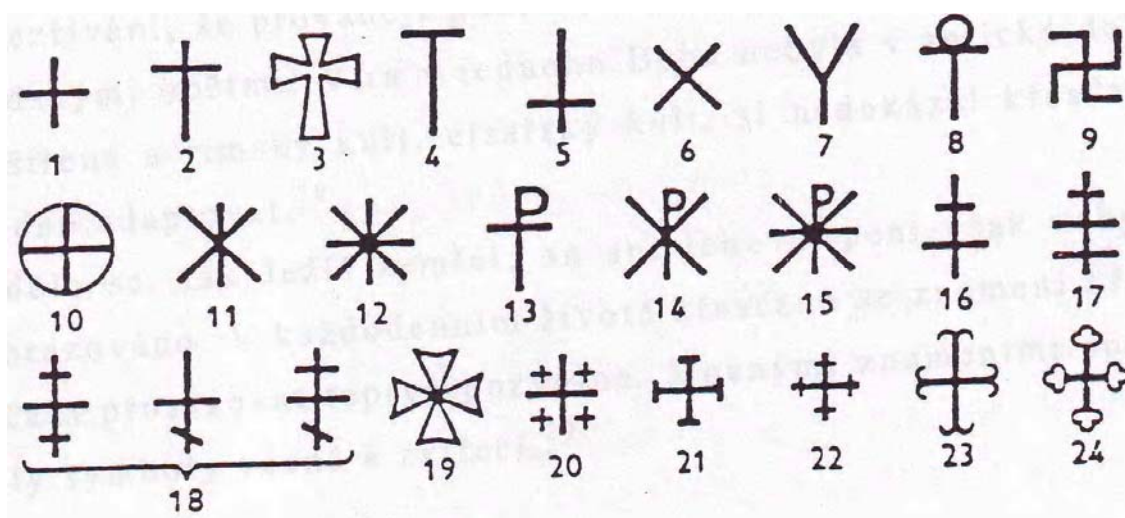
²⁸ *Ibid.*

²⁹ *Ibid.*, str. 606

³⁰ *Ibid.*, str. 606-607

jako vzpomínka na pět ran Kristových. Dalšími tvary křížů jsou kříž berlový (obr. 7, typ 21), kříž opakovaný (obr. 7, typ 22), u kterého konce všech ramen tvoří další kříže, kříž kotvový (obr. 7, typ 23) a kříž jetelového listu (obr. 7, typ 24).³¹

Podrobný přehled různých typů, forem a zobrazení křížů uvádím v příloze č. 1.

Obr. 7

³¹ Sauer, J., In: *LThK*, sv. VI, Freiburg, 1961, str. 607. Ziehr, W., *Kříž. Symbol - Zobrazení - Význam*, Kostelní

4. Vývoj znamení kříže, jeho výskyt a užívání

Až do doby 4. století křesťané ve velké Římské říši neužívali kříže jako svého jednotícího symbolu. První křesťané o kříži a o Ježíšově smrti na kříži sice mluvili a psali, ale kříže a scénu ukřižování nezobrazovali. Ještě dlouho tvořili křesťané v této světové říši menšinu, konkurovala jim starší nebo v přibližně stejné době vzniklá náboženství. Nejen proto, že byli menšinou, ale také z neznalosti jejich obřadů byli křesťané podezříváni, že provádějí podivné magické praktiky, dokonce i s lidskými oběťmi. Víra v jednoho Boha nebyla v antické době rozšířená a římský kult, císařský kult, si nedokázal křesťany snadno adaptovat.³²

Vědělo se, jak Ježíš zemřel, on ani jeho utrpení však nebylo zobrazováno. V každodenním životě křesťanů se znamení kříže začalo prosazovat teprve pozvolna. Mocnými znameními spásy byly symboly věčné a zvířecí.³³

Roku 211³⁴ píše Tertullián, pro kterého byl kříž součástí každodenního života a přitom nemusel být bezprostředně spjat s modlitbou nebo s myšlenkou na Spasitele a na spásu, následující: „Při každém příchodu nebo odchodu, při každém počátku a konci, při oblékání a obouvání, před lázní, když jdeme ke stolu, když rozžiháme světlo, když se ukládáme k spánku nebo si sedáme, při každém konání během denní činnosti se označujeme na čele znaméním kříže“.³⁵

Starší svědectví o používání znamení kříže sice existují, ale v čistě křesťanském prostředí a ve vysloveně křesťanské interpretaci bylo toto znamení vzácné.

V této souvislosti můžeme uvést např. kříž na stěně jednoho domu v Herkulaneu (před r. 79 po Kr.), který však nelze s určitostí označit za křesťanský, nebo kříž typu 6 z obr. 7, který je obsažen v nápisu z Palmyry

Vydří, 1997

³² Ziehr, W., *Kříž. Symbol -Zobrazování-Význam*, Kostelní Vydří, 1997

³³ *Ibid.*

³⁴ Stockmeier, P., *Theologie und Kult des Kreuzes bei Johannes Chrysostomus*. In: Grün, A., *Kříž. Teologický a duchovní význam symbolu naděje*, Kostelní Vydří, 1997, str. 13

³⁵ Jungmann, J., *Symbolik der katholischen Kirche*, Stuttgart, 1960

před rokem 134 po Kr., u kterého byl rovněž prokázán nekřesťanský původ. Kromě toho také přesná datace v celé době předkonstantinovské je možná jen zřídka.³⁶

V takzvaných Janových skutcích³⁷ se vypravuje, že když apoštol Jan cítil, že přichází smrt, „označil se po celém těle znamením“ a promluvil: „Bud' se mnou, Pane Ježíši Kriste!“. Podle W.Ziehra³⁸ bylo prokázáno, že výraz „označit se znamením“ byl opisem obratu „udělat kříž“.

Barnabášův list, což nebyl pravý apoštolský list, nýbrž poučující apokryfní dopis vzniklý před r.150, lze v mnoha směrech považovat za vzor alegorizujícího výkladu textů Starého zákona orientovaného na Krista a kříž. Za impuls výkladu směřujícího k Ježíši a ke zkratce jeho jména si bere počet Abrahámových služebníků v řeckém způsobu psaní : „Abrahám obřezal ze svého domu osmnáct a tři sta mužů “ (Gen 14, 14 – Gen 17, 23; 24). Osmnáct dává písmena I=deset, H=osm, a to je Ježíš Kristus (IH). Jelikož však kříž obsažený v písmenu T měl naznačovat milost, tak se píše „a tři sta“ (=T). Tak prý Písmo oněma dvěma písmeny odkazuje na Ježíše a tím jedním písmenem na kříž.³⁹

Kromě křtu (křtitel foukl křtěnci do tváře, udělal mu na čelo znamení kříže, položil mu ruku na hlavu a řekl : „Přijmi znamení kříže na čelo , jakož i na srdce ...atd.“) a jednotlivých svátostných úkonů jsou však doklady tohoto znamení na počátku 2. století vzácné.⁴⁰

Objevuje se však stále rozmanitější apologie kříže, která daleko předbíhá jeho výtvarné zobrazování.

Z doby před rokem 256 po Kr. pocházejí různé formy křížů (obr. 7, typy 1,6,11,21), které byly nalezeny na keramických nádobách v Dura-Europos.⁴¹

V době pronásledování křesťanů se pohřbívalo v podzemních hrobkách, v katakombách. Postupně byly vykopávány stále nové prostory, brzy nato byly propojeny a nakonec budovány zcela systematicky. Stěny nabílené vápnem

³⁶ *LThK*, sv. VI, Freiburg, 1961, str. 610

³⁷ Apokryfy, jejichž části pocházejí již z roku kolem 100 po Kristu

³⁸ Ziehr, W., *Kříž. Symbol -Zobrazování-Význam*, Kostelní Vydří, 1997

³⁹ Rahner, H., *Antenna Crucis*, Salzburg, 1964, str. 414

⁴⁰ Ziehr, W., *Kříž. Symbol -Zobrazování-Význam*, Kostelní Vydří, 1997, str. 40

nebo potažené štukovou vrstvou představovaly plochu vhodnou pro malby. Až do 3. století převládaly spíše geometrické linie, dekorativní motivy, skryté narážky v antických ornamentech a symbolická křesťanská znamení. Kříže typických podob byly ojedinělé.⁴²

V Priscilliných katakombách v Římě můžeme vidět rané příklady podob křížů typu 1 z obr. 7, V nápisu hrobu ΒΙΚΤΩΡΙΑ v Domitillských katakombách a na malbách Aureliohypogamie ze 3. století po Kr. je zachycena podoba kříže crux immissa (obr. 7, typ 2).⁴³

Pašijové scény a sám Ukřižovaný nebyly zobrazovány vůbec. Hrozící pronásledování a stále ještě existující vnitřní odstup od zobrazování krutého utrpení tomu ještě bránily. Někteří církevní otcové dokonce požadovali, aby se zcela upustilo od zobrazování všeho posvátného.

Na raně křesťanských obrazech či reliéfech se objevuje zejména ryba, kotva, holubice, páv, kalich, chléb, strom, alfa a omega, slunce a měsíc, beránek, proso, klasy a loď. Ryba jako symbol byla až do 3. století mnohem více rozšířena než kříž.⁴⁴

Z konce 3. století pocházejí kříže na zdech z vykopávek pod chrámem sv. Petra, jedná se o podoby křížů typu 6, 11, 13 a 14 z obr. 7. Právě kříž typu 13 z obr. 7, u kterého jsou často pod příčným břevnem napsána písmena Α a Ω, byl hojně rozšířen na Východě. Můžeme se s ním setkat také na nápisu v katakombách Villa Doria Pamphilj v Římě z doby císaře Maxentia.⁴⁵

V této souvislosti bychom mohli zmínit také symbol (obr. 8, 9) vyrytý do dlažby v bývalém přístavu Efez, kde tímto symbolem dávali křesťané v Efezu najevo svou přítomnost nově příchozím z přístavu. Všimněme si jeho určití podoby s „Chi - Rho“ monogramem.“

⁴¹ *LThK*, sv. VI, Freiburg, 1961, str. 610

⁴² Ziehr, W., *Kříž. Symbol -Zobrazování-Význam*, Kostelní Vydří, 1997

⁴³ *LThK*, sv. VI, Freiburg, 1961, str. 610

⁴⁴ Ziehr, W., *Kříž. Symbol -Zobrazování-Význam*, Kostelní Vydří, 1997

⁴⁵ *LThK*, sv. VI, Freiburg, 1961, str. 610

Obr. 8

Obr. 9

Římští pohanští vládcové se pokoušeli zcela vymazat z lidské paměti svatá místa, kde Kristus trpěl a byl vzkříšen. Císař Hadrián (117-138) dal dokonce příkaz, aby bylo místo Golgoty a Kristova hrobu srovnáno ze zemí, a aby byl na stejném místě postaven chrám pohanské bohyně Venuše a socha Jupitera. Pohané se na tom místě často setkávali a obětovali zde. Nakonec až po 300 letech se křesťanská posvátná místa znovuobjevila. Stalo se tomu tak za císaře Konstantina Velikého (306-337) po jeho vítězné bitvě nad Maxentiem roku 312, který řídil západní část Římského imperia a nad Liciniem, jež řídil východní část. V roce 323 se Konstantin stal jediným vládcem celé Římské říše. Roku 313 vydal Edikt milánský, kterým bylo křesťanství legalizováno a pronásledování křesťanů bylo v západní části Impéria zastaveno. Vládce Licinius, přesto, že podepsal Edikt milánský, v pronásledování křesťanů stále pokračoval. Pronásledování zcela ustalo až po rozhodující porážce Licinia.⁴⁶

Velmi zbožný Konstantin ve všech třech vítězných bitvách spoléhal na Boží pomoc. Roku 312, kdy došlo k bitvě u Mulvijského mostu císař Konstantin měl před bitvou jakési vidění, ve kterém viděl na obloze znamení kříže a slyšel slova „v tomto znamení zvítězíš“. Pod dojmem zjevení kříže dal císař Konstantin umístit před bitvou na štíty svých vojáků Kristův monogram. Ten zdobí i císařovu helmici na líci mince z roku 315. Po svém vítězství u Mulvijského mostu před branami Říma daroval Konstantin starému chrámu sv. Petra v Římě k apoštolově hrobu monumentální zlatý kříž. Ve votivním nápise pamatoval Konstantin na své vítězství za pomoci Boha. Zlato bylo od starověku považováno za nejcennější kov, zároveň však byl v jejím trpytu

spatřován symbol nadpozemského a nadpřirozeného světla. Na pahorku Golgota v Jeruzalémě, kde byl Kristus ukřižován, prý dal Konstantin vztyčit zlatý kříž vyzdobený drahými kameny.⁴⁷

Konstantin byl velice zápalen pro to, aby našel kříž, na kterém byl ukřižován Ježíš Kristus.

Cyril připsal roku 348 nalezení kříže právě Konstantinovi, který dal v roce 326 odkrýt Boží hrob. Legenda o nalezení kříže svatou Helenou, křesťankou a matkou císaře Konstantina, pochází od Eusebia z Caesareje. Z církevních otců podal o nalezení kříže jako první zprávu Ambrož (roku 395).⁴⁸

Cisár Konstantin měl údajně poslat svou matku, císařovnu Helenu, do Jeruzaléma s dopisem pro jeruzalémského patriarchu Makaria. Ačkoliv byla císařovna Helena již v pokročilém věku, ujala se svého úkolu se zapálením. Dala rozkaz, aby byl zničen pohanský chrám a sochy v Jeruzalémě. Při hledání životodárného kříže požádala o pomoc křesťany i Židy, ale dlouho bylo hledání neúspěšné. Nakonec se od jakéhosi postaršího Hebrejce jménem Juda, dozvěděla, že hledaný Spasitelův kříž by měl být v místě, kde stál Venuššin chrám. Počali zde tedy s výkopy a brzy odkryli hrobku, nedaleko odtud pak našli tři kříže, tabulku s Pilátovým nápisem a čtyři hřeby. Patriarcha, aby správně určil kříž, na kterém byl Ježíš ukřižován, se postupně všemi kříži dotkl mrtvého. Když se dotkl mrtvého Kristův kříž, mrtvý přišel zpět k životu. Po spatření tohoto zázraku byli všichni přesvědčeni o tom, že byl nalezen skutečný Kristův kříž. Zástup lidí prosil Makaria, aby byl Kříž zdvižen do výše a mohli ho tak spatřit. Patriarcha a další duchovní vůdci tedy kříž vyzdvihli a lidé v pokoře volali: „Pane smiluj se“. K této slavnostní události mělo dojít roku 326. Podle *Kroniky Velikonoční (Chronicon Paschale)* byl kříž nalezen 14.zářím roku 320.⁴⁹ Několik přítomných židů při té události uvěřilo v Krista a nechali se pokřtít. Jedním z nich byl také budoucí jeruzalémský biskup pokřtěný Kyriakos. Následně bylo v této oblasti postaveno několik desítek kostelů. Svatá Helena vzala kousek Kristova kříže s sebou do

⁴⁶ <http://chattablogs.com/aionioszoe/archives/016683.html>

⁴⁷ Ziehr, W., *Kříž. Symbol -Zobrazování-Význam*, Kostelní Vydří, 1997

⁴⁸ *Ibid.*

⁴⁹ *LThK, sv.VI*, Freiburg, 1961, str. 610

Konstantinopole.⁵⁰ Svatý Paulinus z Noly (353-431) jednou poslal úlomek Kříže Supliciu Severinovi. Není jisté zda to byl právě on, kdo tím tak dal podnět k rozsáhlému rozšiřování částí Kříže, ale zdá se, že tato praxe vedla ke zvyku zavěšovat si křížky s těmito úlomky na krk. Už sv. Jan Chrysostomos zaznamenal, že muži i ženy nosí relikty Kříže uvnitř zlaté schránky zavěšené kolem krku.⁵¹

Aetheria (jakási poutnice do svatých míst) podává kolem roku 400 zprávu o slavení svátku dne 14.září krátce před rokem 335 na památku nalezení svatého Kříže. V tento den byly také vysvěceny obě baziliky, které dal Konstantin postavit.⁵²

Na místě, kde byl pochován Ježíš Kristus, zbudoval císař Konstantin Veliký nádhernou baziliku, která se dělila sloupovým na dva chrámy, na chrám sv. Kříže a Vzkříšení Páně. Obecně se nazývala bazilikou sv. Kříže. Roku 335 byla slavně posvěcena. Zde byl také vztyčen křesťanský kříž. Na památku posvěcení tohoto chrámu, se zavedla slavnost Povýšení sv. Kříže (14.září). Je tedy starší než slavnost Nalezení sv. Kříže. Tato slavnost byla zavedena teprve v 8. století, slavnost Povýšení sv. Kříže byla však v řecké církvi slavena již ve 4. století jako přední slavnost, pak přešla do západní církve, kde se začala konat, když Kříž uloupený Peršany, byl roku 630 vrácen císaři Herakleovi a následně znovu vyzdvižen na Sionu. Mimo tyto svátky se zavedly pak i jiné a to zejména v ruské církvi než v církvi latinské.⁵³ Zde se při datování i při samotném pohybu dřeva Kristova kříže dostáváme opět na nejasnou půdu. Například S.Rogers na webových stránkách Pravoslavného výzkumného institutu poznamenává, že k druhému „vyzdvižení“ Kristova kříže došlo v roce 629, kdy byl po čtrnáctiletém držení v rukou Peršanů opět zachráněn císařem Herakleiem. Ten vzal kříž nejdříve do Konstantinopole a v chrám Hagia Sofia ho slavnostně téhož roku vyzdvihl.⁵⁴

⁵⁰ *The Elevation of the Precious And Lifegiving Cross*, In: <http://chattablogs.com/aionioszoe/archives/016683.html>

⁵¹ Cruz, J.J., *Relics*, Huntington, 1984, str. 39

⁵² Ziehr, W., *Kříž. Symbol -Zobrazování-Význam*, Kostelní Vydří, 1997

⁵³ *Ottův slovník naučný*, sv.XV, Praha, 1900, str.203

⁵⁴ http://www.orthodoxresearchinstitute.org/articles/fasts_feasts/rogers_lifting_up_cross.htm

Slavné křesťanské kostely v průběhu historie dostávaly úlomky kříže. Na prvním místě chrám Hagia Sofia v Konstantinopoli. Císař Justin II. daroval roku 569 jednu relikvii do Poitiers, kde žila svatá Radegunda. Její klášter byl hned přejmenován z Notre-Dame na Sainte Croix. Relikvie „dřeva Páně“ se nachází i v tzv. zemském kříži císaře Karla IV.⁵⁵

Legendy o nalezení svatého Kříže měly pro uznání symbolu, jeho rozšíření a pro jeho zaváděný kult veliký význam. Den 14. září byl ve 4. století povýšen na církevní svátek. Křesťané se tak začali otevřeně honosit křížem a jeho kult působil příznivě také na přijetí učení o spáse, teologie a mystiky. Jelikož kříž se stále častěji stával ústředním symbolem víry a jejích podstatných obsahů, vyhledávali církevní otcové v písmu svatém další místa s proroctvími o kříži nebo s přímými odkazy na kříž Kristův. Taková místa objevovali zejména v knihách Mojžíšových, v Žalmech, u Izaiáše či Jeremiáše. Síla a mnohotvárnost obrazů kříže působily na křesťanské spisovatele ještě dále, od pozdní antiky až po středověk. Nejvyššího rozmachu, a to nejen ve smyslu čistě teologického výkladu, ale i vzhledem k symbolům a sebevědomí státu, dosáhl kříž ve chvíli, kdy císař Theodosius (379 - 395) povýšil křesťanství na státní náboženství⁵⁶. Dne 28. února roku 380 vydal Theodosius edikt *Cunctos populus* (Všechny národy). V něm císař předpisoval všem národům své říše, aby od nynějška vyznávali víru, kterou Římanům přinesl apoštol Petr. Povýšení křesťanství na státní náboženství znamenalo nový impuls pro symboliku kříže a jeho interpretaci. Z Adamova hrobu na Golgotě roste strom života, který dává dřevo pro kříž a smrtí Ježíše vede k vykoupení. Církev odpověděla na tento myšlenkový pochod tím, že ustanovila svátek Zvěstování Panny Marie, Adamova narození a Ježíšovy smrti v jeden den, tj. 25. března.⁵⁷

Všudypřítomnost kříže s sebou fakticky přinesla všeobjímající výklad všech biblických a řecko-mytologických hrdinů. Vítězství kříže se tak stalo velkolepým. Vazbu na císaře nahradila vazba na kříž.⁵⁸

⁵⁵ Ziehr, W., *Kříž. Symbol - Zobrazení - Význam*, Kostelní Vydří, 1997

⁵⁶ Říčan, R., Molnár, A., *Dvanáct století církevních dějin*, Praha, 1973

⁵⁷ Ziehr, W., *Kříž. Symbol - Zobrazení - Význam*, Kostelní Vydří, 1997

⁵⁸ *Ibid.*

Po vítězství křesťanství v podobě a učení církve byly zapomenuty pocity hanby a bolesti při myšlence na kříž, všechny útoky protivníků kříže byly odraženy. Kříž provázely sláva a triumf, přiznání k věčnému životu ve znamení kříže se stalo nadějí lidí. Kříž byl nyní uctíván jako znamení síly a vítězství.

Čím byla církev mocnější, a její dogmatika a teologie kompaktnější, tím jasnější vznikaly způsoby zobrazování. Ve 4. století se ojediněle objevují některé podoby křížů (obr. 7, typ 12, 15) na náhrobních nápisech v katakombách Priscilla. Na počátku 4. století se v nápisu na hrobce Valeria pod chrámem sv. Petra setkáváme s formou *crux ansata* (obr. 7, typ 8). V Chalcedonu je více zastřešených forem křížů *crux commissa* a *crux decussata* a také se zde objevuje kříž v podobě kotvy. Jinak vlastní kotvový kříž (obr. 7, typ 23), se čteně nachází na gemmách (ryté drahokamy nebo polodrahokamy) a v malbách katakomb.⁵⁹

Na přelomu 4. a 5. století vznikly první pašijové scény. Trest ukřižování byl již pravděpodobně předtím zrušen. Augustin se výslovně zmiňuje o tom, že za jeho časů již k žádným ukřižováním nedocházelo. V každém případě byl kříž na počátku 5. století již tak dalece rozšířen, že císař Theodosius II. v roce 427 přikázal, aby byla znamení kříže odstraněna z podlah.⁶⁰

První velké výtvarné cykly provedené technikou mozaiky na řeckém Východě, v Ravenně, a ve starém chrámu sv. Petra v Římě ukazují Krista s křížem, ale nikoli jako Ukřižovaného. Většinou drží kříž v ruce, nese kříž na zádech nebo je zde na modrém hvězdném nebi zobrazen samotný kříž. Sám Kristus sedává na císařském trůnu nebo na zeměkouli. Kristus bývá symbolizován vyobrazením kříže, jeho kříž září osaměle v rozlehlých modrých nebesích odevšad viditelný a všemu dominující. Také stačilo, aby se třeba objevilo zobrazení prázdného trůnu s křížem, a každý věřící poznal Krista jako věčného vládce. V Byzanci býval kříž ležící na trůnu zobrazován již v 5.

⁵⁹ *LThK*, sv. VI, Freiburg, 1961, str. 610

⁶⁰ Ziehr, W., *Kříž. Symbol -Zobrazování-Význam*, Kostelní Vydří, 1997, str. 84

století. Později se také objevuje na mozaice v apsidě nebo na obloucích v presbytáři.⁶¹

Římané označovali své císaře při apoteóze (zbožštění) jakýmsi světelným kruhem. I Kristus byl zobrazován se svatozáří. Do světelného kruhu kolem hlavy Božího Syna byl často vepsán rovnoramenný kříž. Velmi časně byli také byzantští císaři zobrazováni se světelným kruhem kolem hlavy. Všechno, co mělo nějaký vztah k panovníkovi, bylo považováno za posvátné, bohulibé nebo vzniklé z Boží vůle. Insignie moci, členka, žezlo a až do 7. století také glóbus, symbolizovaly tuto sféru „zástupnictví“ Krista na zemi. K nim byla připojena znamení kříže. Na lunetě nad hlavním portálem chrámu Hagia Sofia je mozaika zobrazující císaře Lva VI. Moudrého (886 až 912) hluboce skloněného a klečícího před Kristem. Kristus sedící na vladařském trůně je obklopen křížovým nimbem.⁶²

Oltáře sloužily k slavení eucharistie, při němž zpravidla nestál na oltáři žádný kříž. V gruzínských kostelech stál kříž v prostoru před presbytářem. Ještě papež Lev IV. (847 až 855) předpisoval, že na oltáři má stát jen relikviář (relikviáře byly často také ve tvaru kříže a byly jinak uchovávány ve zvláštních pokladnicích), pyxidy s hostiemi pro nemocné a evangelia. Teprve Inocenc III. (1198 až 1216) se ve svém spise *De sacro altaris mysterio* zmiňuje o přítomnosti křížů během mše, (ve stejném spise se také zabývá možností, že písmeno T, kterým je zdoben kánon misálu, lze zahrnout do oblasti starodávné teologie o mystickém Tau. Tato skutečnost pak též ovlivnila pozadí, ze kterého vznikly základy středověké knihomalby, která používala T prvního slova v kánonu jako obrazu kříže)⁶³. Kříže byly však často po procesí a následující mši přineseny k oltáři a vystaveny. Vyobrazení scény Ukřižování, umístěné většinou přímo nad oltářem, mělo během obětování chleba a vína při mši svaté ozřejmit Kristovu oběť, jež byla součástí Božího plánu spásy. Svátostný význam utrpení Páně vyžadoval výtvarné ztvárnění. Východní církve se na rozšíření výtvarných témat spjatých s Ježíšovým ukřižováním podílela

⁶¹ *Ibid.*

⁶² *Ibid.*, str. 69

⁶³ Rahner, H., *Antenna Crucis*, Salzburg, 1964

mnohem méně. Mnohem více a usilovněji se věnovala výtvarnému oslavení Panny Marie. Jen asi desetina ikon zobrazuje Spasitele, dále zobrazují Matku Boží, anděly a světce.⁶⁴

Charakter byzantského umění určoval svatost zobrazovaného. Umělec zobrazující pašijovou scénu nechtěl reprodukovat konkrétní scénu z reálného světa, nýbrž událost z dějin spásy.

Přes silné lpění byzantského umění na formách a způsobech zobrazování již jednou objevených v ikonách se obraz Krista a ukřižování dál vyvíjel.

Také v církevní architektuře se cesty obou částí někdejší říše oddělily. Západ vycházel z typu starořímské baziliky, která se proměnila na podélnou stavbu s půlkruhovým závěrem (apsidou).

Pro Byzanc a národní církve Východu na území někdejšího římského císařství bylo typické splynutí baziliky s centrální kupolovou stavbou. Na Západě byla mezi hlavní chrámový prostor, jímž byla střední loď, a apsidu vkliněna příčná loď (transept), která celé stavbě dodala tvaru kříže. Tento architektonický systém odpovídá struktuře církevní obce a její liturgii : uprostřed se nachází oltář, církevní obec se shromažďuje ve střední lodi, v presbytáři přinášejí biskup a kněží nejsvětější oběť: Původně starořímská účelová stavba se tak stala významotvorným nositelem křesťanské zvěsti.

Jak jsme si již uvedli, na Západě prošly kostely složitějším vývojem, který vyvrcholil v majestátních románských a gotických katedrálách. Obvyklým půdorysem těchto chrámu je kříž latinského typu s protáhlým kolmým břevnem, které končí chórem a kněžištěm. W. Watts⁶⁵ si všímá některých skutečností a snaží se o jejich symbolické vyjádření. Tak když vejdemo hlavními západními dveřmi u paty kříže, všimneme si v predsíni malé kropenky na svěcenou vodu. Příchozí v ní smočí prsty a pokřizuje se. U paty je voda a v hlavě, kterou představuje kopule nebo apsida, je nebe. Pak projdeme chrámovou lodí táhnoucí se až do středu kříže. Je to prostor pro věřící a na jeho západním konci bývá křtelnice, „neposkvrněné lůno“, z něhož se člověk rodí do božského života. Cesta od křtelnice k oltáři symbolizuje vzestup od

⁶⁴ Ziehr, W., *Kříž. Symbol -Zobrazování-Význam*, Kostelní Vydří, 1997

⁶⁵ Watts W., *Mýtus a rituál v křesťanství*, Brno, 1995

vod hmoty, do níž Duch sestoupil při Stvoření a Vtělení. Jdeme křížovou cestou, jejíchž čtrnáct zastavení je rozvěšeno na pilířích chrámové lodi. Východní strana lodi je středem chrámu, nad nímž se tyčí věž nebo kopule. Do obou stran vybíhají příčná ramena kříže, loď severní a jižní, kde jsou většinou kaple s oltáři zasvěcenými různým svatým. Dál od středu kříže vedou schody do chóru, který je někdy od lodi oddělen přepážkou odpovídající ikonostasu. Pak se směřuje ke kněžišti v hlavě, které odpovídá symbolice „slunce na obloze“, místě, kde se plně realizuje jednota lidského a božského. V kostele je tímto místem oltář, kde dochází k zázračné transsubstanciaci chleba a vína.

Zvyk připevňovat kříže na střechy kostelů byl již zvykem starokřesťanským, jak nám to ukazují zobrazení na dřevěných vratech sv. Sabiny v Římě z 5. století či mozaiky v Ravenně. Byzantinské a ruské kostely nesou kříž na všech kopulích, gotika pak vytvořila jakési okorunování věže křížovou květinou.⁶⁶

Vnější vzhled kostelů zůstal zpravidla až do 10. století bez výzdoby, ale témata fresek, zářivé mozaiky a umělecky provedené oltáře v interiérech domů Božích byly chvalozpěvem na Ježíše Krista.⁶⁷

Ačkoliv se kříž po konstantinovském obratu v každodenním životě říše a v raně křesťanských bazilikách zcela viditelně objevoval, do kostelů se dostal teprve v 5.století. Avšak i to zprvu jen v církevních centrech říše.⁶⁸ Trvalo ještě několik staletí, než se kříž stal ve všech kostelech, a to především v misijních oblastech, samozřejmostí a všeobecně srozumitelným symbolem jádra křesťanského zvěsti, tedy nositelem naděje na vzkříšení a příslibu věčného života.

Od 5. století bývá na kříži i podoba Spasitelova. Nejstarší doklad nacházíme na dřevěném reliéfu ve chrámě sv.Sabiny v Římě. Brzy začala sama církev stanovovat kritéria zobrazování. Již šestý koncil v Konstantinopoli v roce 680 zakázal zobrazování beránka pod křížem, jemuž tryská z prsou krev, motiv rozšířený v 5. století. Koncil namísto toho navrhl postavu Spasitele jako člověka visícího na kříži. Až do konce 8. století byl Ježíš

⁶⁶ *LThK*, sv. VI, Freiburg, 1961, str. 610

⁶⁷ Ziehr, W., *Kříž. Symbol -Zobrazování-Význam*, Kostelní Vydří, 1997

na kříži zobrazován většinou živý s otevřenýma očima. Zachytil mrtvého Krista se odvážili pouze jednotliví umělci. Kristus mívá kolem beder malou roušku, jeho tvář bývá bezvousá a poměrně mladá, oči otevřené, na tváři nevidíme ani nejmenší známky bolesti, kolem hlavy bývá svatozář. Od konce 5. století nebylo již Ukřižování zobrazováno jako konečný bod utrpení Páně s Kristem visícím na kříži, ale jako probíhající děj. O sto let později byl jako výtvarné dílo vytvořen krucifix. Typ krucifixu převládl teprve až od 9. století. Na Západě byl Kristus zpodobován ve výrazně klidové, přímo vznešené pozici s původně rovnoběžně položenýma nohama. Byzantští mistři zdůrazňovali při tomto typu zobrazení prohnutí těla, což zdůrazňovali kontrast ke strnulému břevnu a utrpení Ukřižovaného. Od 9. století se vžil zvyk, že kříž byl během postní doby zahalován. Kříže byly již k vidění ve všech kostelích.⁶⁹

V souvislosti nejen s liturgií se setkáváme také s určitým způsobem označování se křížem. Zprvu se dělal kříž palcem a ukazováčkem pouze na čele. Ze sporů s monofyzity a monothelety začátkem 7. století převládal u Řeků způsob dělat kříž ukazováčkem a prostředním prstem, jak to doposud činí Arméni. Brzo potom se objevuje řecký způsob dělání kříže, jaký se po té užíval u východních křesťanů : vztyčenými třemi prsty, palcem, ukazováčkem a prostředním prstem, (ostatní dva prsty se položí do dlaně) od čela k prsům, pak k pravému a odtud napříč k levému rameni, přičemž se pronášejí slova : „Svatý Bože, svatý silný, svatý a nesmrtelný, smiluj se nad námi“. Latinský velký kříž se dělá celou rukou, vztyčenými všemi prsty od čela k prsům, pak levému a odtud napříč k pravému rameni se slovy : „Ve jménu Otce i Syna i Ducha svatého, Amen“ nebo „Pomoc Páně budiž s námi“. Menší kříž, nesprávně zvaný také německý, se dělá palcem na čele, ústech a prsou. Za základ při tom slouží víra v nejsvětější Trojici Boží.⁷⁰

⁶⁸ *Ibid.*

⁶⁹ Miklík, J., *Biblická archeologie*, Theologický ústav v Obořišti, 1936. Srv. Ziehr, W., *Kříž. Symbol - Zobrazení-Význam*, Kostelní Vydří, 1997.

⁷⁰ *Ottův slovník naučný*, sv.XV, Praha, 1900, str. 204

5. Rozšíření kříže do dalších oblastí

To, co bylo možné výtvarně zobrazit ve světě raně křesťanského Středomoří, se jen pozvolna dostávalo z oblastí původního rozšíření křesťanských obcí do středověké Evropy. Veliký rozdíl ve vzdělání mezi řeckým východem a římskými misijními oblastmi existoval až do vrcholného středověku. Podobu zobrazování Krista, kříže a utrpení Páně hodně ovlivnily křesťanské oblasti syrské, kappadocké a severoafrické.

Další vývoj kříže a zejména pak jeho rozšíření souvisí zejména s misiemi.

Papež Řehoř I. Veliký již dávno věděl, že při misijní práci je třeba jednat opatrně, např. ohledně modloslužebných chrámů, které nekázal bourat, ale pouze je přeměnit v chrámy křesťanské bohoslužby.⁷¹

Misie mezi Germány se konaly ve znamení kříže a tento kříž nebyl již vyřezáván z prostého dřeva, ale byl jako kultovní objekt z ušlechtilých kovů a s drahokamy postaven v kostelech. Ztvárnění Kristova utrpení mělo podle sv. Bonifáce, který v misiích u Germánů zejména vynikl, na ostatní hluboce zapůsobit. S poselstvím muže, který zemřel pro jiné se bylo jistě možné identifikovat. Avšak rychlejší výsledek přinesl nakonec jiný postup : Bonifác se snažil získat pro křesťanství získat germánská kmenová knížata a jejich prostřednictvím pak lid.⁷²

5.1. Kříž v církvích na Kavkaze a v Africe⁷³

V roce 301 se křesťanství stalo státním náboženstvím v Arménii. Arménské umění vytvořilo působivou knižní malbu a architekturu, která zapůsobila dokonce i na francouzské a německé románské stavitelství, ale Kristus na kříži se v arménských kostelích neobjevoval. Zato se v Arménii nacházely tisíce křížů v podobě stél⁷⁴ s reliéfy nebo takzvaných chačkarů

⁷¹ Ziehr, W., *Kříž. Symbol -Zobrazování-Význam*, Kostelní Vydří, 1997

⁷² *Ibid.*

⁷³ *Ibid.*

⁷⁴ Na výšku postavený opracovaný kámen často s nápisem a výzdobou. Heslo *stéla*, In: <http://slovník-cizich-slov.abz.cz/web.php/slovo/stela>

symbolizujících vykoupení a moc Kristovu v jeho neomezené božskosti. Teprve od 10. až 11. století bývá na chačkharech zobrazováno také snímání z kříže.

V uměleckém řemesle, na cestovních oltářích, na vazbě knih, na kadidelnicích, keramice a dřevořezbách se většinou objevují tvary kříže, jejichž prototypem byl kříž vyzdobený gemami (*crux gemmata*) z přelomu 5. a 6. století, a to jako vysoký latinský kříž s bohatou reliéfní výzdobou. Řecký kříž se stejně dlouhými rameny se naproti tomu v Arménii vyskytuje řidčeji.

V Gruzii ovlivňovalo státní náboženství kulturu a společnost od roku 350. Po roce 600 se Gruzie dostala pod silný byzantský vliv. Podobně jako v Arménii, převládá i v gruzínských kostelích, na stélách a na zlatnických výrobcích typ kříže zvaný *crux gemmata*.

V Egyptě byly kříže rozšířeny již v prvních stoletích po Kristu. Nebylo však vždy zcela jasné v jakých případech se jednalo o staroegyptský závěsný kříž a kdy se jednalo o skutečný křesťanský symbol spásy.

Je však téměř jisté, že egyptští křesťané symbol závěsného kříže *anch* převzali a upravili do zvláštní formy kříže (koptský smyčkový kříž). V symbolu tak splynula v jedno idea utrpení na kříži, zmrtvýchvstání a věčného života.⁷⁵ Koptové ho nosili jako amulet na krku a zdobili jím své náhrobní stély. Jelikož i v Egyptě docházelo zpočátku ke krutému pronásledování křesťanů, nosili mnozí křesťané závěsný kříž, na kterém nebyl symbol alfy a omegy na příčných ramenech, což byl odkaz ke Kristu obvyklý ve 4. století.

Také Kristův monogram, používaný jako ruční kříž nebo přívěšek ve tvaru kříže, byl u Koptů velmi oblíbený. Na lampách, ampulích a hliněných razidlech bylo obvyklé zobrazení věřících při modlitbě s pažemi rozepjatými do strany nebo pokrčenými. Když císař Theodosius II. vztyčil roku 440 kříž zdobený gemami (*crux gemmata*), rozšířil se tento typ kříže také v Egyptě. Tento typ kříže jako symbol vykoupení zcela vytlačil jiné podoby kříže a starou pozici oranta⁷⁶. Kristovo vítězství bylo ještě názorně zdůrazněno doplněním

⁷⁵ *Ilustrovaná encyklopedie starého Egypta*, Verner, M., a kol., Praha, 1997, str. 139

⁷⁶ Motiv postavy člověka majícího zdvižené a rozepjaté ruce k modlitbě. Klimeš, L., *Slovník cizích slov*, Praha 1994

kříže o symboly orla a apokalyptická písmena alfa a omega jako eschatologické nebeské symboly.

Zajímavý je náhrobní kámen z Amantu blízko Luxoru v Egyptě, který se datuje do doby někdy kolem roku 400. Na tomto kameni jsou vyryty znamení Chi-Rho, alpha a omega, několik křížů, egyptský kříž anch a také egyptský hieroglyf pro „sjednocení“. To nám vypovídá o společné koexistenci křesťanství a původního náboženství. S podobnou skutečností se setkáme i u irských křížů v pozdější kapitole o irských křížích.

V polovině 4. století převážilo křesťanství také v Etiopii. Křesťanské výtvarné motivy však do Etiopie začaly pronikat až později. Misie sem přicházely z Egypta a z Byzance. V žádné jiné křesťanské zemi se neobjevují kostely vytesané z přírodní skály do tvaru kříže jako v městě Lalibela z 12. století. A nikde v křesťanském světě se kříži nedostalo tak nekonečně velkého počtu variant a tak bohatého tvarosloví jako právě v Etiopii : Kříže sloužily jako výzdoba stropů nebo oken, jako zakončení střech a jako amulety byly nošeny při různých příležitostech. Jako malby na stropě se tam objevují hákové a dvojité kříže, a také do značné míry svébytný typ kříže. Jedná se o na první pohled nerozeznatelný, jakýsi dvojitý kříž, ve kterém je do jednoho rovnoramenného kříže přidán ještě druhý, který je diagonálně pootočený. Všudypřítomnost kříže vedla k tomu, že Etiopci byli někdy označováni také jako „národ kříže“. Později každý etiopský křesťan nosil podle nařízení císaře Zery Jaikoba (1434 - 1468) na krku kříž. Většinou byl zhotoven z kovu, existovaly však také kříže ze dřeva a masťku. V jednotlivých provinciích říše se rozvinuly osobité tvary, které se formálně velmi vzdalovaly od původního znamení kříže, což vysvětluje bohatství jejich výzdoby. Některá ornamentálně působící znamení lze vyložit také jako symboly křesťanské zvěsti: pět perel ztělesňuje pět ran Kristových, ptáci symbolizují Ducha svatého, náznaky trnové koruny Trojici. Dvanáct učedníků, čtyři světové strany nebo čtyři evangelisté jsou zobrazeni kruhy nebo polokruhy. Etiopští kněží nosili kříže na krku, aby jimi mohli žehnat věřícím nebo aby je mohly věřícím podat k políbení.

6. Kříž v Irsku

Specifického rázu dosáhl kříž v Irsku a to zejména kvůli silným keltským rysům a díky ojedinělému způsobu přijetí křesťanství v Irsku.

6.1. Symbol kříže v dávných dobách

Když se vrátíme o několik tisíc let zpět, ocitneme se v době megalitických staveb (obr. 10), které jsou často posety různými symboly. Nás budou zajímat především ty, které se později objevují na specifických irských křížích v době raného křesťanství.

Obr. 10

Nedaleko irského Dublinu, blízko městečka Oldcastle v Co.⁷⁷ Meath se nachází pahorky Loughcrew⁷⁸. Na jejich vrcholcích se nachází množství mohyl, kamenných kruhů a stojících kamenů. Upoutají nás už jen svým a rozmístěním polohou, která nám napovídá, že se pravděpodobně jednalo o posvátné místo. Na jednom z pahorků, na Slieve na Caillighe, je otevřený tumulus⁷⁹, (obr. 11).

⁷⁷ Co. - hrabství, anglicky county, je označení pro irský územní celek. V Irsku je jich celkem 32. V názvech se užívá zkratky „Co.“, např. Co. Meath

⁷⁸ Jména irských míst často začínají písmenem L, snad to může vyjadřovat tehdejší oblíbenost boha Lugh

⁷⁹ Tumulus neboli mohyla je člověkem uměle navršený násep z kamení a/nebo hlíny obvykle nad jedním či více hroby. Tento způsob pohřbívání se objevoval od pravěku v různých kulturách po celém světě. Je známý i z raného středověku a někde přetrvával ještě dlouho do pozdního středověku. Heslo *mohyla*, In: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Mohyla>

Jedná se o uměle vytvořené návrší ve tvaru pyramidy z doby kamenné, které se skládá z tisíců neopracovaných kamenů. V okolí bylo nalezeno několik hrobů. Po domluvě s místním správcem je možné vejít úzkým vchodem dovnitř.⁸⁰ Vstup do tumulu je tvořen podpěrnými kamennými bloky a vnitřní prostor je ve tvaru kříže.

Obr. 11

Po vstupu můžeme zakusit jistou posvátnost místa. Pro lidi doby kamenné znamenal vstup do takové posvátné sluje vlastně mýtický vstup do země, kde odpočívají mrtví a bylo to pro ně setkání se s mystériem. Pokud takový člověk stál u vchodu a dopadaly na něj sluneční paprsky, vnímal jejich životní sílu a uvědomoval si životní význam tohoto světla. S tím souvisí tvorba množství slunečných symbolů, které jsou vyryty na okolních kamenech, stélách a kostech. Jejich bohem nebylo však fyzické slunce v našem slova smyslu a chápání. Slunce jim bylo okem toho božského nad nimi, bylo zjevením nejvyššího principu země, lidstva a celého kosmu, viditelně tvořícího bytí, které se člověku ukazuje v mýtické formě jako všezahrnující podstata světla (Keltové to pak nazývají Lugh). Mýtický člověk se v tomto nesmírném světle viděl jako „dítě Slunce“. ⁸¹

V době křesťanství se můžeme setkat s názory, které v tomto světle vidí Vzříšeného Krista, jež podobně jako sluneční paprsek sestupuje do hrobky, osvěcuje ji a křísí mrtvé. Kristus je tak světlem světa, bez něhož není život.

Uvnitř sluje, na centrálním kameni, můžeme nalézt několik vyrytých symbolů (obr. 12, 13). Zajímavá je zejména variace, která má obraz slunce uprostřed, s listy

⁸⁰ V tomto směru je irská země vůbec úžasná. Přátelskost a otevřenost Irů se projevuje i v touze pomoci druhému v jeho zájmu o místní kulturu. Pokud vyhledáme ty správné lidi, můžeme se dostat prakticky celkem volně na velice zajímavá místa, která se na první pohled zdají být nepřístupná. *Pozn. autora.*

⁸¹ Streit, J., *Sun and Cross. The Development from megalithic culture to early Christianity in Ireland*, Edinburg 1984, str. 28-31

Obr. 12

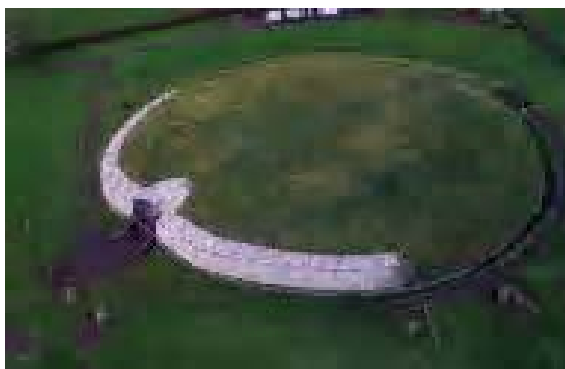

Obr. 13

uovnanými do tvaru kříže. Je zde pozoruhodná podobnost s pozdějším irským křesťanským slunečním křížem. Tyto symboly zcela s určitostí poukazují na uctívání světla světa.

Předkřesťanské rituály spojené se symbolismem slunce v Irsku přetrvaly dlouhou dobu. To je možné vidět na faktu, že v určitých oblastech se až do naší doby mohla pít jen voda, na kterou zasvitlo slunce. „Noční“ voda byla tabu. Zapálené pochodně reprezentující slunce byly namáčeny do vody, aby zkvalitnily jezera a prameny vody.⁸² Všimněme si zde podobnosti s úkonem prováděným v katolické liturgii, kdy se po velikonočním chvalozpěvu vezme zapálený paškál, odnese se ke křtitelnici a pak ho kněz třikrát ponoří do křestní vody, aby do vody sestoupila moc Ducha svatého.

Další pozoruhodnou posvátnou stavbou, která nás bude zajímat pro symboliku kříže, je svatyně Newgrange (obr. 14) též v Co. Meath.

Obr. 14

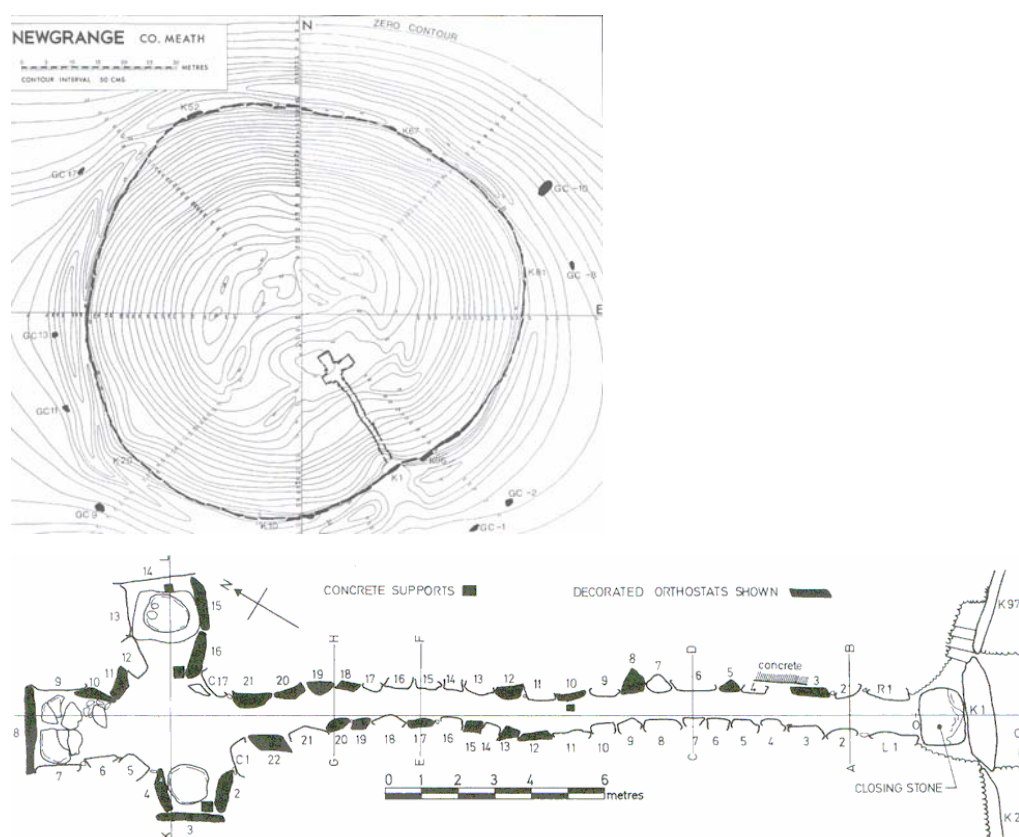

Obr. 15

⁸² Hartmann, H., *Der Totenkult in Irland*, Heidelberg, 1952, str. 361

Toto neolitické posvátné místo s pohřebním prostorem leží ve významném údolí Boyle a je největší stavbou svého druhu v Irsku (v průměru měří asi 80m). Původně postaveno někdy v období mezi 3300-2900 před Kristem, tedy to znamená ještě mnohem dříve než pyramidy v Egyptě! Má se za to, že byla také místem velkého boha Slunce „Dagda“.⁸³

Byla náhodně objevena rolníkem, který sháněl kameny na svou stavbu někdy v 17.století. Archeologické práce se zde konaly až po roce 1962. Uvnitř kruhové stavby se nachází celkem velký prostor. Když projdeme dlouhou chodbou, ocitneme se v komoře ve tvaru kříže (obr. 16, 17).

Obr. 16, 17

O'Kelly, M.J., O'Kelly, C., *Newgrange. Archaeology, Art and Legend*, London, 1994

Zde byly uchovávány lidské ostatky po kremaci. Každý rok, vždy v den zimního slunovratu, sluneční paprsky, po té co proniknou úzkou štěrbinu nad hlavním vchodem, putují dlouhou chodbou až dovnitř křížové komory, kterou rozzáří po dobu několika minut (obr.18, 19). Podle lidí, kteří se této události

⁸³ Poynder, M., *The Lost Magic of Christianity. Celtic Essene Connections*, New York, 2000, str. 10

uvnitř komory mohli zúčastnit (obvykle 20 lidí, mezi nimi vysoce postavené osobnosti a pár vylosovaných šťastlivců), se jedná o téměř mystický zážitek. Někteří se opět hlásí k názoru, že tehdejší lidé věřili, že mrtví jsou takto voláni zpět k životu v „onom“ světě. Z křesťanského pohledu v tom mnozí opět vidí Krista, jako toho, který osvěcuje temnotu a přináší vzkříšení.

Na kamenech uvnitř i vně hrobky se setkáváme opět se slunečními symboly, (obr.15, 19). Jsou to zejména různé spirály hlavně trojité, jejichž složitá symbolika by vyžadovala samostatné

Obr. 18

Obr. 19

pojednání. V podstatě se jedná o popis přírodního roku se zaměřením na pozorování Slunce.⁸⁴ Spirály se pak objevují na irských kamenných stélách a křížích v době křesťanské.

Podobných míst jako je Newgrange můžeme v Irsku nalézt více, například Knowth, kde se opět setkáváme s podobnými motivy.

Dalšími motivy, které se také objevují na pozdějších irských křížích jsou jakési misky vyhloubené do kamene (cup-marks). Původní kameny s prohlubněmi (cup stones), (obr. 20), byly horizontální kameny, ve kterých byly vyhloubeny hluboké důlky, připomínající misky. Jejich obdobou byly provrtané díry (drill holes), (obr. 21, srv. obr. 22), které byly však vyryty do kamenu postavených vertikálně, někdy kolem sebe důlky měly sluneční kotouč nebo byly

⁸⁴ Streit, J., *Sun and Cross. The Developement from megalithic culture to early Christianity in Ireland*, Edinburg 1984, str. 37-41

Obr.20

vyhloubeny skrz naskrz kamenem.⁸⁵ Jedna z teorií říká, že prohlubně původně vznikaly seškrabováním kamenného prachu z posvátných kamenů, neboť se věřilo, že má léčebný účinek. Takové „cup-marks“ nalezneme později na prvotních irských křesťanských kostelech a křížích. Co se týče děr prohloubených skrz naskrz kamenem, tak se má za to, že se užívaly při věštění, podpoře plodnosti a k uzdravování. S každým takovým posvátným kamenem mohl být však spojen trochu odlišný zvyk, jako například dívání se skrz díru v kameni, prostrčení prstu a podobně.⁸⁶ Některé takové zvyky a rituály se v určitých oblastech Irska konají u kamenných křížů dodnes.

Obr. 21: Posvátný kamen

Obr. 22: Křesťanský kříž

Jiným hojně používaným megalitickým motivem byl také kosodélník (rhomboid) a kosočtverec (lozenge). Tyto tvary se mimo jiné vyskytují také

⁸⁵ *Ibid.*, str. 41

⁸⁶ Pennick, N., *The Celtic Cross. An illustrated History and Celebration*, London, 1998, str. 65-66

v Newgrange a jsou asociovány jako sluneční symboly.⁸⁷ Později se také hojně objevují mezi jinými motivy na irských křesťanských křížích až do pozdní doby.

Fenomémem, který můžeme pozorovat tedy hlavně v Irsku, je fakt, že tyto výše uvedené megalitické symboly přežily přes éru Keltů až do doby prvotního křesťanství,⁸⁸ jak nás o tom přesvědčí kamenné kříže, kterými se budeme zabývat podrobněji v pozdější kapitole.

Z výše uvedeného je zřejmé, že již dávno před příchodem křesťanství byl v Irsku symbol kříže evidentně ctěn jako posvátné znamení.

6.2. Keltské umění a náboženství

Obecně bychom mohli říci, že o keltském umění mluvíme jako o umění produkovaném v Evropě mezi pátým stoletím před Kristem a prvním stoletím po Kristu lidmi doby železné, obvykle nazývanými „Kelty“, a umění produkované v Británii a Irsku mezi pátým a dvanáctým stoletím po Kristu. Označení „Kelt“ je odvozeno z řeckého pojmenování pro barbarské kmeny žijící přechodnou dobu v Evropě – „Keltoi“. Tento termín byl poprvé použit v šestém století před Kristem a byl používán k označování lidí žijících v oblasti na sever od Alp a Středního Podunají.⁸⁹

Nemůžeme s určitostí říci, co toto slovo znamenalo, zdá se, že znamenalo něco jako „ti druzí“, „zvláštní“. Keltové se nikdy sami tímto slovem neoznačovali, používali raději jména svých místních kmenů.⁹⁰

Slovo „Keltoi“ vlastně označovalo ty, „kteří nosí oblečení“ (clothes), přičemž slovo „clothes“ bylo starým výrazem irských Keltů pro dnešní „coat“ (sukně, plášť, apod.). Původní obyvatelé střední a západní Evropy chodili totiž obvykle polonazí.

Počátky keltské tradice můžeme však vidět již někdy před 2700 lety. Kolem roku 650 před Kristem byli Keltové ovlivněni řeckou a etruskou

⁸⁷ Streit, J., *Sun and Cross. The Development from megalithic culture to early Christianity in Ireland*, Edinburgh 1984, str. 117

⁸⁸ *Ibid.*, str. 54

⁸⁹ Laing, L., Laing, J., *Art of The Celts*, London, 1992, str. 6-7

kulturou. Přidáním a přijetím těchto kulturních elementů do Hallstattské kultury dostal keltský umělecký styl svůj charakteristický ráz. První taková rozpoznatelná keltská civilizace se dá lokalizovat do oblasti severní Francie a středního Porýní kolem roku 500 před Kristem a označujeme ji jako „časně Laténské období“, pojmenování po oblasti La Tène, kde byly nalezeny první charakteristické artefakty této kultury. Časně ve čtvrtém století před Kristem se Keltské kmeny rozšířili na západ do Francie a na Britské ostrovy.⁹¹ Pro větší názornost se podívejme na mapku (viz. příloha č. 2).

Keltské umění se odlišuje od klasického umění. Keltští umělci se vyhýbají přímým linkám a jen zřídka se u nich objevuje symetrie. Umění je primárně ornamentální a obsahuje komplex různých vzorů, ve kterých můžeme často nalézt příklady symbolismu. Takový symbolismus, pokud mu porozumíme, může být velmi komplexní. Ačkoliv keltští umělci si byli též vědomi významu prázdných míst bez ornamentů, je pro ně charakteristické zaplňování prostoru nejrůznějšími ornamentálními detaily. Keltové se zaměřovali na detailní práci v miniaturách.⁹² Takové umění bylo v Británii dobře zakořeněno již kolem roku 100 před Kristem⁹³.

Pro Kelty bylo umění velice důležitým prvkem v životě a bylo zcela propojeno s náboženstvím. Keltské myšlení a představivost se lišila od našeho moderního vidění věcí. Jejich myšlení bylo plné symbolického vědomí, které se ukazovalo v mýtech, symbolech a uměleckých výtvorech. Viděli realitu z pohledu věčnosti, bez začátku a konce, bez hranic viditelného a neviditelného. Znamení kruhu se proto v keltském životě objevuje mnohem více než přímé linky.⁹⁴

Keltové byli velice náboženští lidé. Pro keltské náboženství bylo důležité zejména těsné sepnutí s přírodou. Nacházeli božské ve veškeré přírodě. Jak však uvádí T. Joyce, nelze říci, zda Keltové byly animisté (tedy, že věřili, že

⁹⁰ Joyce, T.J. OSB, *Celtic Christianity*, New York, 1998, str. 2

⁹¹ Pennick, N., *The Celtic Cross. An illustrated History and Celebration*, London, 1998, str. 9

⁹² Laing, L., Laing, J., *Art of The Celts*, London, 1992, str. 6

⁹³ Pullen, B.R., *Discovering Celtic Christianity*, New York, 1999, str. 21

⁹⁴ Joyce, T.J. OSB, *Celtic Christianity*, New York, 1998, str. 6-7

stromy či rostliny byly skutečným ztělesněním božského) a nebo zda spatřovali ve stvoření odraz božského.⁹⁵

Každopádně se u Keltů setkáváme s ohromnou úctou, respektem a láskou k přírodě. Země a veškeré stvoření bylo pro ně zdrojem krásy, ze kterého měli potěšení a přijímali ho jako úplně dobré a oslavovali ho ve svých svátcích. Keltové vnímali přírodu jako vůli bohů. V souvislosti s tím věřili, že božstva byla přítomna v různých posvátných místech krajiny. Odtud tedy pramenilo jejich uctívání posvátných hor, vodních pramenů, řek, jezer a stromů.⁹⁶

Významnou roli zde hráli druidové⁹⁷, kteří tvořili v keltské instituci kněžské sbory. Byli velmi vzdělanými pozorovateli a byli těsně spjati s přírodou. Jejich schopnosti je činily prostředníky mezi světem lidí a světem neviditelným.

Keltové měli také velkou víru v posmrtný život a denně si uvědomovali, že „ten jiný svět“ je velice blízko nich a neustále přijímali to, co mezi tímto a „jiným“ světem proudilo. Měli jakousi vizi nazývanou „Tir na nOg“ tedy zemi věčného mládí, která se měla nacházet daleko někde pod západním mořem.⁹⁸

Keltové jsou ale známí především svými úžasnými řečovými schopnostmi. Mluvené slovo mělo pro Kelty ústřední význam. Můžeme se domnívat, že to mělo co dělat s fenoménem, který je zaznamenán v jiných kulturách a nalezneme ho později mezi Skoty a Iry. Jedná se o to, že mluvené slovo nemá „zamrznout“ v psané formě, neboť pak ztrácí svůj život. Odtud snad pramenil keltský způsob předávání mýtů a příběhů, které se pouze vyprávěly. Tento úkol připadal bardům⁹⁹, kteří byli jednou ze tří druidských kategorií.¹⁰⁰

Později si ukážeme jaký význam měla tato skutečnost v souvislosti s irskými vysokými kříži, které ve svých zobrazeních popisují biblické příběhy.

⁹⁵ *Ibid.*, str. 11

⁹⁶ Pennick, N., *The Celtic Cross. An illustrated History and Celebration*, London, 1998, str. 10

⁹⁷ Jméno kněžské třídy druidů se odvozuje od indogermánského slova „dra“, což je strom. Heslo „Keltské náboženství“, *Encyklopedie náboženství Karmelitánského nakladatelství*, In: <http://www.kna.cz/encyklopedie.php>

⁹⁸ Joyce, T.J. OSB, *Celtic Christianity*, New York, 1998, str. 10

⁹⁹ Bardové byli pověstní svým vzděláním, ovládáním magických sil, byli to historici, básníci a dokonce lékaři. Také hráli roli učitelů (zvláště královských dětí) a rádců. Jejich etika byla založena na tzv. bardských triádách. Velké pravdy a zákony všehomíra byly (výhradně z paměti) uchovávány a předávány ve trojicích. Connolly, H., *The Irish Penitentials*, Dublin 1995, str. 95

Neměli bychom keltské umění zjednodušeně označovat pouze jako „umění produkované Kelty“. V keltském umění můžeme podle Lainga¹⁰¹ rozlišit tři etapy či tradice. První tradicí je kontinentální Laténská kultura, jejíž počátky můžeme vidět v pátém století před Kristem. Pokračovala až do doby Caesarova dobývání Gálie v prvním století před Kristem. Umění této tradice užívá přírodní, klasické a orientální zdroje, které mohly být přejaty snad z oblasti Středozeří. Jedná se zejména o tvorbu kovových uměleckých předmětů.

Druhá tradice navazuje na Laténskou kulturu a zahrnuje tvorbu na Britských ostrovech a v Irsku v období od čtvrtého století před Kristem do doby Římských výbojů Claudia v roce 43 po Kristu. Mnoho znaků této tzv. insulární (ostrovní) tradice je společných s kontinentální tradicí.

Poslední tradicí je etapa, která nás bude zajímat nejvíce a sice období keltského umění, které vzkvétalo v Irsku a některých oblastech Britských ostrovů mezi pátým a dvanáctým stoletím po Kristu. Toto umění používá v hojné míře římských motivů a svého vrcholu dosahuje v Irsku po šestém století po Kristu. Na Britských ostrovech se výrobky této tradice již po sedmém století po Kristu již téměř neobjevují, výjimkou jsou jen oblasti Piktů a Skotů v severním Skotsku. Mezi tradiční materiály patří kov, dřevo a zejména kámen. Značné místo zde také zaujímá tvorba nádherných iluminovaných manuskriptů.

V době třináctého století dochází k normanským výbojům do Británie a Irska. To má za následek vytrácení se keltského umění. Můžeme se sice ještě setkat s pár příklady, ale až do doby devatenáctého století, kdy keltská tradice prožívá své obrození, se jedná o řídký výskyt. Proto se také v této práci prioritně zaměřuji na vývoj znamení kříže do dvanáctého století a jeho dalšího vývoje se dotýkám jen okrajově.

¹⁰⁰ Knápek, Z., *Knihy pro každého Kelta aneb pravda o keltském původu našeho národa*, Olomouc 1999, str. 233

¹⁰¹ Laing, L., Laing, J., *Art of The Celts*, London, 1992, str. 11

6.3. Christianizace Irska

Datování počátku křesťanství v Irsku je vcelku velkým problémem irské historie. Ač se většina autorů dnes již shoduje, že v Irsku bylo křesťanství známé již před příchodem svatého Patrika (roku 432), podle L. Bielera není jisté od kdy, citují: “We don’t know when or in what way the Irish first came into contact with Christianity”¹⁰².

Není však výjimkou, že se v literatuře setkáme s názorem některých autorů, že sv. Patrik byl prvním, kdo přinesl křesťanství do Irska, a že to bylo typické římské křesťanství. Jak si ale později ještě podrobněji ukážeme, nelze s tímto souhlasit.

V roce 431 po Kristu na irský ostrov přišel biskup Palladius, kterého vyslal papež Celestin I. (422-432) s úkolem prosadit zde závěry 3. ekumenického koncilu v Efezu (r.431). Jednalo se zejména o záležitosti ohledně pelagiánství, jehož myšlenky se právě v Irsku a Británii setkaly s velkým ohlasem a bylo třeba se proti tomu postavit. Palladius plnil papežské posláním zejména na jihu a jihovýchodě ostrova, založil snad i tři kostely v oblasti Leinstru.¹⁰³

Tento fakt nám tedy celkem jasně ukazuje, že v Irsku museli již před příchodem sv. Patrika být nějakí křesťané. Jak se tedy křesťanství do Irska dostalo? Existuje na to několik názorů. Povězme si stručně něco o několika z nich.

Jedním z přínosů římské armády bylo vybudování dokonalého systému cest, které vycházely z Říma. Po těchto cestách kromě římských vojáků cestovali též evangelisté, kteří tak mohli křesťanství hlásat až v Británii a odtud pak v Irsku. Máme evidence, že kolem roku 200 již křesťanství v Británii bylo. Křesťané zde sice byli Římem tolerováni, ale jen pokud stále ctili římského vůdce. Oficiálně dorazilo křesťanství do Británie roku 314, kdy byli na biskupský sněm do Arles ve Francii pozváni biskupové z Londýna, Lincolnu a Yorku.¹⁰⁴ Archeologické nálezy dokládající britské křesťanství mezi

¹⁰² Bieler, L., *Ireland. Harbinger of the Middle Ages*, London, 1966, citace str. 4

¹⁰³ Ziehr, W., *Kříž. Symbol -Zobrazování-Význam*, Kostelní Vydří, 1997

¹⁰⁴ Pullen, B.R., *Discovering Celtic Christianity*, New York, 1999, str. 33

lety 300 až 400 jsou vcelku řídké. Nalezeny byly většinou „Chi- Rho“ monogramy, XP, první písmena Kristova jména v řečtině, která byla zasazena do mozaiek či vytesána do podlah (např. v Lullingstone).¹⁰⁵

Další názor vychází z úvah, že existovaly určité kontakty mezi Irskem a Východní církví, a mezi Irskem a koptským křesťanstvím v Egyptě.¹⁰⁶ Starý irský zvyk uchovávání vody pro svátek Zjevení Páně (6. ledna, řecky Epifaneia) a zapalování Velikonočních ohňů s jejich následným udržováním po celý rok (například rituál ohně v Kildare) byl též zvykem ve Východní církvi. Starý výpočet data Velikonoc v Irsku byl též shodný s tím ve Východní církvi. To se později stalo tématem irských sporů s Římskou církví.¹⁰⁷ Pokud skutečně takové kontakty existovaly, je však málo pravděpodobné, že by sami o sobě dokázaly konverzi starého zaběhlého druidského řádu ke křesťanství. Irsko bylo však v úzkém obchodním styku s římskou Británií, Galií a snad i se Španělskem. Zdá se, že se do Irska dováželo z kontinentu značné množství oleje a vína, a možná i pšenice.¹⁰⁸

Velkou roli v tomto procesu christianizace hráli také již zmínění bardové, kteří podle některých názorů mohli snad ještě v době před oficiálním pokřesťanstvím Irska křesťanství sami přijmout.

S tím souvisí ještě jeden, spíše mýtický názor. A to sice, že druidové se o Kristu dověděli skrze svá spirituální vidění a následně pak přijali jeho učení.¹⁰⁹

To, že počátky křesťanství v Irsku nebyly však spojeny se systematickou misijní činností, tvrdí i G. Vopatrný.¹¹⁰

Pravým misionářem Irska byl však již zmíněný svatý Patrik, v dokumentech označovaný též jako Magonus Sucatus Patricius (390-461). Když se římská vojska stáhla z britských ostrovů, byla Británie na východě

¹⁰⁵ *Ibid.*

¹⁰⁶ Streit, J., *Sun and Cross. The Developement from megalithic culture to early Christianity in Ireland*, Edinburg 1984, str. 70

¹⁰⁷ *Ibid.*, str. 67

¹⁰⁸ Duke, J.A., *The Columban Church*, London 1932, op.cit.str.40 a Walsh, J.R., Bradley, T., *A history of the Irish Church 400-700 AD*, Dublin 1991, op.cit.str.3. Podle: Vopatrný, G., *Keltská církev prvního tisíciletí a její spiritualita*, Brno 2002, str.18

¹⁰⁹ Streit, J., *Sun and Cross. The Developement from megalithic culture to early Christianity in Ireland*, Edinburg 1984, str. 68

¹¹⁰ Vopatrný G., *Keltská církev prvního tisíciletí a její spiritualita*, Brno 2002, str. 18

vystavena výpadům Anglů a Sasů, na západě pak irských Keltů. V té době docházelo k mnoha únosům dětí, ze kterých se pak stali otroci v Irsku. Při jednom takovém přepadení byl unesen tehdy šestnáctiletý Patrik. Byl odvezen do irské oblasti Antrim, kde žil jako hlídač ovcí. Patrik sice pocházel z křesťanské rodiny a měl křesťanské vzdělání, své plné obrácení si však prožil asi až právě v irském otroctví. Ve snu byl pobídnut, aby se pokusil vrátit zpět domů, to se mu nakonec podařilo. Později však Patrik ve své vizi slyšel hlas, který ho volal opět do Irska. Patrik žil nějakou dobu v Galii a Itálii, zdokonalil se ve svém vzdělání a roku 430 byl vysvěcen na kněze. Roku 432 byl vyslán do Irska jako misionář, usídlil se jako biskup v Armagh. O jeho cestách po Irsku víme jen velice málo. Ze svého centra v Armagh se mu podařilo evangelizovat severní Irsko a díky svým následovníkům i další oblasti. Když Patrik zemřel, bylo v podstatě celé Irsko pokřesťanštěno. Podle tradice Patrik zemřel 17. března 461 a je pravděpodobně pohřben v Downpatrick. Když se na tuto skutečnost však místních lidí zeptáte, dozvíte se plno jiných možných míst.

Během těchto křesťanských misií nedošlo k žádnému případu mučednictví ani k pronásledování. Zdá se, že Irové přijali novou víru spontánně, zatímco svatý Patrik a jeho následovníci neprojevovali žádnou nepatřičnou nesnášenlivost a akceptovali a adaptovali, co bylo možné ze staré víry a zvyků udržet. Patrikova politika se zdá být stejná jako politika, kterou naznačil papež Řehoř Veliký o dvě století později Mellitovi, když ho posílal kázat Sasům. Tedy, aby se zachovaly staré svatyně a po zničení model, které obsahovaly, aby byly proměněny v kostely. Měly se zachovat staré svátky a dovolit lidem, aby nadále konali náboženské oběti. Tyto svátky se však měli věnovat svatým mučedníkům, jejichž ostatky byly uloženy v místních kostelech. Výsledkem takové podobné politiky v Irsku byl vcelku šťastný kompromis mezi starou keltskou tradicí, od které se nežádalo, aby zahynula násilnou smrtí, a novou vírou a organizací, která v krátkém čase změnila život celé země a dala jí novou orientaci. Tím lze také vysvětlit, proč v Irsku

nevymizelo staré keltské umění. Samozřejmě, že do země přišly nové druhy výrobků, ale zdobený byly převážně ornamenty staré keltské tradice.¹¹¹

V této souvislosti se zde můžeme ještě zmínit o keltském zvyku tetování. Starý keltský zvyk zobrazování symbolů pohanských bohů na lidském těle je zaznamenán například v historiích svatého Kentigerna. Během svých misí ke Cumbriánům v oblasti dnešního Skotska odsuzuje ty, kteří si hyzdí své obličeje a těla tetováním k počtě pohanských bohů. Kentigern se řídil ediktem císaře Konstantina (287-337), který zakázal tetování jako zohavení Boží podoby v lidské formě. Později bylo takové tetování viděno jako přímý znak pohanství ve srovnání s tonzурou jako znakem křesťanských mnichů. V roce 785 synoda v Kalkatě odsoudila tyto praktiky jako nekřesťanské. Irský manuskript *Book of Kells* (viz. pozdější kapitola), napsaný krátce po té, ukazuje lidské postavy zdobené na těle různými propletenci, kruhy a jinými vzory. Dobrou ukázkou je zejména první strana *Evangelia podle svatého Marka*. Má se za to, že v té době se jednalo snad o vliv Koptské církve, jejíž členové byli tetováni obrázky ryb, křížů a jiných křesťanských znamení, aby se tak nevratně ztotožnili jako křesťané se svou vírou. Pozdější keltské umění již lidské postavy takovým způsobem nezobrazuje, neboť praktikování tetování bylo na britských ostrovech zapovězeno.¹¹²

Tetování v irsko-britském prostředí však přetrvalo a zejména pak v době od počátku 20. století se tetování keltskými vzory dočkalo u Irů nebývalé obliby.

Z předešlého tedy vidíme, že proces christianizace v Irsku proběhl mírumilovně. Je zajímavé, že až do doby vlády královny Alžběty na konci šestnáctého století neexistuje žádná evidence o mučednících v Irsku. Křesťanství se totiž zakořenilo na velmi úrodné půdě. Podívejme se na jaké.

Keltové byli totiž ve své podstatě velice tolerantní vůči jiným projevům náboženství. Křesťanství kromě toho promlouvalo přímo k jejich tradici a tak jim bylo velice blízké.

¹¹¹ Henry F., *Irish Art in the Early Christian Period (to 800 A.D.)*, London 1965, str. 19

¹¹² Streit, J., *Sun and Cross. The Development from megalithic culture to early Christianity in Ireland*, Edinburgh 1984, str. 42

Keltské myšlení se odehrávalo většinou v triádách. Mezi Kelty byl kult uctívání trojjediných bohů, podle Moreauho jich bylo snad něco kolem třiceti.¹¹³ Můžeme se setkat s vyobrazením trojhlavého boha nebo spíše boha se třemi tvářemi (obr. 23).

Obr. 23: Kamenná hlava boha se třemi obličejí, Corleck, Co. Cavan v Irsku, z 1.století po Kr.

http://www.unc.edu/celtic/catalogue/stbrigid/Tricephalic_Head.html

Trojiční vědomí doslova prosakuje celou keltskou spiritualitu. Povědomí trojitého boha utvářelo množství modliteb a triáda se užívala v množství náboženských praktik. Například při rituálu, který následoval bezprostředně po narození dítěte. Novorozeně bylo nesené třikrát kolem místnosti ve směru Slunce, po té bylo třikrát nakloněno k ohni pro očištění a následně mu byla třemi kapkami vody zkrápěna hlava.¹¹⁴

V Irsku byl mezi Kelty uctíván Taranos jako Bůh Otec. Bůh Syn, Lugh (bůh světla, také nazývaný Beli) byl současně také bohem ohně, neboť oheň chápali irští Keltové jako zemskou podobu Slunce. Třetí podoba boha byla božská panna Brigantia (Brigit).¹¹⁵

Je tedy celkem pochopitelné, že křesťanská Božská Trojice Keltům snadno zdomácněla.

Těsně před tím, než se v Irsku objevilo křesťanství tak druidismus byl ve své plné síle a vývoji. Toto náboženské myšlení bylo pro křesťanství velice úrodnou půdou a křesťanství tak mohlo rychle vzkvétat. Došlo tím pádem k zajímavému fenoménu. Ve své prvotní formě křesťanství v Irsku asimilovalo

¹¹³ Moreau, J., *Die Welt der Kelten*, Stuttgart, 1958, str. 106

¹¹⁴ Joyce, T.J. OSB, *Celtic Christianity*, New York, 1998, str. 19-20

¹¹⁵ Streit, J., *Sun and Cross. The Developement from megalithic culture to early Christianity in Ireland*, Edinburg 1984, str. 65

množství skutečností keltského druidismu. Například několik keltských bohů a hrdinů bylo zahrnuto mezi křesťanské světce.¹¹⁶ S příchodem křesťanství nebyl tedy druidismus nikdy násilně potlačen a byl přítomen i v rámci křesťanství. Stále pokračovaly druidské školy, které jako centra vzdělanosti ovlivnily podobu pozdějších irských klášterů.¹¹⁷

K takové koexistenci dochází jen zřídka. Pokorný¹¹⁸ konstatuje, že bychom na světě jen stěží našli jiný příklad toho, že se pohanské eposy zapisují v kláštorech několik set let po tom, co se v zemi usadilo křesťanství, tak jako v Irsku.

Vše, co jsme si až potud řekli k irské historii, velmi úzce souvisí se zobrazováním znamení kříže. Ten se totiž zejména v Irsku stal jedním z ústředních bodů lidské pozornosti.

¹¹⁶ Joyce, T.J., OSB, *Celtic Christianity*, New York, 1998, str. 20. Srv. Streit, J., *Sun and Cross. The Developement from megalithic culture to early Christianity in Ireland*, Edinburg 1984, str. 65

¹¹⁷ Connolly, H., *The Irish Penitentials*, Dublin 1995, str. 6

¹¹⁸ Pokorný, J., *A History of Ireland*, London, 1993, str. 39

6.4. Kříž v raném irském křesťanství

Jak jsme si již dříve pověděli, příchod křesťanství do Irska se udál specifickým způsobem a jeho další vývoj měl svůj zvláštní ráz.

Nepochybně tomu přispěla také skutečnost, že ještě dávno před příchodem křesťanství do Irska byla země rozdělena na množství malých oblastí něco jako království a neměla centralizovanou moc. Postrádala též hlavní města.¹¹⁹

Díky tomu v Irsku nevznikla církev jako biskupská, tedy hierarchická, jako v kontinentální Evropě, ale jako mnišská církev. A právě z irské mnišské církve vyšel zvyk vztyčovat v blízkosti klášterů, ale také ve volné krajině, vysoké kamenné kříže jako označení shromaždišť věřících.¹²⁰ Takové kříže pak často měly roli modlitebny, kdy se kolem něj setkávali věřící. Mnohdy byl kamenný kříž také jedinou stavbou v okolí, která se zachovala, když byli ostatní posvátné budovy zničeny např. při nájezdech nepřátelů.

Podobně jako ve východní ortodoxní církvi také keltská církev měla v hluboké úctě mnišský život. V podstatě můžeme říci, že tito prvotní křesťané věřili, že každý je volán ke svatosti a ne jenom ke spáse. Všichni byly povoláváni k mnišskému životu, dokonce i když již žili ve svazku manželském. Křesťanský život měl být životem stálé modlitby a zřeknutím se všeho. Takový impuls některé autory přivádí až k, řekl bych, „jungovské“ myšlence „mnišského archetypu“, který se nachází v duši každého z nás.

Křesťanské mnišské hnutí se původně vyvinulo v Sýrii, Palestině a Egyptě, jako křesťané usilující o život naprosto zaměřený na následování Krista. Pravděpodobně skrze přímé obchodní kontakty Irska s oblastmi Malé Asie a Východu byla ovlivněna keltská církev. Způsob života pouštních otců si irští křesťané velmi oblíbili. Mniši si za vzor brali zejména svatého Pavla Poustevníka nebo svatého Antonína.¹²¹

¹¹⁹ Manning, C., *Early Irish Monasteries*, Dublin, 1995, str. 5

¹²⁰ *Kronika křesťanství*, ed. Bernstein, U., Praha, 1998, str. 431

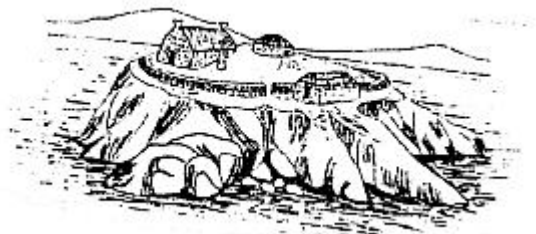
¹²¹ Joyce, T., *Celtic Christianity: a Sacred Tradition, a Vision of Hope*, New York, 1998, str. 23, 33-34

Za přímou evidenci irských kontaktů s křesťanským Egyptem můžeme posuzovat zmínku ve *Félire Oengusso*¹²², kde je zmíněno sedm egyptských mnichů, kteří žili v Irsku v Disert Vlith.¹²³ (Pojmenování Diseart či Dysart podle latinského Deserta označovalo odlehlé místo).

Za významného zprostředkovatele myšlenek mnišství z Východu je považován svatý Jan Kasián (360-435). Narodil se pravděpodobně někde v Baltické oblasti, vstoupil do kláštera v Betlémě a později žil mnišským životem v Egyptě. Měl tak přímou zkušenost s původním východním mnišstvím. Pak odešel do Marseille v Galii, kde kolem roku 415 založil dva kláštery. Jeho spisy o mnišském a asketickém životě měli velký význam pro Západ, včetně ovlivnění řádu svatého Benedikta (480-560) v Itálii. Jan Kasián také ovlivnil vývoj irského mnišství mezi Kelty.

6.4.1. Kříž a prvotní irské mnišství

Jak jsme si již naznačili, irští mniši si pro svá prvotní sídla vybírali odlehlá nebo zvláštní místa. Lidé věřili, že některá místa byla více přirozeně posvátná už jen svou podstatou. Takovými místy byly například ostrůvky nebo hory a vysoko položená místa.

Termín „thin place“, někdy v souvislosti s těmito místy používaný, vyjadřoval jakési hraniční pásmo mezi tímto materiálním světem a tím oním světem. To mohlo vycházet snad ze staré keltské tradice. Místa, která nemohla být jasně určena, byla podrobena celkem obvyklému rituálu zvanému „caim“. Lidé, kteří se na daném místě sešli, nakreslili prstem do země kolem sebe kruh a při tom se modlili k Trojici, aby je obklopila a ochránila.

Některá místa byla posvátná díky své minulosti. Příkladem je Bangor v severním Irsku, kde se z místa druidské školy, stalo místo významného

¹²² Irský manuskript z 15.století, nazývaný též Martyrology of Oengus

¹²³ Streit, J., *Sun and Cross. The Development from megalithic culture to early Christianity in Ireland*, Edinburg 1984, str. 66

kláštera. Nebo ostrov Iona, který byl před příchodem křesťanských mnichů centrem známým jako Innis na Druineach, tedy ostrov druidů.¹²⁴

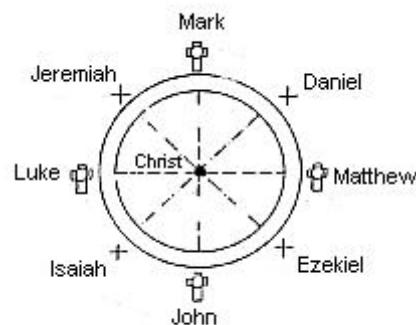
Můžeme říci, že Keltové, kteří měli své posvátné kameny, studny a stromy, ctili jakési *genium loci*. Keltské křesťanství vyšlo vstříc tomu všemu, snad kromě stromů. S rozšířením mnišských osad od doby 8. století dále a skandinávskými výboji, jež se na tyto osady zaměřovaly, souvisí první velké odlesnění od dob Neolitu. Irsko, stejně jako Skotsko, bylo kdysi hustě zalesněnou zemí. Dnes je Irsko nejvíce odlesněnou zemí v Evropě. Často zde v okruhu několika desítek kilometrů nenajdeme jediný strom.

Irští mniši, kteří zakládali po Irsku své klášterní osady (užívejme pro ně termínu *monastýr*, který G. Vopatrný¹²⁵ pro prvotní irské kláštery doporučuje), tak nakonec svým působením podstatně tvořili církev.¹²⁶

Snad nejvíce monastických budov se zprvu objevovalo podél západního pobřeží Irska. Podívejme se jakou podobu takové mnišské osady mívaly.

Mniši obvykle žili ve skupinách po sedmi či dvanácti, jako „společenství Pánova stolu“. V prvotních mnišských osadách někdy také žily celé rodiny, které se více méně účastnily života monastýru. Je zajímavé, že v původních irských monastýrech nebyl vyžadován celibát, spíše se uplatňoval dobrovolně.¹²⁷

V prastaré knize „Book of Mulling“, která je dnes k vidění v Trinity College v Dublinu, je zaznamenán plánec monastýru, podle kterého si můžeme představit, jaké taková osada měla uspořádání (viz. obr. vpravo). Velkou roli zde měly kříže, jež byly rozesety na určitých místech v osadě. Kříže byly vždy pečlivě situovány východ-západ. Tyto kříže neměly však náhrobní charakter. Jejich nápisy

¹²⁴ Joyce, T., *Celtic Christianity: a Sacred Tradition, a Vision of Hope*, New York, 1998, str. 25-26

¹²⁵ Vopatrný G., *Keltská církev prvního tisíciletí a její spiritualita*, Brno, 1992

¹²⁶ Johnson, P., *Dějiny křesťanství*, Brno, 1999, str. 135

¹²⁷ Streit J., *Sun and Cross. The Development from megalithic culture to early Christianity in Ireland*, Edinburg, 1984, str. 93

byly obvykle typu „Modli se za X, který může za to, že tento kříž byl udělán“. Mohly to být místa modlitebních shromáždění či společně slavených mší. Každý z nich měl své jméno, ty kolem opevnění byly věnovány čtyřem velkým prorokům a čtyřem Evangelistům. Na hradbě samotné byl často umístěn kříž Ducha svatého, pravděpodobně blízko vchodu. Uprostřed blízko kostela byly pak ještě většinou tři další kříže. Velikost všech těchto křížů byla podobná a obvyklým materiálem byl jemnozrný pískovec, někdy též žula. Je možné, že takové kříže měly také ochrannou roli jako strážci monastýru před zlými silami.¹²⁸ Tyto kříže později obsahovaly figurální vyobrazení proroků, kterým byly věnovány. Je také možné, že se kolem těchto křížů chodilo v procesí, u každého z nich se pak četla pasáž z textů proroků až se dorazilo ke křížům Evangelistů.¹²⁹

Mniši obvykle uspořádaly svou osadu kolem schrány s ostatky svatého (obr. 24). Ne každý mohl do tohoto prostoru vstoupit, krom toho byly relikty

Obr. 24: Killabuonia v Co.Kerry, schránka s ostatky sv.Buonia, jichž se bylo možno dotknout prostrčením ruky otvorem v kameni, vedle stojí sloupek s vyrytým křížem.

pečlivě střeženy. Ochranou funkci zabezpečovala často vysoká zeď kolem osady. Uvnitř monastýru pak další zeď oddělovala prostor „sanctum sanctorum“, kde působil sám světec. Kruhový monastýr fungoval jako kopie kosmu, jako pokus vytvořit místo, které existuje současně na této zemské rovině, současně na věčné rovině. Po dokončení mnišských budov uvnitř

¹²⁸ Henry, F., *Irish Art in the early Christian Period (to 800 A.D.)*, London 1965, str. 134-136

¹²⁹ Streit J., *Sun and Cross. The Developement from megalithic culture to early Christianity in Ireland*, Edinburg, 1984, str. 97

monastýru byly tyto označeny znamením kříže a požehnány.¹³⁰ Vchod do monastýru byl téměř vždy poznačen křížem.¹³¹

V souvislosti s výše řečeným si lze celkem jasně představit, že hřbitov v takovém monastýru pak pro irské mnichy znamenal bránu do věčného života. Hřbitov také proto hrál jednu z ústředních rolí v životě monastýru. Sloužil samozřejmě jako pohřebiště zemřelých mnichů, ale také se zde konaly přísahy.¹³² Na hřbitově se obvykle objevuje nejvíce křížů, v případě irských monastýrů nejsou však typicky spojeny s náhrobkem.

Mnoho mnichů si bylo dobře vědomo toho, že kamenné stély s křížem a kříže samotné mohou plnit podobnou funkci jako zdi. Posvátné prostory nemusely být ukryty, ale měly být zřetelně označeny a vymezeny. Kamenné desky s křížem, které se v prvotní mnišské církvi rychle rozšířily, se právě k takovému účelu často používaly, podobně jako označovaly posvátná místa jinde v krajině.¹³³ Proto kolem vnitřní strany zdí monastýru stály kříže jakožto posvátná znamení, která chránila přístup ke svatému místu.¹³⁴ Poustevníkům v mnišské osadě Dísert Bethdech a Dísert Oengusa byly takové kříže jedinou ochranou v pusté divočině. Někdy kříže též tvořily další kružnici uvnitř vnějších hradeb, aby tak zdvojnásobily bezpečnost kamenných hradeb.¹³⁵ Podle hagiografů tyto kříže nejen zpevňovaly hradby, ale také strážily v případě nedostatečné ochrany. Platilo totiž: „Kdekoli nalezneš znamení Kristova kříže, tam nečin žádně škody“. Kříže pak strážily zejména vchody a východy monastýru. Mniši umísťovaly znamení kříže také na vnitřní prahy, obvykle ve vchodu do kostela či prostoru kolem kostela. Kříž držel hlídku například u dveří do kostela svatého Bairreho v Corcach¹³⁶. Kristův kříž byl

¹³⁰ Bitel, L.M., *Isle of the Saints : Monastic Settlement and Christian Community in Early Ireland*, Cork 1993, str. 57-63

¹³¹ *The Illustrated Archaeology of Ireland*, ed. Ryan, M., Dublin, 1991, str. 138

¹³² Hamlin, A., Hughes K., *The modern Traveller to the early Irish Church*, Dublin 1997, str. 33

¹³³ Bitel, L.M., *Isle of the Saints : Monastic Settlement and Christian Community in Early Ireland*, Cork 1993, str. 64

¹³⁴ Hughesová, K., *Zlatý věk křesťanského Irska*, In: Moody, T.W., Martin, F.X., a kol., *Dějiny Irska*, přel. Pellarová, M., Praha, 2000, str. 57

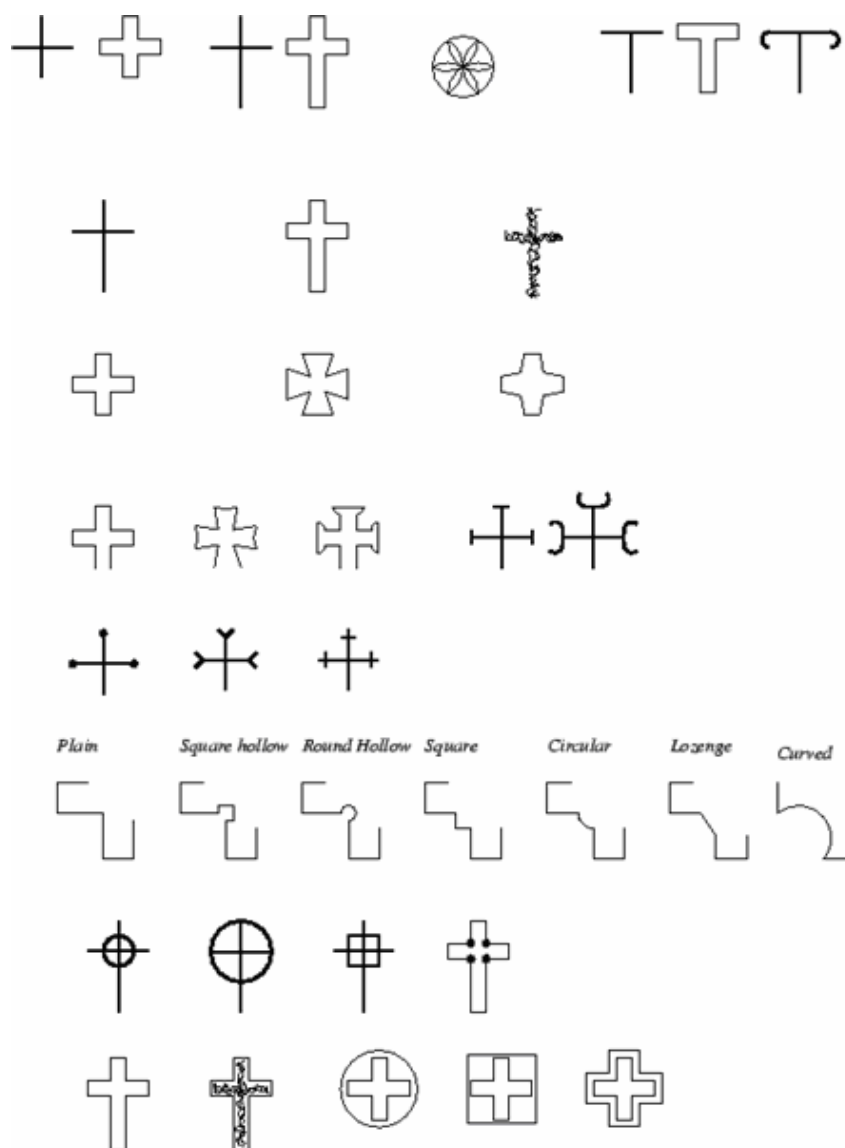
¹³⁵ Herity, M., *The Buildings and Layout of Early Irish Monasteries before the Year 1000*, In: *Monastic Studies 14*, 1983, str. 270-277. Podle: Bitel, L.M., *Isle of the Saints : Monastic Settlement and Christian Community in Early Ireland*, Cork 1993, str. 64

¹³⁶ Lawlor, H.J., *Chapters on the Book of Mulling*, Edinburg, 1987, str. 167-185. Podle: Bitel, L.M., *Isle of the Saints : Monastic Settlement and Christian Community in Early Ireland*, Cork 1993, str. 65

také umístován k branám ukryt očím nevěřících. Kříže tak značily východy, které otvíraly vertikálním směrem k nebi nad námi.¹³⁷

6.4.2 Kamenné desky s křížem (cross slabs)

Kamenné desky s vepsaným křížem (cross slabs) jsou spojeny zejména s životem monastýru a s mnišskou činností celkově. Na území Irska jsou asi nejrozšířenější formou zobrazení kříže vůbec. Nejčastější tvary křížů, které se na těchto stélách objevují jsou následující:

Macalister, R.A.S., *Corpus inscriptorum insularum celticarum*, Dublin, 1945-1949

¹³⁷ Bitel, L.M., *Isle of the Saints : Monastic Settlement and Christian Community in Early Ireland*, Cork 1993, str. 65

Organizované mnišství začalo v Irsku se svatým Endou (c.460-530). On sám byl mnichem v klášteře svatého Niniana¹³⁸ v Candida Casa ve Whithorn v Skotsku. Sv.Enda se vrátil do rodného Irska a v roce 484 založil svůj monastýr v Cill Einne na Aranském ostrově Inishmor u západního pobřeží Irska. Dnes se na místě nacházejí zbytky malého kostela a několik neoznačených hrobů. Ve stejné lokalitě se nachází také rozvaliny kaple svatého Ciarana, který byl žákem Endyho a později založil monastýr v Clonmacnois.¹³⁹

Dalším monastýrem časně irské církve je Glendalough, ležící mezi horami Wicklow blízko Dublinu. Svatý Kevin, který byl duchovním přítelem, tzv. „*anam car* (soul friend), Ciarana, zde strávil nějaký čas jakou poustevník a pak tu založil monastýr, který po jeho smrti v roce 618 pokračoval jako duchovní centrum vzdělanosti. Svatý Colman po nějaké době poustevnického života v oblasti Burren v Co.Clare, zakládá svůj monastýr a později se stává biskupem této oblasti.¹⁴⁰

Role vedení duchovního života nebyla v té době pouze výsadou mužů. Svatá Brigita (452-524) se dokonce stala vedle svatého Patrika patronkou Irska a je jí dosud prokazována velká úcta. Brigita založila monastýr v Kildare, kde byla abatýší až do své smrti. Řeholnice zde uchovávaly věčný oheň, který stále hořel uvnitř monastýru. Má se za to, že se jednalo o zvyk původně druidských mnišek, kteří kdysi sídlili na stejném místě. Oheň přetrval až doby reformace, kdy byl uhašen. Později byl oheň opět zapálen sestrami svaté Brigity, kteří obnovili její kult a zavedli konání poutí k posvátné studni svaté Brigity za městem. Postava Brigity je z části historická a z části legendární. V předkřesťanské době totiž byla bohyně nazývaná Brigita, bohyně plodnosti. Byla spojována s poezií, uzdravováním a s ohněm. Příběhy o svaté Brigitě je obtížné rozlišit od těch spojených s bohyní Brigitou. Svatá Brigita byla dcerou křesťanské otrokyně a druidského mistra, Brigita si pravděpodobně nesla od každého z nich něco a to spoluvytvářelo její

¹³⁸ Ninian (360-432) je první zcela historickou postavou, kterou můžeme nalézt na mnišské scéně britských ostrovů. Ninian se při návratu z Říma setkal se svatým Martinem z Toursu (asi 316-397), který založil klášter v Liguge v Galii než se stal biskupem v Toursu. Martinovi se přičítá přinesení mnišství na Západ. Bitel, L.M., *Isle of the Saints : Monastic Settlement and Christian Community in Early Ireland*, Cork 1993, str. 37

¹³⁹ Joyce, T., *Celtic Christianity: a Sacred Tradition, a Vision of Hope*, New York, 1998, str. 37-38

mystiku. V sedmém století byl mnichem Cogitosem z Kildare napsán *Život svaté Brigity*, vůbec nejstarší životopis irského světce. Některé příběhy v tomto díle nám vyprávějí o zázracích často spojených s jídlem a pitím v dobách nedostatku.¹⁴¹ Známy je kříž sv. Brigity (obr. 25), který se dodnes na její svátek splétá ze slámy či rákosí. Podle legendy takový kříž sv. Brigita splétala ze slámy vedle umírajícího muže, aby uvěřil.

Obr. 25

Mezi další světce patří svatý Brendan Mořeplavec (Navigator) (486-578), narozený blízko Tralee v západním Irsku a ctěný jako patron Co.Kerry. Byl vzdělán svatou Itou a Finnianem a má se za to, že prožil část svého života ve Walesu a Skotsku. Pak se usadil jako poustevník na hoře Brandon, druhém nejvyšším místě Irska. V roce 559 Brendan založil svůj monastýr v Clonfert v Co.Galway.¹⁴² Zajímavé jsou výpravy tohoto světce, má se za to, že doplul dokonce až do Ameriky. Irští mniši (mohli to být Brendanovy následovníci) však jistě na pobřeží Severní Ameriky přistáli. Dokazuje se to nálezem petroglyfu (nápis vyrytý do skály) ve Wyoming County v Západní Virginii.(Obr. 26, 27). Tento křesťanský nápis pochází z doby 6.- 8.století, je napsán starým irským jazykem a používá oghamové písmo. Podařilo se ho rozluštit.¹⁴³ Všimněme si zde znamení kříže, tvořené Chi-Rho (obr. 28).

Obr. 28

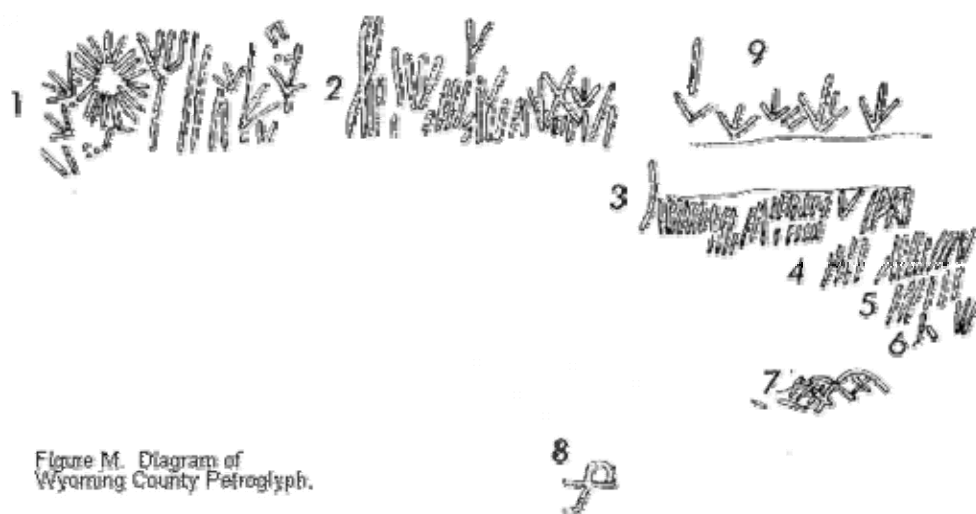
http://cwva.org/wwvrunes/wwvrunes_3.html

¹⁴⁰ *Ibid.*, str. 41

¹⁴¹ Joyce, T., *Celtic Christianity: a Sacred Tradition, a Vision of Hope*, New York, 1998, str. 41- 44

¹⁴² *Ibid.*, str. 46

¹⁴³ Fell B., *Christian Messages in Old Irish Script Deciphered from Rock Carvings in W.VA.*, CWVA, 1983, http://cwva.org/wwvrunes/wwvrunes_3.html

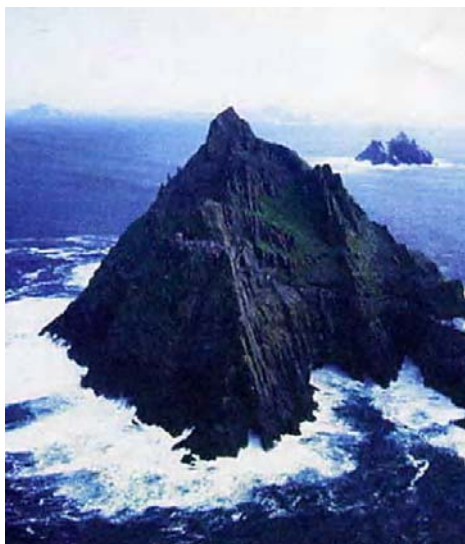

Obr. 26, 27

Fell B., *Christian Messages in Old Irish Script Deciphered from Rock Carvings in W.VA.*, CWVA, 1983, http://cwva.org/wwwrunes/wwwrunes_3.html

Vskutku pozoruhodným místem je Skellig Michael. Jeden ze dvou ostrůvku pyramidového tvaru (obr. 29, 30), tyčící se do výšky vzdálený několik mil od západního pobřeží Irska v Co.Kerry. Až dodnes zde můžeme vidět vcelku zachované mnišské stavby pocházející z doby šestého století. Založení místa je spojeno se jménem svatého Finana. Mniši obývali toto místo po pět století i za doby Vikingských nájezdů, poslední důkaz o zdejší mnišské komunitě pochází z doby 11.století.¹⁴⁴ Ze zdejšího monastýru pochází několik zajímavých ztvárnění křížů, z nichž si jmenujme alespoň kamennou desku ve tvaru postavy s vepsaným křížem (face cross), (obr. 31).

¹⁴⁴ Lavelle, D., *The Skellig Story. Ancient Monastic Outpost*, Dublin, 1993

Obr. 29, 30

Obr. 31

Svatý Colmcille (Columba), který se narodil roku 521 v Donegal, je někdy také nazýván „Dove“, jeho kméno totiž znamená „Holubice církve“. Založil po Irsku několik monastýrů. Snad nejznámějším a také nejvýznamnějším je ten na ostrově Iona (Hebridy), při pobřeží Skotska. Tento monastýr se stal po dlouhou dobu centrem náboženského života keltského křesťanství a mniši odtud evangelizovali v keltském duchu zejména severní Anglii, oblast Northumbrie. V roce 635 další světec, Aidan, opustil Ionu a usadil se na jiném ostrově, na Lindisfarne v severním moři. Založil tam velký monastýr.¹⁴⁵ Se jménem sv. Colmcille je spojeno několik skupin křížových stél a to zejména ve vesnici Glencolmcille v Co. Donegal. Tyto stély jsou zajímavé především tím, že mnohé z nich byly původně pohanskými kameny, celá tato skupina se nazývá *Turas Colmcille* a dodnes má poutní význam. Kolem patnácti křížových stél, které slouží k zastavení s modlitbou, se každoročně na svátek sv. Colmcille (9. červen) koná pouť, kterou lidé tradičně vykonají na boso o

¹⁴⁵ Joyce, T., *Celtic Christianity: a Sacred Tradition, a Vision of Hope*, New York, 1998, str.49-63

půlnoci. Je zde cítit jisté pohanské prvky. Poněkud neobvyklá znamení kříže (obr. 32, 33) místního stylu byla do těchto kamenných stél vyryta mezi lety 500-700. Předlohou jim byly pravděpodobně původní ozdobné kovové předměty.¹⁴⁶ To by mohlo znamenat, že podobné typy křížů byly v této oblasti

Obr. 32: „Straid“(2)

Obr. 33: „Straid“(15)

známy již dříve. V souvislosti s poutním významem těchto stél s kříži je užitečné zmínit jinou kamenou stélu s křížem, na které je vyobrazena lidská postavička kráčející po kruhu (obr. 34).¹⁴⁷ Podle jejího vzezření můžeme usuzovat na křesťanského poutníka

Obr.34: Ballyvourney, Co.Cork

Obr. 35: Fahan-Mura

Obr. 36: Inishkea North

¹⁴⁶ Herity, M., *Gleanncholmcille. A Guide to 5000 Years of History in Stone*, Dublin, 2005, str. 8, 32, 34

¹⁴⁷ Henry, F., *Irish Art in the Early Christian Period (to 800 AD)*, London, 1965, str. 122

Jiný světec, a sice svatý Columban (Columbanus), narozený roku 543 v Leinsteru byl velice plodným pisatelem a nechal své stopy po celé Evropě. V Irsku studoval u Sinella, učedníka svatého Finniana z Clonnardu. Sv. Columban se zasadil o mnišský život v Bangoru v Co. Down. Se svými dvanácti učedníky se později vydal do Galie a tím začala jeho velká misijní cesta napříč kontinentem.¹⁴⁸

Jedinečná stéla se nachází v Co. Donegal, (obr. 35). Jedná se o monument s nádhernými dekoracemi s řeckým křížem uprostřed. Zobrazení dvou ptáků je v podobném stylu jako na koptských stélách. Nás však bude zajímat nejvíce jedinečný nápis, jež je napsaný v řečtině. Jedná se o řeckou verzi formule *Gloria Patri*: „*glory and honor to the Father and to the Son and to the Holy Ghost*“, (později rozšířenější verze je „*glory to the Father...*“). Tato delší forma byla v Irsku známa již v 7. století. Díky této verzi formule je tendence obhájit kontakty mezi Irskem a španělským svatým Isidorem.¹⁴⁹

S jedním z nejstarších zpodobnění ukřižovaného Krista se můžeme setkat na kamenné desce v Inishkea North, Co. Mayo (obr. 36). Jedná se vlastně již o krucifix, neboť Kristova postava dominuje celému zobrazení. Z jedné strany pravděpodobně stojí Stephaton a podává Kristu houbu k pití, na druhé pak Longinus s kopím.¹⁵⁰ Oblíbené to zobrazení na pozdějších vysokých křížích.

V souvislosti s ranými monastýři se se zajímavým zpodobněním kříže setkáváme v knižní malbě. Zde jmenujme zejména *Book of Darrow* ze 7. až 8. století, *Book of Kells* (též *Book of Columba*), (obr. 37) z 8. století či *Book of Armagh* z 9. století. Kromě velkých iniciál, na nichž byl zobrazován kříž nebo Kristův monogram, symboly evangelistů nebo vzkříšení, se v knihách objevovaly i strany zdobené pouze ornamentálně. Takové rukopisy irští mniši rozšířili až po St. Gallen, Salcburk, Řezno a Itálii (klášter Bobbio).¹⁵¹

Nádherné, detailně propracované kříže v *Book of Kells* pokrývají dokonce celé stránky (viz. Příloha č. 3). Nalezneme tu ale i jiné christologické symboly.¹⁵²

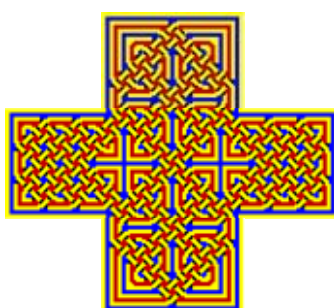
¹⁴⁸ Joyce, T., *Celtic Christianity: a Sacred Tradition, a Vision of Hope*, New York, 1998, str. 52

¹⁴⁹ Henry, F., *Irish Art in the Early Christian Period (to 800 AD)*, London, 1965, str. 125-126

¹⁵⁰ *Ibid.*, str. 120

¹⁵¹ Ziehr, W., *Kříž. Symbol - Zobrazení - Význam*, Kostelní Vydří, 1997

¹⁵² Ryan, M., *Treasures of Ireland. Irish Art 3000 BC – 1500 AD*, Dublin, 1983, str. 50

Obr. 37:Folio 27v se symbolickým zobrazením čtyř Evangelistů

Meehan, B., *The Book of Kells: an illustrated introduction to the manuscript in Trinity College Dublin*, London, 1994, str. 8

6.5. Přímí předchůdci irských vysokých křížů (Irish High Crosses)

Různé opracované kameny postavené ve volné krajině, často s různými značkami či nápisy, můžeme určitým způsobem považovat za přímé předchůdce pozdějších irských kamenných křížů.

6.5.1. Volně stojící kameny (standing stones) s křížem

Sem bychom mohli zařadit nejrozumnější menhiry, kamenné sloupy a posvátné kameny. Všechny tyto objekty totiž přitahovaly pozornost k tomu, aby na nich byly zaznamenána křesťanská znamení. To nás opět vede k myšlence, že prvotní keltská církev byla více asimilační než jinde v Evropě.

Jedním z takových prehistorických kamenných sloupů, na kterém byla zaznamenána zmanení kříže, je sloup v Kilnasaggart v Co. Armagh (obr. 38, 39) Kříže v kruzích, vyryté do kamene, pocházejí z doby kolem roku 700. Má se za to, že tímto úkonem byl takový kámen „pokřesťanštěn“, přeměněn ke křesťanskému užití.¹⁵³

Obr. 38

Obr. 39

Tyto kamenné sloupy se znamením kříže (obr. 40) jsou obvyklé zejména podél západního pobřeží Irska a v nich vyryté kříže se datují do doby od 6. století dále. Některé jsou i krásně zdobené, jako například křížový sloupek v Reask, Co. Kerry (obr. 41), který mimo jiné obsahuje latinskou zkratku *DNE* („*D[omi]ne*“). Samostatný kříž osvobozený od tvaru kamene se však v této době ještě neobjevuje.¹⁵⁴

¹⁵³ Harbinson, P., Potterton, H., Sheehy, J., *Irish art and architecture from prehistory to the present*, London, 1978, str. 56

¹⁵⁴ Hamlin, A., Hughes, K., *The modern Traveller to the early Irish Church*, Dublin, 1997, str. 84-86

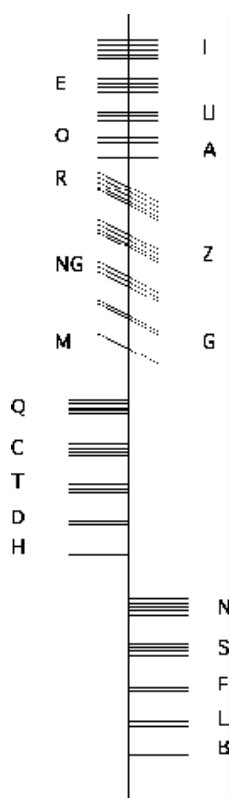
Obr.40:Knockdrum,Co.Cork,typ„cross-pattée“

Obr.41

6.5.2. Oghamové kameny a sloupy (Ogham stones and pillars)

„Ogham“ nebo také „Ogam“, vyslovované různě jako ogem či oam, je slovo odvozené od keltského boha psaní Ogmios. Používá se k označení systému písmen nebo číslic, které často nalezneme vytesané do velkých kamenů. Základní písmena se skládají z jednoho až pěti záseku, které jsou umístěny buď na jedné či druhé straně jedné centrální linie, anebo jsou na této centrální linii položeny úhlopříčně (obr. 42, 43). Jednotlivým písmenům byly přiřazovány určité stromy či vlastnosti, což pravděpodobně vychází z keltské tradice.

Obr. 42

<http://tylwytthteg.com/tylwytthteg/ogham.html>

T	II	III	IIII	IIII	I	II	III	IIII	IIII
Beithe birch b	Luis blaze/herb l	Fern alder f	Sail willow s	Nion fork/loft n	Uath fear(?) h	Dair oak d	Tinne rod/metal t	Coll hazel c	Ceirt bush q
/	//	///	////	/////	+	++	+++	++++	++++
Muin neck m	Gort field g	nGéatal wounding(?) ng	Straif sulphur z	Ruis red(hess) r	Ailm ? a	Onn ash-tree o	Úr earth u	Eadhadh ? e	Iodhadh ? i
✕	◇	⊔	⊗	⊞	—	Y	—	Y	
Éabhadh ? ea	Ór gold oi	Uilleann elbow ui	Ífín pine ia	Eamhancholl double c ae	Peith soft birch p	Eite feather	Spás space	Eite thuathail reversed feather	

Obr. 43

<http://www.omniglot.com/writing/ogham.htm>

Centrální linii často tvoří hrana kamene, na kterém je oghamové písmo vyryto. Náписы jsou obvykle čteny od zdola nahoru a v některých případech pak pokračují na druhé straně kamene ze shora dolů (obr. 44). Takových

Obr. 44: Colásiste Íde, Burnham, Co.Kerry

oghamových kamenů je v Irsku známo kolem 300. Nejvíce jich můžeme nalézt v Co. Kerry (více jak 120), Corku (více než 80) a Waterford (kolem 50).¹⁵⁵

Někteří vidí ve vzniku oghamské abecedy římský vliv, neboť má základ v latině. Podle toho souvisí se stejnými římskými vlivy jaké byly v souvislosti s šířením křesťanstvím do Irska.¹⁵⁶

Ohledně datování oghamových nápisů se vedlo několik diskuzí a není v tom až dodnes jasno. Má se obecně za to, že první oghamské nápisy se v Irsku objevují kolem roku 300 po Kristu.¹⁵⁷ Staré oghamové písmo bylo však jinde známo již v předkřesťanské době, kdy se objevuje na keltských mincích užívaných v Galii v druhém století před Kristem.¹⁵⁸

První díl Macalisterova *Corpus Inscriptionum Insularum Celticarum* z roku 1945 nám poskytuje popis několika nápisů v oghamu, které mu byly známy v jeho době. Jedná se o několik oghamových nápisů v částech Wellsu a Cornwallu, kde se v období kolem 4. až 5. století usídlily kmeny Déisů z irského Waterfordu.¹⁵⁹

Užívání oghamového písma pokračuje i v době rozkvětu křesťanství v Irsku. Je však téměř nemožné rozlišit zda se jedná o nápisy pohanské či křesťanské, protože některá jména udaná v nápisech nemůžeme identifikovat. Oghamové nápisy se na kamenech v Irsku objevují až do roku 700, zřídka však ještě v 8. a 9. století. Lidé znali oghamové písmo i v 19. století, kdy se můžeme příležitostně setkat se zvykem používat toto písmo na náhrobních kamenech.¹⁶⁰

Pro nás je však podstatný fakt, že na některých irských oghamových kamenech se objevuje znamení kříže. Je známo asi třicet takových kamenů a sloupů. Je však obtížné říci, jestli byl vyryt dříve nápis v oghamu nebo

¹⁵⁵ Harbinson, P., *Pilgrimage in Ireland. The Monuments and the People*, London 1991, str. 205

¹⁵⁶ Manning, C., *Early Irish Monasteries*, Dublin 1995, str. 7

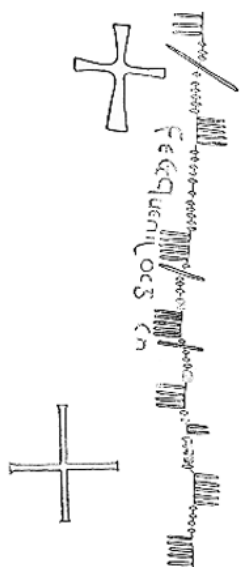
¹⁵⁷ Harbinson, P., *Guide to National and Historic Monuments of Ireland (including a selection of other monuments not in State care)*, Dublin : Gill and Macmillan Ltd, 1992, str. 11

¹⁵⁸ Fell B., *Christian messages in Old Irish Script Deciphered from Rock Carvings in W. VA.*, http://cwva.org/wwwrunes/wwwrunes_3.html

¹⁵⁹ Macalister, Robert A.S., *Corpus Inscriptionum Insularum Celticarum*, Dublin, 1945-1949

¹⁶⁰ Harbinson, P., *Pilgrimage in Ireland. The Monuments and the People*, London 1991, str. 207

znamení kříže. Nápis i kříž se totiž navzájem nepřekrývají, aby bylo možné určit, který z nich byl na kameni dříve (obr. 45).

Obr. 45: Templemanaghan v Co. Kerry

Macalister, Robert A.S., *Corpus Inscriptionum Insularum Celticarum*, Dublin, 1945-1949

Macalister a další před ním byli přesvědčeni, že znamení kříže byla vyryta do kamenů již obsahujících oghamové nápisy s cílem pokřesťanštit to, co mělo být pohanského původu.¹⁶¹ Po Macalisterově smrti byl však učiněn náález, který tuto verzi vyvrací. Jedná se o náález ve vykopávkách M.J.O'Kellyho na Church Island, Valentia v Co.Kerry. Kámen, který dnes můžeme vidět v Cork Public Museum, jasně ukazuje, že nápis v oghamu je pozdější než vyrytý kříž.¹⁶²

Mezi další takové „křesťanské oghamové kameny“, kde nápis zcela jistě není dřívější než znamení kříže patří například pozoruhodný kámen v původní mnišské osadě (enclosure) Kilcolman v Maumanorig na Dingle Peninsula (obr. 46, 47). Tam můžeme nalézt i kamennou desku¹⁶³ s motivem kříže, která obsahuje jak oghamový tak i latinský nápis. Jiným příkladem je oghamový sloup v Arraglen (obr. 48, 49).¹⁶⁴

¹⁶¹ Harbinson, P., *Pilgrimage in Ireland. The Monuments and the People*, London 1991, str. 208

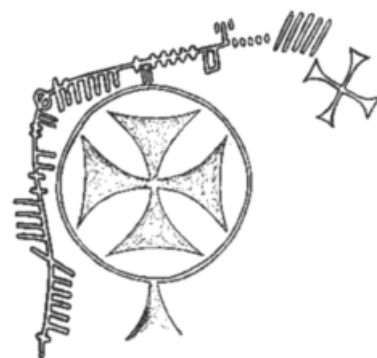
¹⁶² O'Kelly, M.J. and Kavanagh S., *An ogham-inscribed cross slab from County Kerry*. In : *Journal of the Cork Historical and Archaeological Society* 59, Cork, 1954, str. 101-109

¹⁶³ <http://www.dingle-peninsula.ie/ventry/v-history.html>

¹⁶⁴ Harbinson, P., *Pilgrimage in Ireland. The Monuments and the People*, London 1991, str. 208

Obr. 46

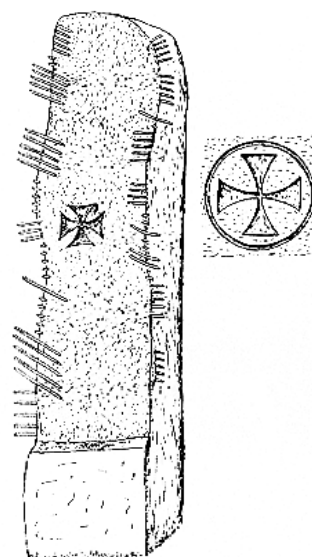
Obr. 47

Oghamovým písmem je tu napsáno: Anm Colman Ailithir tedy „[written in] the name of Colmán, the pilgrim“

Macalister, R.A.S.: *The Ogham inscription at Maumanorig, Co. Kerry*, PRIA vol. XLIV (1937-1938), Section C, 241-247. (IX, May 1938).

Obr. 48

Obr. 49

http://www.ucl.ac.uk/archaeology/cisp/database/stone/arrag_1.html

Je možné, že oghamové kameny měli co do činění s křesťanskými poutěmi. Množství z nich bylo totiž nalezeno v nábožensky významných místech. Například oghamové kameny v Arderft, Co.Kerry, místě spojeném s uctíváním svatého Brendana Mořeplavce (St.Brendan the Navigator), Ardmore, Co.Waterford, kde je pohřben svatý Declan a nebo také již zmíněný oghamový kámen v Templemanaghan. Jako zajímavý důkaz určité souvislosti mezi oghamovými kameny a křesťanskými poutěmi je možné uvést jedno malé slovo v oghamu na „folio 11 recto“ z fragmentu *Evangelia svatého Jana* (manuskript D.II.3), který se nachází v Royal Irish Academy v Dublinu. Toto

slovo, jež lze přeložit jako „Sonid“ či „Dinos“ a pravděpodobně označuje jméno písaře, je následováno slovem „Peregrinus“ (poutník), a to již opět v latině.¹⁶⁵

6.5.3. Leachta¹⁶⁶

Nazýváme tak malé stavby složené z poskládaných neopracovaných obdélníkových kamenů. Svým vzhledem připomínají oltáře. Na vrcholu každé takové stavby je umístěna kamenná deska s vepsaným křížem.¹⁶⁷ (obr. 50)

Obr. 50: Leachta na ostrově Inishmurray, Co. Sligo. Má místní název „altóir beag“, tedy malý oltář. Je to jeden asi z 15 leachta podobného stylu na tomto ostrově.

Leachta jsou spojeny hlavně s místy prvotních irských mnišských osad. Dnes je můžeme nalézt zejména na ostrůvcích podél západního pobřeží Irska. Má se za to, že tyto leachta sloužily k označení hrobů, hlavně významných světců, nebo k uložení ostatků světců. Mohly také sloužit jako místa pro společné modlitby, ať už jako zastavení křížové cesty nebo oltáře pro slavení bohoslužeb. Je možné, že funkce těchto leachta se během doby měnily a byly rozdílné podle oblasti. Jejich funkci by mohly osvětlit jediné systematické vykopávky pečlivě vybrané skupiny leachta.¹⁶⁸ Leachta jsou však posvátná

¹⁶⁵ *Ibid.*, str. 209-210

¹⁶⁶ Toto irské slovo je odvozeno z latinského „lectus“, což znamená postel. Používá se často k označení hrobů v keltských oblastech. Viz. Pennick, N., *The Celtic Cross. An illustrated History and Celebration*, London, 1998, str. 39

¹⁶⁷ Pennick, N., *The Celtic Cross. An illustrated History and Celebration*, London, 1998, str. 38-39

¹⁶⁸ Horn, W., Marshall, J. W., Rourke, D. G., *The Forgotten Hermitage of Skellig Michael*, Berkeley, 1990, str. 42-45

místa a z toho důvodu jsou jejich výkopavky přirozeně nemožné.¹⁶⁹ Vyjímečný příklad leachta se nachází v původní mnišské osadě Skellig Michael (viz. dříve). Kvůli opravě zdejší zdi byla neúmyslně odkryta část leachta a pracovníci National Monuments Service zde našli lidské kosti. Další výkopové práce však z důvodu výše uvedeného nepokračovaly a kosti byly vráceny zpět na své místo.¹⁷⁰

6.6. Keltské vysoké kříže (Irish high crosses)

Typické irské kříže, které si lidé pravděpodobně s Irskem nejvíce spojují, jsou tzv. Keltské kříže, vysoké irské kříže.

Vysoké irské kříže jsou jednou z nejznámějších skutečností raných irských monastýrů. Nejsou pouze výsadou Irska, můžeme je nalézt i jinde, kde se stále hovoří keltským jazykem. Nazýváme je proto také Keltské kříže.¹⁷¹ V Irsku se jich však zachovalo mnohem více než například těch na Britských ostrovech. Zaměříme se proto na vysoké kříže zejména v Irsku.

Uvedme si zde však alespoň jeden z nejvýznamnějších křížů na Britských ostrovech, který se nachází ve vesnici Ruthwell na jihozápadě Skotska. Jedná se o slavný Ruthwellský kříž (obr. 51). Tento kříž vznikl nejspíše v první polovině 8. století za doby tzv. northumbrijské renesance. Je pozoruhodný zejména tím, že se na něm dochoval staroanglický runový¹⁷² nápis z básně *Sen o kříži* (*Dream of the Rood*), což je báseň z 8. století složená neznámým křesťanským autorem. Je zachována pouze v jediném rukopisu z konce 10. století. Tato báseň líčí setkání kříže s Kristem ve chvíli Ukřižování, tak jak je ve svém snu spatřil člověk, který sama sebe charakterizuje jako osamělého hříšníka. Báseň má čtyři části. V první, vizionářské části hříšník vypráví, jak se mu kříž ve zjevení ukázal ve dvou podobách: jako prostředník spásy,

¹⁶⁹ Pennick, N., *The Celtic Cross. An illustrated History and Celebration*, London, 1998, str. 39

¹⁷⁰ Horn, W., Marshall J.W., Rourke, D.G., *The Forgotten Hermitage of Skellig Michael*, Berkeley, 1990, str. 42-45

¹⁷¹ Harbinson, P., *Guide to National and Historic Monuments of Ireland including a selection of other monuments not in State care*, Dublin, 1992, str. 16

¹⁷² Runové písmo je dávné písmo staré Germánie, pozn.autora

Obr. 51

majestátní kosmické znamení posyté drahokamy, i jako strůjce smrti, krvavý popravčí nástroj. Ve druhé části promlouvá sám kříž o tom, jak se nástrojem Ukřižování stal. Ve třetí části se pak kříž obrací kazatelskou řečí k člověku, a to s výkladem smyslu Kristovy i své oběti a s výzvou k následování. V poslední, čtvrté, části má slovo opět člověk a je výpovědí o věčné naději i touze doputovat prostřednictvím kříže do nebe. Ukřižování je v básni podáno jako svrchovaně paradoxní akt. Smrt v něm vykupuje život. Výrazným inspiračním zdrojem této básně je středověký kult kříže, podnícený konstantinovskou legendou o kříži jako triumfálním znamení (viz. 4. kap.) a Kristově hrdinském atributu.¹⁷³

Na tomto kříži je rozsáhlý cyklus reliéfních biblických a ornamentálních vyobrazení, celkem původně snad až čtyřiačtyřiceti. Dále pak již zmíněný runový text básně *Sen o kříži* a kombinace run a latinských nápisů v latince. Je zde řada zvěrných a vegetativních ornamentů keltské inspirace. Předpokládá se, že obrazy na kříži byly původně barevné.¹⁷⁴

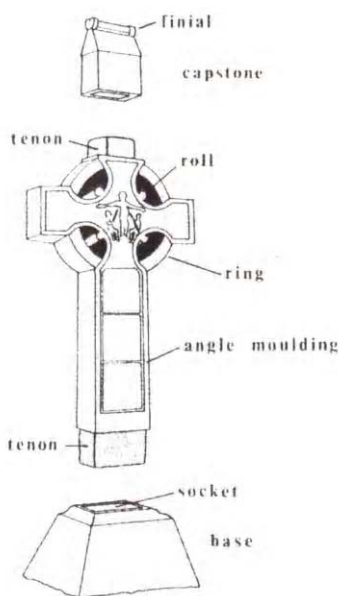
¹⁷³ *Sen o kříži*, přel. a okomentoval Čermák, J., Praha, 2005, str. 7-9

¹⁷⁴ *Ibid.*, str. 45-46

Už před více jak tisíci lety, kdy byly takové kříže postaveny, se označovaly jako vysoké kříže, protože skutečně dosahovaly, a jak si blíže ukážeme, stále některé dochovalé kříže dosahují, úctyhodné výšky.

6.6.1. Forma, konstrukce a řemeslná práce

Typické irské vysoké kříže se skládají ze tří oddělených částí. První z nich je masivní obdélníkový blok, který slouží jako základna. Má svažující se strany a blízko jeho horní strany je často schod. Druhý blok, mohutný kus kamene, obvykle pískovce, vážící několik tun, se skládá z vlastního kmene kříže a kruhové hlavice a zapadá do dutiny v základně. Na vrcholu kříže je v některých případech třetí nejmenší část, což je kuželovitá čepička, někdy připomínající malý domek (obr. 52).

Obr. 52

I když mnohé z křížů, které si později popíšeme, jsou v zachovalém stavu, mnohé během staletí utrpěly škody a některé části křížů byly ztraceny. V několika případech došlo též k chybné rekonstrukci, jako je tomu třeba u kříže v Tuam, Co.Galway nebo Clogher, Co.Tyrone. Hlavice kříže zde jasně nepatří ke kmeni kříže. V krajině můžeme též nalézt pouze základny starodávných křížů, plné dešťové vody. V dnešní době kvůli nebezpečí, kterým je pro kříže znečištěné ovzduší, často dochází k rozhodnutí přemísťovat kříže

do chráněného prostředí, aby tak byly zachovány. Tak se stalo například s křížem v Cashel, Co.Tipperary.

Vzhled křížů se vyvíjel po několik staletí, jak jsme si již ukázaly v předešlých kapitolách. Vliv z jiných zemí byl však v Irsku velmi malý a irští stavitelé si vytvořili svůj specifický rys.

Stavba těchto křížů byla jistě prací velice obtížnou. I podle vyjádření dnešních sochařských mistrů, musela tvorba zejména kruhové hlavičky často představovat svízelný úkol. Jedná se totiž o tvar do kamene těžko vytesatelný. O následném spojení jednotlivých dílů dohromady, a to bez moderní techniky, ani nemluvě. Není pro to divu, že některé kříže zůstaly nedokončeny, tak jako kříž v Errigal Keeroge, Co.Tyrone (obr. 53), u kterého nebyly prosekány otvory v kruhu. Důvodem mohlo být snad zjištění trhliny v kameni. Výběr kamene byl zřejmě důležitým faktorem pro tvorbu kříže. Většina křížů je vytesána

Obr. 53

z pískovce, který se celkem snadno opracovává. V Barrow Valley, v Moone a Castledermot stavitelé použili granit, i když jeho barva je atraktivní, sochařská práce s ním musela být velmi útrapná.

O samotných kamenících však víme velice málo. Nevíme téměř nic o tom, kde byly vyučováni řemeslu a kde byla jejich centra. Lze však rozeznat styl stejné kamenické školy na různých místech. Podle některých honosných hrobek, tak jako je ta v Clonmacnois, na které je nápis „Thuathal saer“ tedy

„Thuathal řemeslný umělec“, musely být někteří hlavní kameníci ve své době váženými osobami s určitým statutem.

Detailní výzdoba kříže byla evidentně tvořena na položeném kameni. Konečné zdvižení vyžadovalo pravděpodobně nějaké lešení, kladky a lana. Když byl kříž hotov, ujaly se práce malíři, kteří kříž natřeli pravděpodobně pestrými barvami.¹⁷⁵ Žádná z nich se však do dnešních dnů na křížích kvůli povětrnostním podmínkám nezachovala.

6.6.2. Základní typy¹⁷⁶

Existuje několik základních typů irských vysokých křížů. I když je nelze striktně od sebe odlišit, můžeme mezi nimi pozorovat určité rozdíly.

Jedná se o kříže s hladkým povrchem s minimem motivů (plain crosses), kříže ornamentální a kříže, na kterých dominují křesťanské motivy (scripture crosses).

První typ křížů lze od jiných na první pohled rozeznat. Na jeho hladkém povrchu nejsou totiž vyryty téměř žádné motivy. Příkladem mohou být tři kříže na vesnickém hřbitově v Castlekeeran, Co.Meath (obr. 54, 55, 56).

Obr. 54

Obr. 55

Obr. 56

¹⁷⁵ Stalley, R., *Irish High Crosses*, Dublin, 1996 str. 7-13

¹⁷⁶ *Ibid.*, str. 14-35

Ornamentální kříže, druhý typ křížů, je více rozšířený. Jejich povrch je pokryt sadami motivů. Jedná se hlavně o typické keltské spirály a propletence, různé geometrické tvary, do sebe zapletené postavy a zvířecí i rostlinné motivy. Nejznámějšími kříži takového typu jsou kříže v Ahenny, Co.Tipperary (viz. později).

Poslednímu typu křížů se budeme věnovat nejvíce. Vyznačuje se bohatými vyobrazeními zejména křesťanských scén. Někdy jsou tyto kříže také označovány za „kázání v kameni“. Nemůžeme je však označit za „obrázkové Bible“, neboť neilustrují biblické příběhy systematicky. Jednotlivá zobrazení zde mají spíše symbolickou a spirituální funkci, aby tak zdůraznily fundamentální aspekty křesťanské víry. Svou nádherou představují vrchol irských vysokých křížů. V celém Irsku bychom jich našli asi devasedát.

Podívejme se jaká témata se na těchto křížích nejvíce objevují. V první řadě je to samozřejmě utrpení a ukřižování Krista, které je na těchto křížích někdy zdůrazněno krucifixem, jež se nalézá v centru kříže. Ve většině případech jsou po stranách dva vojáci, Stepaton a Longinus, první nabízející umírajícímu Kristu ocet k pití a druhý probodávající Kristův bok kopím. Scény předcházející ukřižování (vjezd do Jeruzaléma, posmívání se Kristu a jiné) jsou umístěny poblíž.

Kristovo veřejné působení a konání zázraků je dalším předním zobrazeným tématem. Během středověku hrály zázraky důležitou roli při šíření křesťanství, zejména při konverzi barbarských kmenů v severní Evropě. Mnozí raní světci byli uctíváni jako divotvůrci. Zázraky vylíčené na irských vysokých křížích zdůrazňovaly Kristovo božství, ale měly ještě další symbolický význam. Dva z nich, nakrmení pěti tisíců bochníky a rybama a zázrak v Káni Galilejské, mají společné téma chleba a vína. Naznačují tak proměnění chleba a vína při eucharistii.

Velmi oblíbeným bylo zobrazování svatého Pavla a svatého Antonína. Tito světci byli v Irsku uctíváni jako otcové mnišství. Sv.Antonín, který snášel všechna bolestivá utrpení a pokušení, a sv.Pavel byli krmeni havranem, který

jim z nebe přinášel chléb. Jejich společné lámání chleba tak bylo připomínkou eucharistie.

Kristus přišel na tento svět, aby usmířil přestoupení zákona Adamem a Evou. Křesťanští autoři proto často přirovnávali dřevo kříže ke stromu v Rajské zahradě, ze kterého bylo vzato zakázané ovoce. Toto propojení je na irských vysokých křížích zřetelně vyjádřeno v zobrazení Adama a Evy, scéně, která byla na křížích mezi prvními.

Scény ze Starého zákona byly obvykle vybírány pro svůj typologický význam, tedy pro to, že naznačovaly události spojené s Ježíšem Kristem. Proto, Abel, který Bohu obětoval jehně a byl zabit svým bratrem Kainem, byl považován za předznačení Krista. Podobně tak David, který zachránil Izraelity před Goliášem, Mojžíš, který dal lidem vodu v poušti a Izák, jež byl svým otcem Abrahamem umístěn na obětní místo jako oběť.

Zobrazení Davida, jak hraje na svou harfu, bylo dalším oblíbeným tématem. Jako autor žalmů, které byly neustále zpívány či recitovány v irských monastýrech, byl držen ve velké úctě.

Některé události Starého zákona byly vybírány pro své spojení s tématem vysvobození. Byla to zejména záchrana Noeho před povodní, Izákova záchrana před mečem jeho otce, Danielova záchrana před lvy a vysvobození tří Hebrejců z ohnivé pece. Tyto souvisí s modlitbami, ve kterých se prosilo o Boží pomoc v ohrožení a nebezpečí smrti. Některé verze takové modlitby (známé jako *ordo commendationis animae*) byly použity irskou ranou církví a výše uvedené scény se na irských vysokých křížích objevují v této souvislosti.

Poslední soud nebo někdy také vidění „Krista ve slávě“ bylo bráno jako protějšek Ukřižování a proto ho na křížích najdeme na opačné straně.

Obrazy ze Starého a Nového zákona jsou na irských vysokých křížích často rozděleny na opačné strany kříže, není to však pravidlem.

6.6.3. Obecná datace

V umělecké tvorbě irských vysokých křížů lze odlišit dvě hlavní období vzniku. První periodou bylo období do 9.století. Motivy z tohoto období jsou velice rozmanité, rozšířené jsou zde biblické scény a často se zde střetává několik proudů najednou. Druhým obdobím je pak 12. století, ve kterém biblické scény ustupují centrální postavě Krista a zobrazením místních světců. Sem patří například Dysert O'Dea v Co.Clare. Kříže tohoto typu se pak ojediněle vyskytovaly i v době pozdního středověku, často ve formě tzv.tržištních křížů (Market Crosses) ve městech. V 15. až 17.století byly vztyčovány kříže podobného stylu na památku zemřelých, jako je například kříž Dowdall v Duleek, Co.Meath.¹⁷⁷ (obr. 57)

Obr. 57

Existují důkazy, že rozvoj irských vysokých křížů byl spojen s reformním hnutím *Céli Dé* (též *Culdee*), což bylo hnutí obnovující zájem o studium Písma svatého.¹⁷⁸ Nejstarší příklady takových křížů se objevují v monastýrech spojených s tímto hnutím podél řek tekoucích na sever od Waterford Harbour, jmenovitě podél Barrow. Datování těchto křížů je však obtížné, neboť jsou většinou bez nápisů. Nejlepším příkladem, který lze celkem s určitostí datovat, je Muiredachův kříž v Monasterboice (viz. později).¹⁷⁹

¹⁷⁷ Harbinson, P., *Guide to National and Historic Monuments of Ireland including a selection of other monuments not in State care*, Dublin, 1992, str. 17-18

¹⁷⁸ *Ireland: A Cultural Encyclopaedia*, ed. Breffny, B.de, London, 1983, str. 52

¹⁷⁹ Pouchin Mould, D, *The Monasteries of Ireland*, London, 1976, str. 35

Za určitý mezistupeň mezi křížovými kameny a typickým vysokým křížem, bychom mohly označit kříž sv. Patrika v Carndonagh (High Cross) (obr. 58), známý také jako Donagh kříž.

Obr. 59

Obr. 58

Obr.60

Tento kříž má sice již velmi podobnou formu typických vysokých křížů s kruhem, svou konstrukcí je to však ještě kamenná deska s reliéfním křížem. Jedná se proto o jakýsi přechodný typ. Tento kříž jakoby značil konečně vítězný pokus kříže v osvobození se z kamenné desky.¹⁸⁰

Motivy, které se na kříži objevují, jsou velmi podobné těm v Book of Durrow. Proto se také tento kříž datuje do 7.století. podobného Kříži dominuje Kristovo ukřižování, spolu s postavami Stephatona a Longina, a dvěma ukřižovanými lotry. Pod tímto zobrazením je pak několik žen, snad těch, kteří přišli ke Kristovu hrobu při jeho Zmrtvýchvstání. Po stranách kříže stojí dva kamenné sloupky (obr. 59, 60), které zobrazují postavy, z nichž lze s určitostí interpretovat snad jen Davida s harfou.¹⁸¹

¹⁸⁰ Henry,F., *Irish Art in the Early Christian Period (to 800 AD)*, London, 1965, str. 128

¹⁸¹ Viz. Příloha č. 4

6.7. Podrobný popis keltských vysokých křížů

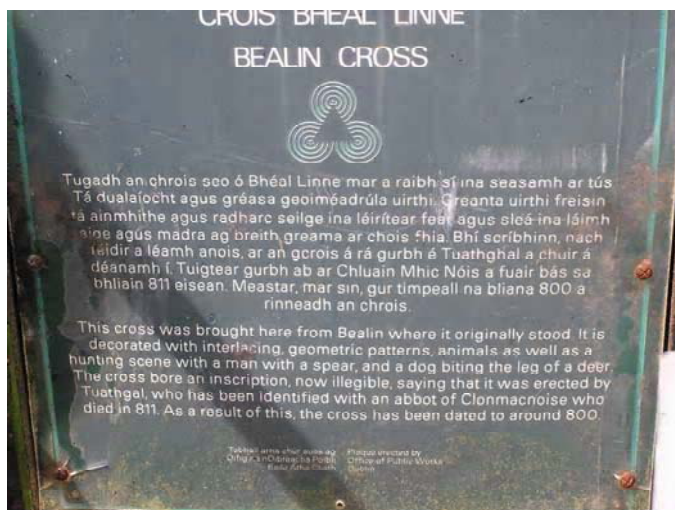
Můžeme je pro lepší přehlednost rozdělit do sedmi skupin podle jednotlivých stylů a míst vzniku, tak jak to činí Nigel Pennick¹⁸².

První skupinou je skupina křížů nazvaná Ahenny. Jsou považovány za nejstarší dosud existující příklady irských samostatně stojících křížů s kruhovou hlavicí. Jejich vznik se datuje do doby krátce po roce 700, i když podle nových studií je možné, že vznikly až v polovině 9.století¹⁸³. Mají relativně málo figurativních prvků. Patří sem dva kříže v Ahenny, Co.Tipperary. Dalším významným křížem této skupiny je pak kříž v Kilkieran¹⁸⁴. Povíme si o nich něco více v další kapitole.

Druhou skupinou je Bealin skupina. Je pojmenována po fragmentu kříže v Bealin v Co.Westmeath, který má okrouhlý střed ve tvaru kříže (obr. 61).

Obr. 61

Obr.62

Na tomto kříži je irský nápis: „OROIT AR TUATHGALL LAS DERNATH IN CHROSSA“ tj. „Modlete se za Tuathgalla, který vztyčil tento kříž“. Anály nám poskytují rok 810 či 811 jako rok úmrtí Tuathgalla, který byl opatem monastýru v Clonmacnois. Zdá se být tedy zřejmé, že tento kříž byl vztyčen

¹⁸² Pennick, N., *The Celtic Cross. An illustrated History and Celebration*, London, 1998, str.124-130

¹⁸³ Harbinson, P., *Irish High Crosses with the figure sculptures explained*, Drogheda, 1994, str.15

¹⁸⁴ V místopisném názvu se v knize Penneckově zdá být chyba („Kiltieran“). Na místě nálezu kříže je však uveden název „Kilkieran“ z irského „Cill Chiaráin“, stejně jako stejnojmenný záliv Kilkieran Bay, Co.Galway.

opatem Tuathgallem, který vedl monastýr v letech 798 až 810 či 811 (obr.62). I stylizace nápisu naznačuje, že kříž byl vztyčen za jeho života.¹⁸⁵ Dále sem patří Severní kříž (North Cross) v Clonmacnois. Tyto kříže se datují do období od konce 8. do počátku 9. století.

Třetí skupina zahrnuje kříže v Moone, Castledermot a Old Kilcullen, všechny v Co. Kildare. Podobně jako kříže předešlé Bealin skupiny se datují do doby od konce 8. do počátku 9.století. Jsou dobrým příkladem křížů, u kterých stavitelé vcelku hravým způsobem a s typicky klasickou keltskou tvořivostí použili směsice různých motivů.

V Kellsu v Co. Meath jsou čtyři kříže, které se zachovaly v rozdílných stadiích celistvosti. Tvoří čtvrtou skupinu irských keltských křížů.

Pátá skupina je charakterizována dnes již zničeným křížem v Armagh, dřívejším sídle arcibiskupů Irska. Nejlépe zachovalým příkladem je kříž v Arboe v Co. Tyrone.

Šestá skupina zahrnuje kříže v Clonmacnois, Monasterboice a Durrow. Clonmacnois, Co. Offaly, obsahuje krásnou sbírku práce keltského sochařství. Jsou zde náhrobní kamenné desky, které jsou zdobeny keltskými kříži, jmény a prosbami ve starém irském písmu. Zejména v Clonmacnois se zachovalo velké množství náhrobních kamenů s keltským křížem (obr. 63, 64). Tyto kamenné desky mají vepsán kříž s nápisem, jež žádá o modlitbu pro pamatovanou osobu. Datují se do období od 9. do 11. století a nalezneme na nich kříže mnoha variací.¹⁸⁶

V literatuře se můžeme ještě setkat s jinou podobou „Kilkerian“. Pennickova verze „Kiltieran“ se však v jiných zdrojích nevyskytuje.

¹⁸⁵ Henry, F., *Irish Art in the Early Christian Period (to 800 A.D.)*, London, 1965, str. 143-144. Srv. **Obr. x**

¹⁸⁶ Harbinson, P., *Guide to National and Historic Monuments of Ireland*, Dublin, 1992, str. 18

Obr. 63

Obr. 64

Poslední, sedmá skupina keltských vysokých křížů se objevila v Irsku během 11. století, pravděpodobně v Co.Clare, kde od konce 11. století až do poloviny 12. století působila škola stavitelů křížů. Je známo šest křížů v Kilfenora, které se řadí k tomuto stylu. Tři z nich mají figurální motivy. Kříž v Doorty má soubor navzájem propletených zvířecích motivů. Narozdíl od biblických křížů (scriptural crosses) jsou postavy na těchto křížích větší. Je zde vidět zřetelné zaměření se na Ukřižování. Pletencové motivy jsou naopak redukovány, a nebo se nevyskytují vůbec. Pokud mají kříže kruhové hlavice, nejsou v nich již žádné otvory. Fragmenty tohoto stylu můžeme nalézt na hřbitově v Killeany na Aranských ostrovech. Nejznámějším příkladem je však kříž v Dysert O'Dea (obr. 65). Přestože je zachována základna ve tvaru pyramidy, kameník vytvořil hlavici kříže bez kruhu. Na místech obvyklých

Obr. 65: St.Tolas kříž

otvorů v kruhu se nacházejí jakési výstupky tvořené zavínutými spirálami. Postava ukřižovaného Krista je nápadně velká a kříž se tak vlastně stává krucifixem. Prostor pod vyobrazením Krista, kde bylo zvykem umísťovat scény z biblických příběhů, je zde místo toho vyplněn postavou středověkého biskupa s mitrou a spirálovitě zakončenou berlou. Vypadá jako by zde stál na stráži. Kříže z tohoto období jsou rozesety po západním a jižním vnitrozemí Irska. Takové kříže jsou známy v Cashel, Drumcliff, Inishcaltra, Mona Incha, Roscrea, Sligo a Tuam. Jedinou výjimkou je kříže tohoto typu je kříž v Glendalough, který se nachází na východě Irska.

Podobně jsou tyto kříže rozděleny i M. Rodgerse a M. Losacka¹⁸⁷, kteří však rozpoznávají jen tři hlavní typy keltských křížů.

Tyto vysoké reliéfní kříže jsou rozesety po celém území Irska kromě západního pobřeží, kde je jejich výskyt spíše ojedinělý. Lze vyzorovat jejich větší koncentraci v určitých oblastech (viz. mapa v Příloze č. 5).

6.7.1 Ahenny kříže

Jak jsme si již řekli, nejvýznamnější jsou z této skupiny dva kříže, Severní kříž (North Cross), (obr. 66, 67) a Jižní kříž (South Cross), (obr. 68, 69). Nacházejí se na zvláštním až mysteriózním místě v Ahenny. Nemáme totiž žádných historických dokladů, že se zde někdy nacházel monastýr.¹⁸⁸ Má se za to, že prototypy těchto křížů byly dřevěné kříže podobného stylu, které se stavěly na území Irska dříve. Kvůli svému materiálu se však nezachovaly. První kříž je vysoký 3,13m, druhý úctyhodných 3,9m¹⁸⁹. Velice zajímavá je sochařská práce na základně Severního kříže, na které stavitel zobrazil postavu držící procesní kříž s kruhovou hlavicí, podle všeho dřevěný (obr. 69, 70) všimněme si zobrazení procesního kříže v horním levém rohu. Je velmi pravděpodobné, že velmi

¹⁸⁷ Rodgers, M., Losack, M., *Glendalough. A Celtic Pilgrimage*, Dublin, str. 57

¹⁸⁸ Stalley, R., *Irish High Crosses*, Dublin, 1996, str. 15

¹⁸⁹ Seaborne M., *Celtic crosses of Britain and Ireland*, Bucks, 1989, str. 46

uvádí výšky 11 a 12 feet (tedy 3,3 a 3,6m), což neodpovídá skutečnému stavu. Místní údaje i údaje v jiné literatuře se shodují ve výšce 3,13 a 3,19m. Srv. Harbinson, P., *Irish High Crosses with the figure sculptures explained*, Drogheda, 1994, str.15

Obr. 66

Obr. 67

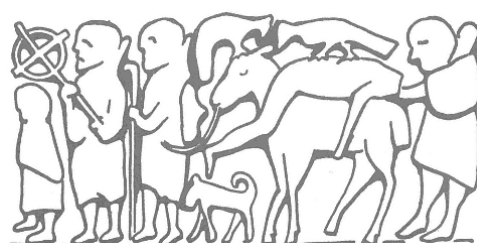
Obr. 68

Obr.69

Obr.70

Obr. 71

vypracovaná dekorace těchto křížů je imitací dřívějších dřevěných křížů, na kterých byly připevněny bronzové ornamentální štíty. Stejně tak je možné, že knoflíkové výčnělky a jiné nápadnosti byly převzaty přímo z klempířské

práce přenosných železných předmětů umělecké tvorby. Tedy například již zmíněné knoflíkové vyčnělky mohly být na původních křížích cvoky sloužící ke spojení kovových štítů se dřevem kříže.

Přední i zadní část těchto křížů je překrásně zdobena propletení a spirálami. Za pozornost stojí též figurální tvorba, zobrazující procesí a zvířata podobně jako na piktských kamenných deskách, pocházejících bezpochybně z klasických zdrojů. Tato figurální tvorba je umístěna na základny křížů, na oblíbeném místě nebiblických motivů pozdějších vysokých křížů.¹⁹⁰

Panel základny na Severním kříži je tématicky rozdělen do dvou oddělených skupin. První panel zobrazuje Kristovo povolání apoštolů, vidíme zde však jen šest z nich. Jsou zde též zilustrována Ježíšova slova z konce Matoušova evangelia : „Je mi dána veškerá moc na nebi i na zemi“¹⁹¹. Zadní panel pak ukazuje muže pod palmou, kde jsou s ním zvířata a ptáci. Může jít o Adama, který pojmenovává zvířata.¹⁹² Na Jižním kříži jsou jen těžko rozpoznatelná vyobrazení Daniela v jámě lvové a Davidovo vítězství nad Goliášem. Nejlépe lze tato vyobrazení pozorovat při přímém slunečním světle uprostřed dne, to se však v Irsku díky často deštivému počasí podaří jen málokdy.

Na vrcholcích obou křížů jsou umístěny kuželovité čepičky, které se podobají slovanským pohanským sloupkům.¹⁹³ Jsou nazývány „biskupské mitry“ a lze je z kříže sejmut. Mezi lidmy se dříve tradovala víra v jejich uzdravující moc při urputných bolestech hlavy.

6.7.2 Kilkieran

Západní kříž (West Cross) v Kilkieran (obr. 72) je velice podobný tomu v Ahenny, je vysoký 3,55m. Na základně tohoto kříže můžeme vidět 8 jezdců na koních. Zbytek kříže je pokryt keltskými propletení. Je však zvláštní, že na některých z těchto propletení blízko základny najdeme vadu, to je na

¹⁹⁰ Seaborne, M., *Celtic crosses of Britain and Ireland*, Bucks, 1989, str.46

¹⁹¹ Mt 28, 18

¹⁹² Harbinson, P., *Irish High Crosses with the figure sculptures explained*, Drogheda, 1994, str.15

¹⁹³ Pennick, N., *The Celtic Cross. An illustrated History and Celebration*, London, 1998, str.125

takových křížích velmi zřídka k vidění. Na stejném místě nalezneme ještě dva další kříže zařaditelné do stejné skupiny (obr. 73, 74).

Obr. 72

Obr. 73

Obr. 74

6.7.3 Kříž v Moone

Kříž v Moone v Co.Kildare je přes pět metrů vysoký a jako jeden z mála je vytesán z granitu. Byl postaven během 8. století blízko kostela, který pravděpodobně založil již svatý Palladius kolem roku 431 a až později mohl být prisouzen svatému Colmcille.¹⁹⁴ Roku 1835 byly při výkopech nalezeny chybějící části kříže. Díky tomu, že byly dlouhou dobu uchráněny povětrnostním podmínkách, je na těchto nalezených částech možno pozorovat velice zachovalé výjevy.¹⁹⁵ (obr. 75, 76). Tento kříž se považuje za nejstarší irský kříž, který má souvislé schéma zobrazení, kde jsou epizody ze Starého a Nového zákona uspořádány tématicky.¹⁹⁶ Scény jsou soustředěny na základnu kříže. Sochařská práce je nápadná svým geometrickým stylem, ve kterém jsou lidské postavy ztvárněny v jednoduchých čtvercích a obdélnících. Někteří se

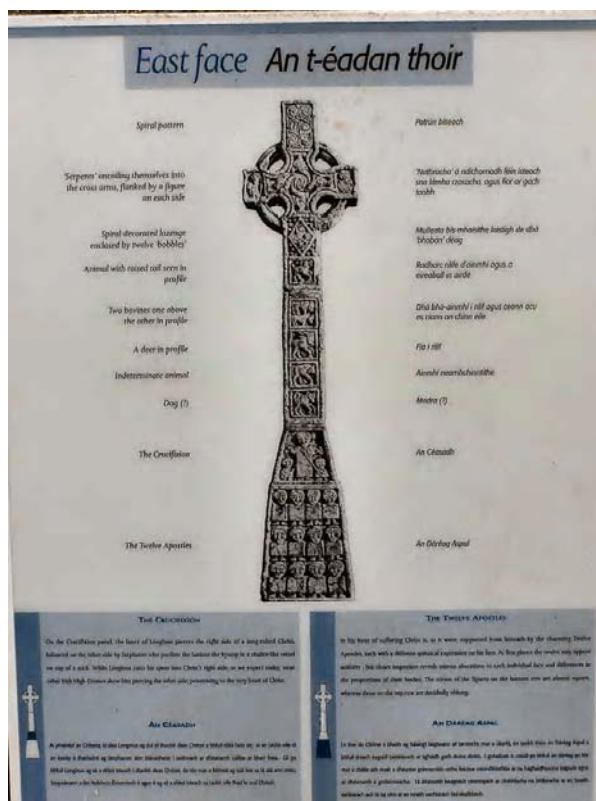
¹⁹⁴ Harbinson, P., *Guide to National and Historic Monuments of Ireland including a selection of other monuments not in State care*, Dublin, 1992, str. 166

¹⁹⁵ <http://highcrosses.org/moone/index.htm>

¹⁹⁶ Pennick, N., *The Celtic Cross. An illustrated History and Celebration*, London, 1998, str. 125

Obr. 75

Obr. 76

domnívají, že to mohlo být způsobeno přílišnou tvrdostí granitu, ale podle jiných je to spíše výsledek kopírování stylizovaných zobrazení, snad z umělecké klempířské tvorby. Ukřížování se objevuje na opačné straně a je zobrazeno naivním způsobem, Kristus má na sobě dlouhou tuniku. Na opačné straně kříže je zobrazen Pád člověka s hadem obtočeným kolem stromu mezi Adamem a Evou.¹⁹⁷ Přímo pod kruhovou hlavicí kříže je v kosodélníku zobrazena postava, jež může být interpretována jako vzkříšený Kristus.¹⁹⁸

Na základně jsou zřetelně rozpoznatelná biblická zobrazení. Dvanáct apoštolů na západní straně (obr. 77), pokušení svatého Antonína a šestihlavá nestvůra na severní straně (obr. 78), Daniel v jámě lvové a obětování Izáka zobrazuje východní strana (obr. 79). Zázrak nakrmení pěti tisíců je zde (jižní strana základny) zobrazen velmi zjednodušeně. Jedná se pouze o pět bochníků chleba, dvě ryby a dva nebibličtí úhoři po stranách (obr. 80).

¹⁹⁷ Stalley, R., *Irish High Crosses*, Dublin 2004, str.17

¹⁹⁸ Pennick, N., *The Celtic Cross. An illustrated History and Celebration*, London, 1998, str. 126-127

Obr. 77

Obr. 78

Obr. 79

Obr. 80

6.7.4 Kříž v Castledermot

Monastýr Castledermot (obr. 81), Co.Kildare, byl založen svatým Dermotem na

Obr. 81

počátku 9. století a později byl několikrát vypleněn Vikingy. Dodnes zde však stojí zachovalý románský oblouk monastýru. Nacházejí se zde dva vysoké kříže a základna třetího. Jsou vytesány ze světlého granitu.

Podívejme se nejprve na Severní kříž (North Cross). Na jeho západní straně (obr. 82) je v centru kruhové hlavičky zobrazen Adam a Eva, po levé straně pak David s harfou a na pravé Izákovo obětování. Níže je pak Daniel v jámě lvové a pokušení svatého Antonína. Na východní straně (obr. 83) je zobrazeno Kristovo ukřižování a kolem něj dvanáct apoštolů. Základna kříže je zdobena překrásnými spirálami. Jižní kříž (South Cross), má většinu biblických scén spolu s Ukřižováním na své západní straně (obr. 84).

Obr.82: západní strana

Obr.83: východní strana

Další zobrazená témata jsou vesměs shodná s těmi jako na předešlém kříži. Rozdílná je snad jen scéna zobrazující sv.Antonína a sv.Pavla, kterým havran přináší chléb z nebe, jak jsme se již o tom zmínili v jedné z předcházejících kapitol. Východní strana (obr. 85) je pokryta různými dekoračními obrazci, opět včetně všudypřítomných spirál.

Obr. 84: západní strana

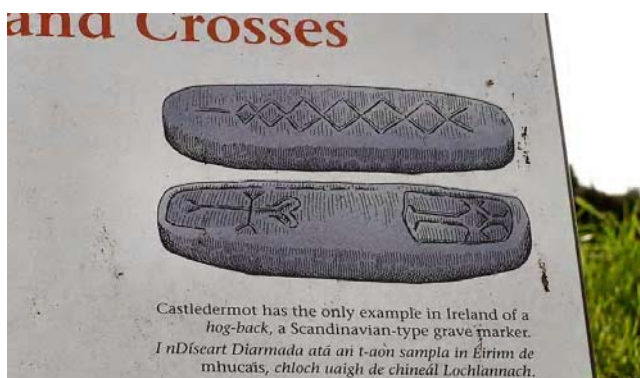

Obr. 85: východní strana

Opodál těchto křížů se nachází jedna zajímavost. Jde o tzv. „hog-back“ (obr. 86, 87), skandinávský typ označení hrobů. Jedná se o jediný známý nález v celém Irsku.

Obr. 86

Obr. 87

6.7.5 Old Kilcullen

Zdejší monastýr byl založen svatým Patrikem v 5. století. Zachovaly se jen torza kruhové věže, románského kostela, dva polorozpadlé kříže a jedna základna kříže. I když se však kříže nezachovaly celé, přesto na nich můžeme

pozorovat zajímavá zobrazení, která nám napoví i mnohé z historie monastýru. Podle mého názoru se totiž irské vysoké kříže často také stávají němými svědky historie, o které nám pak mohou ve svém kameni vypovídat. Mnohdy jsou tak jedinými zdroji informací, které nenajdeme v žádných historických dokumentech. Jedním z autorů, jež pro své studie ohledně keltské historie často uvádí právě irské vysoké kříže, je například R. Karl.¹⁹⁹

Dvoumetrový kmen jednoho z křížů (obr. 88) zobrazuje 12 apoštolů, Davida a lva a několik keltských propletenců. Zobrazený biskup by mohl svatý Mac Tail, který zemřel roku 548 a byl jedním z prvních biskupů v monastýru.²⁰⁰ Pozoruhodná je také scéna zobrazující jakéhosi duchovního, který drží v jedné ruce sekeru a ve druhé má berlu, jejíž konec spočívá na ležící postavě.

Obr. 88

Obr. 89

Na kmeni druhého kříže (obr. 89) vidíme propletence postav, jezdce na koni toubícího na roh, Samsona, jak zabíjí lva a několik postav vedle osla, což může poukazovat snad na útěk do Egypta. Několik dalších zobrazení je již nečitelných.

¹⁹⁹ Karl, R., *Überlegungen Zum Verkehr in der eisenzeitlichen Keltiké*, Wien, 2003, str. 52-55

²⁰⁰ Henry, F., *Irish Art in the Early Christian Period (to 800 A.D.)*, London, 1965. str. 150

6.7.6 Kříže v Kells

Čtyři kříže, které se nacházejí v Kells, Co. Meath, patří do čtvrté skupiny podle našeho předešlého rozdělení.

Původní monastýr v Kells založili roku 804 mniši sv. Columcille z ostrova Iona. Je proslaven zejména tím, že zde byl v 9. století dokončen nádherný manuskript *Book of Kells*.²⁰¹

Největší ze čtyř křížů nalezneme na hřbitově. Je znám jako Nedokončený kříž (Unfinished Cross), (obr. 90), a pochází z doby 11. až 12. století, tedy z doby pozdější než tři další kříže, jejichž vznik datujeme na přelom 8. a 9. století. Je zajímavý tím, že v sochářské práci lze rozpoznat několik etap. Tento kříž byl sestaven dohromady z nalezených částí až v moderní době.²⁰²

Obr. 90

Obr. 91

Druhému kříži (obr. 91), tzv. Rozbitému kříži (Broken Cross), chybí celá hlavička. Jsou na něm však zachyceny velice zajímavé scény. Jedna z nich ukazuje Kristův křest. Řeka Jordán je vyjádřena dvěma proudy vody pramenícími z jakýchsi kruhových objektů. Má se za to, že jsou to urny, které drží personifikovaný otec Jordán, tak jak je tomu na klasických vyobrazeních

²⁰¹ Harbinson, P., *Guide to National and Historic Monuments of Ireland including a selection of other monuments not in State care*, Dublin, 1992, str. 261

²⁰² Seaborne, M., *Celtic crosses of Britain and Ireland*, Bucks, 1989, str. 52

Kristova křtu a také v Carolingiánském²⁰³ umění. Jan Křtitel křtí malého Krista pomocí křtící lžice a holubice se snáší dolů postupně. Z druhého břehu přihlížejí lidé mající na sobě dlouhá roucha.

Nejzachovalejší je Jižní kříž (South Cross), (obr. 92), blízko kruhové věže. Někdy se můžeme setkat s jeho označením jako kříž sv.Patrika a sv.Columcille. Dekorační styl tohoto kříže se přirovnává ke stylu dekorace v manuskriptu *Book of Kells*. Zajímavé jsou zde zejména postavy Adama a Evy a Kaina s Abelem, které jakoby na tomto vyobrazení tancují. Je zde pak ještě několik dalších vyobrazení, ze kterých je patrné, že jejich styl autoři čerpaly z více zdrojů než tomu bylo dříve a najdeme zde známky již zmíněného Carolingiánského umění. Zvláštní je zejména vyobrazení Krista ve středu kříže. Kristus drží kříž a rozkvetlou větévku v postoji egyptského boha Usira (řec. Osíria), který byl podle egyptské mytologie zabit a opět vzkříšen. Pennick se domnívá, že takové zobrazení je záměrné a naráží na legendární zlatou a stříbrnou větev druidismu.²⁰⁴ Ukřižovaný Kristus je zobrazen hned pod tím. To znamená, že na tomto kříži je zobrazen ukřižovaný i vzkříšený Kristus současně. Na zbytku kříže jsou scény ze Starého zákona.²⁰⁵

Čtvrtým křížem v Kells je tzv. Tržištní kříž (Market Cross), (obr. 93), který byl několikrát přemístěn. Nedávno nad ním byla postavena stříška, aby ho chránila před erozním působením deště. Mezi zobrazeními je na západní straně ukřižovaný Kristus a scény z Nového zákona, na východní straně pak Daniel v jámě lvové, promíchané scény z Nového i Starého zákona a vzříšení Kristovo.²⁰⁶ Neobvyklé jsou na kříži scény keltského bojového umění včetně zápasících a obuškem se bijících postav.²⁰⁷

²⁰³ Carolingiánská dynastie (někdy také Carlovingianská či Karlinská) byla urozená rodina germánského kmene Franků, jejíž původ byl v Arnulfing a Pippinid klanech 7.století. Název samotný je odvozen od latinského jména Karla Marteleho, Carolus. Heslo In: <http://en.wikipedia.org/wiki/Carolingian>

²⁰⁴ Pennick, N., *The Celtic Cross. An illustrated History and Celebration*, London, 1998, str. 126

²⁰⁵ Seaborne, M., *Celtic crosses of Britain and Ireland*, Bucks, 1989, str. 54

²⁰⁶ Seaborne, M., *Celtic crosses of Britain and Ireland*, Bucks, 1989, str. 55

²⁰⁷ Pennick, N., *The Celtic Cross. An illustrated History and Celebration*, London, 1998, str. 127

Obr.92

Obr.93

6.7.7 Kříže v Clonmacnois

Tyto kříže patřící do naší šesté skupiny jsou snad spolu s křížem v Monasterboice nejznámějšími kříži v celém Irsku.

Monastýr v Clonmacnois, Co.Offaly, byl založen v letech 548 až 549 svatým Ciaranem. Ačkoliv sv.Ciaran nedlouho po založení zemřel, monastýr se rychle rozrostl a dosáhl velkého významu. Mezi lety 834 až 1012 byl několikrát vyplněn a snad až 26krát vypálen. Přesto se vždy znovu tento monastýr vzmohl a stal se jedním z irských center vzdělanosti. Bylo zde napsáno i několik manuskriptů, jako například *Annals of Tighernach* nebo *Book of the Dun Cow* z 12. století. Když Clonmacnois v roce 1179 napadli Normané, monastýr se z toho tentokrát již více nevzmohl.

Nachází se zde jeden z nejlépe zachovalých irských vysokých křížů. Kříž Písma svatého (Cross of the Scriptures), nazývaný též Flannův kříž podle nápisu na patě kříže, který zmiňuje krále Flynnna, jež zemřel v roce 916 a Colmana, opata Clonmacnois, který zemřel v roce 921. Oba jsou zde též

vyobrazení, jak zasazují kříž do země.²⁰⁸ Podle toho můžeme i usuzovat, že kříž pochází z počátku 9. století. Kříž, stejně jako další dva, byl roku 1991 přemístěn ze svého původního místa vedle chrámu opodál do nově vybudovaného vzdělávacího centra, na jeho místě dnes stojí replika.

Obr. 94

Obr. 95

Kříž (obr. 94, 95) je pokryt zobrazeními na všech svých čtyřech stranách. V centru kříže vidíme zobrazení korunovaného Krista, který zde stojí opět v Usirské pozici. Kruh kolem středu je na rozdíl od jiných křížů neobvykle v jednom kuse nepřerušen rameny kříže.²⁰⁹ Východní strana kříže je pokryta scénami z Knihy Genesis, *Traditio Legis*²¹⁰ a Kristova soudu. Západní strana ukazuje scény z utrpení a smrti Kristovy spolu s Ukřižováním. Na zbylých stranách a základně kříže jsou další scény, které jsou obtížně. Hlavním záměrem tohoto kříže bylo tedy pravděpodobně oslovit, kázat a vzdělávat, byl to tedy již kamenný kazatel v pravém slova smyslu. Jeho pamětní funkce je

²⁰⁸ Seaborne, M., *Celtic crosses of Britain and Ireland*, Bucks, 1989, str. 56

²⁰⁹ Pennick, N., *The Celtic Cross. An illustrated History and Celebration*, London, 1998, str. 127

²¹⁰ Traditio Legis je ikonografický typ raného křesťanského umění. Je na něm Kristus se sv. Petrem, nebo sv. Petr a sv. Pavel, kteří si předávají jeden ze svitků, který představuje zákon. Heslo In: <http://www.aug.edu/augusta/iconography/traditio.html>

v pozadí. interpretovatelné.²¹¹ Na vrcholku kříže je vysochána čepička ve tvaru domku, který může být zpodobněním keltské modlitebny či schrány na ostatky.²¹² Druhým křížem, který se zde nachází, je Jižní kříž (South Cross), (obr. 96, 97). Vzhled tohoto kříže velmi připomíná kříž sv. Martina na ostrově Iona. Zde je však, místo Panny Marie s malým Ježíšem, obvyklá scéna Ukřižování.

Obr. 96

Obr.97: venkovní replika

Pozůstatek třetího kříže je datován jako nejstarší z nich, do doby kolem roku 800. Z tohoto Severního kříže (North Cross), se zachoval pouze jeho kmen bez hlavice, (obr. 98). Je na něm pozoruhodné vyobrazení keltského boha Cernunnose²¹³ (obr. 99) se zkříženými nohama.²¹⁴ Tento rohatý bůh lesů byl v Bretani uctíván jako svatý Hoeirnin. Jeho zobrazení na irském vysokém kříži je tak důkazem, že staří keltští bohové byli stále přítomni ve víře mezi lidmi a jejich podoby se udržely přímo na křesťanských památkách, nebyly tedy zřejmě křesťanskými autoritami nijak násilně vytlačovány.

²¹¹ Harbinson, P., *Guide to National and Historic Monuments of Ireland including a selection of other monuments not in State care*, Dublin, 1992, str. 276

²¹² Seaborne, M., *Celtic crosses of Britain and Ireland*, Bucks, 1989, str. 57

²¹³ Cernunnos je často zobrazován jako sedící postava, která má na hlavě rohy či parohy, v ruce drží hada a je obklopen zvířaty, *Dictionary of Beliefs and Religions*, London, 1995, str. 91

²¹⁴ Seaborne, M., *Celtic crosses of Britain and Ireland*, Bucks, 1989, str. 56

Obr. 99

<http://www.druidry.org/obod/deities/cernunnos.html>

Uvedme zde ještě jeden podobný příklad, který se nachází na ostrově Innishkeen v Upper Loch Erne, v severním Irsku. Na tamějším hřbitově svatého Ferguse se zachovala kamenná parohatá hlava keltského božství.²¹⁵

Obr. 98

Obr. 100

6.7.8 Kříže v Monasterboice

Monastýr v Monasterboice (obr. 100), Co. Louth, byl založen tajemným svatým Buitem, který zemřel v roce 521. Monastýr fungoval až do roku 1122 a zdá se, že ho poté obývali Vikingové.²¹⁶ Významnost tohoto monastýru je především v tom, že se zde nacházejí dva nejkrásnější a nejpozoruhodnější vysoké kříže v Irsku. Jsme tím pádem také u vrcholu celé této studie, povězte si proto o těchto křížích trochu více.

²¹⁵ Pennick, N., *The Celtic Cross. An illustrated History and Celebration*, London, 1998, str. 127

První z křížů, Muiredachův kříž (obr. 101, 102), je nádherný výtvar keltského křesťanského umění a podle mého názoru mezi kříži ničím nepřekonaný. Muiredachův kříž je vysoký 5,2 metru a své jméno dostal podle nápisu ve spodní části západní strany kříže, který nám jednoduše říká, že Muiredach vztyčil tento kříž. S monastýrem je však spojeno více opatů tohoto jména, takže nelze s určitostí říci, který z nich je na mysli. Má se však za to, že jím bude opat Muiredach, který zemřel v roce 922.²¹⁷

Tento kříž obsahuje celkem dvacet dva reliéfních kreseb z Písma svatého včetně lidských a zvířecích postav, symbolických obrazců a keltských propletenců a vzorů.²¹⁸

Obr. 101

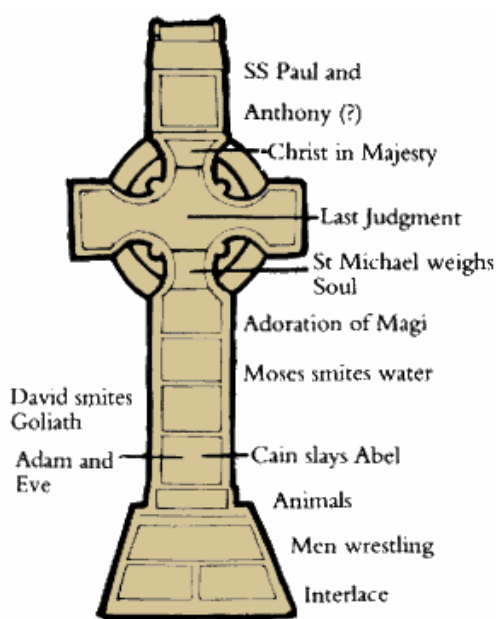
Obr. 102

Na východní straně (obr. 103) na základně jsou keltské propletence a muži zápasící na kolenou. Pak směrem nahoru jsou následující zobrazení: dva lvi tváří v tvář, Eva podávající jablko Adamovi, Kain, jak zabijí Abela, David, který odchází od korunovaného Saula a je ozbrojen prakem a pytlíkem kamenů, vedle pak poražený Goliáš, klečící na kolenou. Dále pak Mojžíš, jak udeří holí

²¹⁶ Harbinson, P., *Guide to National and Historic Monuments of Ireland including a selection of other monuments not in State care*, Dublin, 1992, str. 238

²¹⁷ Seaborne, M., *Celtic crosses of Britain and Ireland*, Bucks, 1989, str. 60

do skály, ze které vytryskne voda. Nejvýše je pak zobrazeno klanění mudrců, zde jsou zachyceni čtyři. Na hlavici kříže je pak jedno z nejgrandióznějších zobrazení Posledního soudu, které se nám zachovalo v Evropě z doby prvního tisíciletí. Sv. Michael váží duše, ďábel se pokouší převážit je na svou stranu, Kristus držící kříž a žezlo je v centru, nad Jeho hlavou se vznáší orel, a z jedné strany se naklání David hrající na harfu a s holubíci jako inspirací Ducha svatého. Vedle pak stojí anděl a zapisuje do knihy. Za Davidovými zády jsou dobré duše, stojící tvaří ke Kristu. Na druhé straně je zobrazen Davidův hudebník²¹⁹ hrající na flétnu, za jeho zády pak ďábel tlačí trojzubcem do věčného zatracení ty duše, které se ke Kristu postavily zády. Nad touto scénou Posledního soudu je zobrazen Kristus ve své slávě se dvěma anděly po stranách. Na úplném vrcholku kříže je pak část ve tvaru domku. Postavy, které jsou zde zobrazeny nelze jednoduše interpretovat, jedná se snad o pouštní otce sv. Pavla a sv. Antonína.

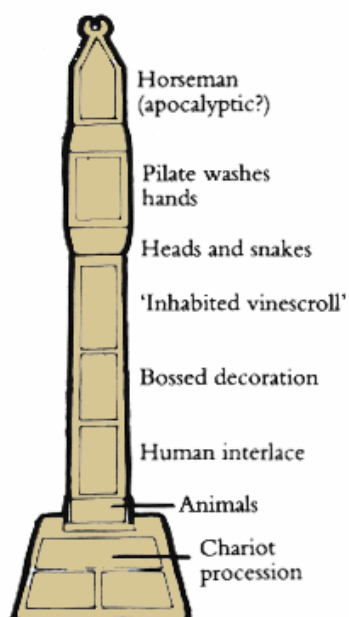
Obr.103

Jižní strana (obr. 104) opět směrem zezdola nahoru zachycuje vozové procesí, dvě zvířata obrácena k sobě zády, několik propletenců postav, různé dekorace a obraz opuštěné vinice. Na hlavici pak had ovinuje lidské hlavy a

²¹⁸ Dunne, J.J., *Shrines of Ireland*, Dublin, 1989, str. 94

²¹⁹ Pennick je toho názoru, že se jedná o boha Pana hrajícího na svou flétnu. Pennick, N., *The Celtic Cross. An illustrated History and Celebration*, London, 1998, str. 129

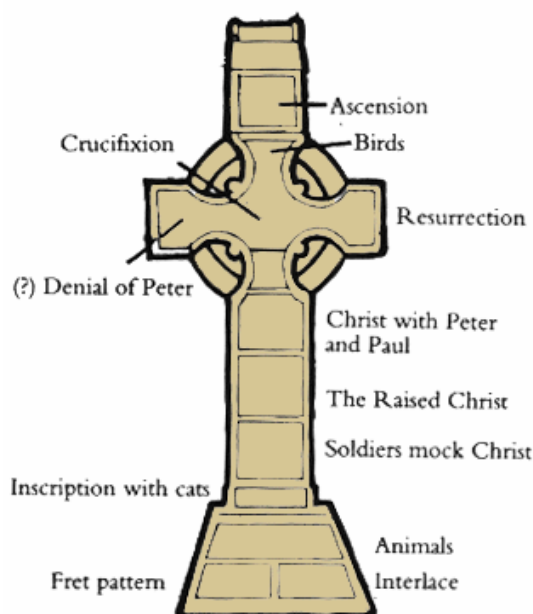
vedle jsou dvě zvířata. Nad tím se objevuje scéna Pilátova mytí rukou, jezdec na koni a pravděpodobně apokalyptický anděl.

Obr. 104

Západní strana (obr. 105) začíná mřížkovánými obrazci, propletenci a zvířecími dekoracemi. Na spodní straně kmene kříže je pak hravá scéna dvou pravděpodobně domácích koček a mezi nimi již zmíněný nápis „OR DO MUIREDACH LASNERNAD...RO“, tedy modlitba za Muiredacha, který vztyčil tento kříž. Směrem nahoru je pak scéna vysmívání se Kristu (Ecce Rex Iudaeorum), Kristus nese hůl a má na sobě plášť, který mu oblékli římsí vojáci, jež stojí po stranách a vysmívají se. Dále je zde pak ne přímo biblické zobrazení vzkříšeného Krista, jež zobrazuje Spasitele spolu se sv.Petrem a sv.Pavlem, jejichž nohy jsou nad zemí, jakoby se vznášeli. Panel nad tím pak zobrazuje scénu známou jako *Traditio Clavium*, ve které Kristus podává sv.Petrovi klíč (clavium) a sv.Pavlovi, který má nad hlavou podivné okřídlené stvoření, pak knihu Nového zákona. Středu kříže dominuje Ukřižování, kde se objevuje také Stephaton s houbou na tyči a Longinus, jehož kopí probodává Kristův levý bok. Mezi nimi je zobrazeno Slunce a Měsíc. Za Stephatonem stojí malá postava reprezentující snad Oceán či méně pravděpodobně církev, klečící postava za Longinem by pak měla reprezentovat Zemi či možná synagogu. Levá paže připomíná Petrovo zapření, zatímco pravá paže poukazuje na Krista. Dále jsou zde přítomní andělé, kteří se vznášejí nad vojáky hlídající

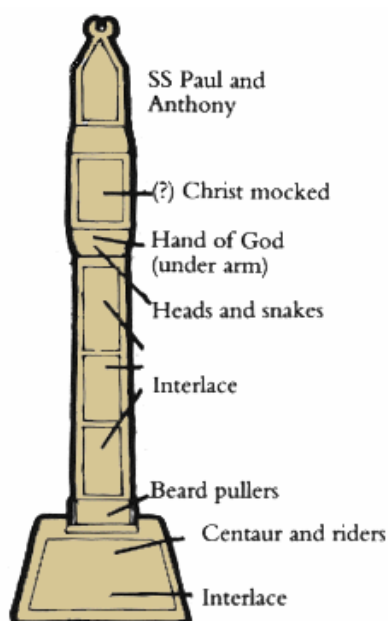
Kristovu hrobku při Vzkříšení. Na vrchu kříže je zobrazeno Kristovo nanebevstoupení.

Obr. 105

Severní strana (obr. 106) obsahuje loveckou scénu s jezdce na koni a kentaury. Nad tím je zobrazení dvou mužů, kteří se navzájem tahají za vous, což může symbolizovat nějaký spor, a dále pak několik panelů s různými ozdobnými motivy. Ze strany křížové hlavice se na nás sklání hlavy se zapletenými hady a ruka Boží se natahuje z mraků. Dále zde můžeme vidět scénu vysmívání se Kristu (nebo také bičování Krista), a havrana, který přináší z nebes chléb sv.Pavlu a sv.Antonínu, kteří drží mezi nohama kalich, odkazující zcela jistě k eucharistii.²²⁰

²²⁰ Harbinson, P., *Irish High Crosses with the sculptures explained*, Drogheda, 1994, str. 85-91

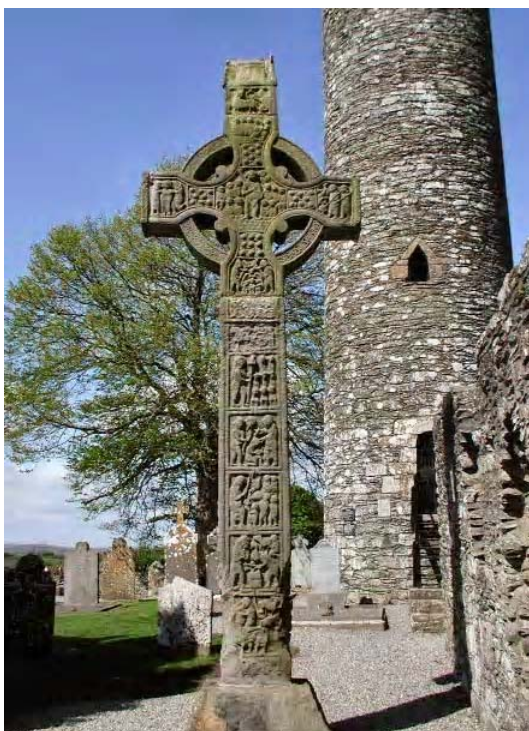
Obr. 106

Náčrty obr. 1 - 4: Harbinson, P., *Irish High Crosses with the sculptures explained*, Drogheda, 1994. In: <http://www.unc.edu/celtic/topics/crosses/monast/monast.html>

Posledním křížem, který zde zmíníme, je tzv. Vysoký kříž (The Tall Cross), někdy také nazývaný křížem Západním (obr. 107, 108). Nachází se nedaleko kříže předchozího a je to nejvyšší irský kříž vůbec, měří více jak 7 metrů.

Zobrazené scény jsou vcelku podobné těm na Muiredachově kříži, jsou však dosti zvětralé a proto je lze těžko interpretovat. Za zmínku stojí však jedno neobvyklé zobrazení pod Ukřižováním, které ukazuje vojáky s Kristovým oděvem beze švů, jež má symbolizovat nedělitelnou jednotu církve. Je také zajímavé, že na tomto kříži je více zobrazení, ve kterých se objevuje sv. Petr jako princ apoštolů. Mohlo by jít o určitý vliv přímo z Říma.²²¹

²²¹ Harbinson, P., *Irish High Crosses with the sculptures explained*, Drogheda, 1994, str. 95

Obr. 107

Obr. 108

Jak vidíme, tak na irských vysokých křížích se vyskytují skutečně všechna důležitá biblická témata podána způsobem keltské kultury vlastní. Příběhy Starého a Nového zákona jsou zde spojeny v jeden celek. Je zde dán důraz na to, že Kristus je skutečným králem veškerenstva, celého kosmu, jež kruh kříže pravděpodobně symbolizuje. Můžeme říci, že tyto keltské kříže v čele s křížem Muiredachovým jsou vrcholem křesťanské touhy vyjádřit a zaznamenat svou víru. Znamení kříže a samotná náboženská nauka je zde spojena v jeden nádherný umělecký výraz.

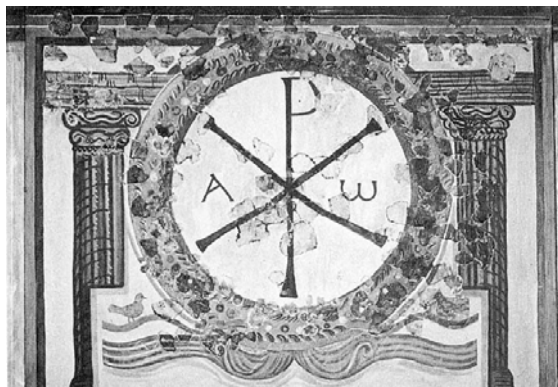
6.8 Kruh na keltském kříži

Podívejme se blíže na kruh, který si pravděpodobně většina z nás s typickým keltským křížem spojuje.

Má se za to, že kříž s kruhem je původně odvozen ze zjednodušené verze římského christogramu.²²² Jak jsme si již ukázali v kapitole o příchodu

²²² Tento názor sdílí mnoho irských expertů, mezi nimi například Pádraig Lionard, viz.: Lionard, P., *Early Irish Cross-Slabs*, ed. Henry, F., *Proceedings of the Royal Irish Academy* 61 C, 1961, str. 95–169. Podle: Horn, W., Marshall, J.W., Rourke, D.G., *The Forgotten Hermitage of Skellig Michael*, Berkeley, 1990

křesťanství do Irska, typický příklad je znázorněn například v římsko-britském domě v Lullingstone (obr. 109).

Obr. 109

Nákres obsahuje první dvě řecká písmena Kristova jména, X (Chi) a P (Rho), kolem nichž je vítězoslavný kruh. Do doby 5. století se v Evropě toto Chi-Rho znamení zjednodušilo ze šestiramenného na znamení připomínající latinský kříž s kudrnou ve tvaru P na horní straně (obr. 110).

Obr. 110

Na sarkofágu biskupa Theodora v Ravenně je zobrazen jak originální typ, tak i zjednodušená verze, oba opsány kruhem. V západní Británii bylo toto znamení ještě dále zjednodušeno tak, že byl květinový kruh nahrazen jednoduchým kruhem, příklad takového zjednodušení můžeme vidět na kamenné desce (obr. 111) z Kirkmadrine v Rinns of Galloway v dnešním Skotsku.²²³ Tento kříž, spolu se dvěma dalšími ze stejného místa, pochází z doby kolem roku 450, jak určil skotský archeolog J. Anderson. Jak uvádí prof. McNeil, je zajímavé, že v této oblasti se usídlil sv.Ninián, který zrovna přišel z Říma. Ve Withornu pak vybudoval misionářské centrum, když zde před tím založil monastýr Candida Casa.²²⁴

²²³ Horn, W., Marshall, J.W., Rourke, D.G., *The Forgotten Hermitage of Skellig Michael*, Berkeley, 1990, str. 89

²²⁴ McNeil, C., *The Lost stone of Kirkmadrine*, <http://www.electricscotland.com/history/literat/kirkmadrine.htm>

Obr. 111

Thomas, Ch., *The Early Christian Archeology of North Britain*, London, 1971. Srovnej též: Mitchel, A., *Inscribed stones at Kirkmadrine in the parish of Stoney-Kirk, County of Wigton*, vol. IX, *VPSA Scot.*, str. 569-586

Mohl to tedy snad být právě sv.Ninián, kdo se zasloužil o výskyt tohoto zjednodušeného znamení Chi-Rho v Kirkmadrine? Sv.Ninián byl sice v době předpokládaného vzniku této kamenné desky již asi dvacet let po smrti, jeho role je zde však podle mého názoru možná.

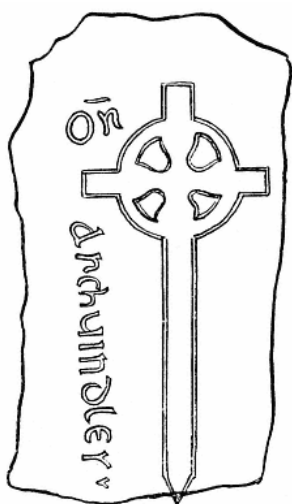
Nakonec byla forma Chi-Rho převedena na jednoduchý kříž (typ řeckého kříže), jak je zobrazeno na hrobce irského krále Voteporixe, který zemřel kolem roku 550 v provincii Demetia v jižním Walesu (obr. 112). Tato forma byla pak používána mezi křesťany jako důležité znamení zasvěcení a v Irsku se hodně

Obr. 112

rozšířilo, jak můžeme vidět třeba na slavném kalichu z Ardagh nebo v *Book of Durrow*.²²⁵

Typický irský kříž s kruhem je však pravděpodobně ještě pozdějším fenoménem. Znamení Chi-Rho s rameny stejné délky je nahrazeno typem latinského kříže, který je však příliš vysoký na to, aby mohl být vepsán v kruhu. Místo toho se tak kruh stává přímou součástí kříže, kde navzájem spojuje základní a příčný trám. Má se za to, že nejstarší takový irský kříž s kruhem je zobrazen na kamenné desce v již zmíněném Clonmacnoise (obr. 113). Nápis vyrytý vedle kříže, „OR AR CHUINDLESS“, znamená „Modli se za Chuindlessa“, opata, který působil v Clonmacnoise v letech 720-724.²²⁶ Podobným příkladem může být ještě kříž na kamenné desce v Old Church v Kirkinriola (obr. 114), Co.Antrim, jež pochází podle některých autorů snad již z první poloviny 7. století. Tato datace je však velmi nejistá, proto se nedá tento kříž považovat za první doložitelný důkaz.

Obr. 113

Féilscribhinn Torna, ed. Pender, S., Cork, 1947.
Podle: Horn, W., and co., *The Forgotten Hermitage of Skellig Michael*, Berkeley, 1990, str. 81

Obr. 114

Macalister, R. A. S., *Corpus Inscriptionum Insularum Celticarum Vol. II.*, Dublin, 1949, 943,

²²⁵ Horn, W., Marshall, J.W., Rourke, D.G., *The Forgotten Hermitage of Skellig Michael*, Berkeley, 1990, str. 89

²²⁶ Lionard, P., *Early Irish Cross-Slabs*, ed. Henry, F., Proceedings of the Royal Irish Academy 61 C, 1961, str. 126. Podle: Horn, W., Marshall, J.W., Rourke, D.G., *The Forgotten Hermitage of Skellig Michael*, Berkeley, 1990, str. 89

Tento typ kříž se pak objevuje na několika místech Irska v průběhu 8. století a dosahuje svého největšího rozšíření v 9. století. Macalister²²⁷ popisuje velké množství náhrobních kamenů v Clonmacnois s typem tohoto kříže pocházejících hlavně z 9.století.²²⁸

Obecně se dříve mělo za to, že transformace rovnoramenného kříže v kruhu do rozvinutého latinského kříže s kruhovou hlavicí byla typicky autochtonní irskou záležitostí. Tato teorie byla však nedávno znejasněna. V roce 1984 si Walter Horn všiml zajímavého zobrazení kříže v Minneapolis Institute of Arts ve státě Minnesota. Jedná se o koptskou textilií (obr. 115) pocházející z doby 5. až 6. století, která sloužila k pohřebním účelům. Kříž zobrazený na této

Obr. 115

Sbírka koptského umění v Minneapolis Institute of Arts:

<http://www.artsmia.org/search/index.cfm?type=artworks&term=coptic>

textilii je nápadně podoben typickým irským vysokým křížům z přelomu 8. a 9.století, které jsme si popsali v předcházejících kapitolách. To nás přirozeně vede k domněnce určitého vyvojového propojení. Všimněme si také, že latinský kříž s ozdobným věncem má ve spodní části výstupek, kterým je kříž zasazen do své základny. Lze se tedy domnívat, že takový kříž měl dvě funkce, jednu

²²⁷ Macalister, R.A.S., *The Memorial Slabs of Clonmacnois, Kings County, with an Appendix on the Materials for a History of the Monastery*, Dublin, 1909, str. 106. Podle: Horn, W., Marshall, J.W., Rourke, D.G., *The Forgotten Hermitage of Skellig Michael*, Berkeley, 1990, str. 90-91

²²⁸ Horn, W., Marshall, J.W., Rourke, D.G., *The Forgotten Hermitage of Skellig Michael*, Berkeley, 1990, str. 91

jako stabilně stojící kříž a druhou jako kříž procesní. Takový kříž byl proto zcela jistě původně zhotoven ze dřeva. Opět jistá podobnost s ranými irskými vysokými kříži, jejichž prototypy byly podle všeho ze dřeva. Ze vzhledu kříže na koptské textilii můžeme usuzovat, že podoba kříže s kruhem, stejně tak i zvyk nošení kříže v náboženských procesích, byl tedy ovlivněn egyptskou skutečností, která se pravděpodobně dostala do oblastí keltského Irska a Británie někdy v osmém století.²²⁹

Je také možné, že podoba kříže z koptské textilie je historickým následovníkem starověkého egyptského symbolu ankh. Jedno takové vyobrazení životního symbolu ankh (obr. 116) je vetkané do koptské textilie, která podle Shurinové²³⁰ pochází ze 4. století. V rané křesťanské době byl tento symbol začleněn například do zobrazení na koptské stéle z Edfu,

Obr. 116

Obr.117

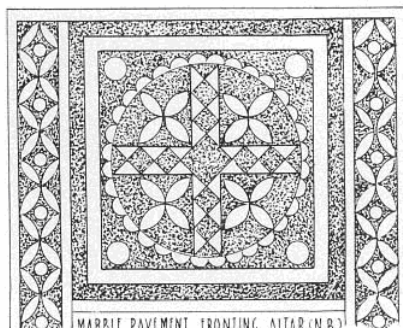
skládající se z latinského kříže, který nese zdobený kruh, jehož průměr je stejně dlouhý jako příčný rám kříže (obr. 117) ²³¹. Pochází snad z doby 5. až 8. století, dnes je k vidění v Britském Muzeu. Další kombinací kříže a kruhu je zajímavé zobrazení na mozaice v oltářním prostoru Severní baziliky v egyptském Ostracina, postavené v 6. století. Rovnoramenný kříž je zde

²²⁹ *Ibid.*, str. 91-95

²³⁰ Shurinova, R. *Coptic Textiles in the State Pushkin Museum of Fine Arts*, Moscow, 1967. Podle : Horn, W., Marshall, J.W., Rourke, D.G., *The Forgotten Hermitage of Skellig Michael*, Berkeley, 1990, str. 96

²³¹ Badawy, A., *Coptic Art and Archaeology: The Art of the Christian Egyptians from the Late Antique to the Middle Ages*, Cambridge: MIT Press, 1978. Podle : Horn, W., Marshall, J.W., Rourke, D.G., *The Forgotten Hermitage of Skellig Michael*, Berkeley, 1990, str. 96

vepsán v kruhu (obr. 118)²³². K transformaci ke kříží s kruhovou hlavicí by stačilo pouze prodloužení ramen kříže. K tomuto kroku pravděpodobně došlo

Obr. 118

Obr. 119

na egyptské tkanině z 5. století, jež zobrazuje perského boha Mitra s phrygijskou²³³ čepkou přímo ve středu kruhu. Ramena kříže pak již zasahují vně kruh (obr. 119)²³⁴. Podobný styl zobrazení je také na tkanině křesťanského původu z 5. století, jež zobrazuje běžícího lva uprostřed kruhu v kříži (obr. 120)²³⁵. Na těchto dvou posledních úkazkách můžeme tedy nakonec vidět nápadnou blízkost k zobrazení kříže z koptské textilie v Minneapolis.²³⁶

Obr. 130

Můžeme tedy říci, že tato výše uvedená teorie vlastně podporuje i tvrzení, že zobrazení Krista v Osirově pozici, které jsme si popsali například u

²³² *Ibid.*

²³³ Phrygia bylo království v anatólijské části dnešního Turecka. Pozn. autora

²³⁴ Wessel, K., *Koptische Kunst: Die Spätantike in Ägypten*, Recklinghausen, 1963, str. 236. Podle : Horn, W., Marshall, J.W., Rourke, D.G., *The Forgotten Hermitage of Skellig Michael*, Berkeley, 1990, str. 97

²³⁵ Shurinova, R. *Coptic Textiles in the State Pushkin Museum of Fine Arts*, Moscow, 1967. Podle : Horn, W., Marshall, J.W., Rourke, D.G., *The Forgotten Hermitage of Skellig Michael*, Berkeley, 1990, str. 97

²³⁶ Horn, W., Marshall, J.W., Rourke, D.G., *The Forgotten Hermitage of Skellig Michael*, Berkeley, 1990

Muiredachova kříže, má přímý egyptský původ. V této souvislosti si můžeme uvést ještě zajímavý fakt, že biskup Palladius, ještě před tím, než byl roku 431 poslán do Irska, strávil několik let (asi 406-412) v horním Egyptě.²³⁷

Kruh lze také interpretovat jako symbol kosmu, což je poukazem na to, že Kristus je Pánem celého světa.²³⁸

Další možné vysvětlení vychází z podobnosti mezi slunečním kotoučem a kruhem na kříži. V něm je možné vidět projev přechodu od pohanství ke křesťanství. Druidové uctívali slunce, a proto keltští mniši mohli záměrně položit znamení kříže na jeho symbol.²³⁹

²³⁷ Ryan, J., *Irish Monasticism*, Dublin, 1986, str. 238

²³⁸ Stalley, R., *Irish High Crosses*, Dublin, 1996, str. 9-10

7. Kříž v Čechách a na Moravě – zběžný exkurz

Pro naše území byly důležité zejména kontakty s východním Středomořím. V Uhrách se pak udržoval jistý kontakt s Byzancí. Byzantské památky se k nám dostávají zprostředkovaně jako dary nebo kořist a získává je především panovnický rod.²⁴⁰

Z přelomu germánské a slovanské doby je pro nás důležitá mohyla na kopci Žuráň u Brna, pravděpodobně hrobka langobardského knížete, která byla zbudována ve druhé polovině 6. století. V mohyle bylo při výzkumu nalezeno několik zlomků slonovinové pyxidy s reliéfní výzdobou východostředomořského, nejspíše antiošského charakteru. Námětem je Kristus s procesním křížem a několik apoštolů.²⁴¹

Z pozdější doby si uvedme závěsný olovený křížek z Uherského Hradiště-Sadů. Je na něm rytá figura Ukřižovaného. Podobného stylu je litý stříbrný křížek nalezený poblíž kostela v Mikulčicích.²⁴²

Poněkud přesnější data máme k dispozici ohledně doby kněžny Ludmily. S tím souvisí zpodobnění kříže (viz. Příloha č.6) pocházející právě z její doby. Jedná se o skutečnosti zjištěné při nálezu z roku 1981. N. Profantová²⁴³ popisuje nalezené skutečnosti, ze kterých podle mého mínění můžeme usoudit, že znamení kříže bylo v době poloviny 10. století v našich zemích velmi rozšířené. Cituji : „Kosti svěťice byly obaleny celkem pěti textiliemi. Jejich rozbor potvrzuje zprávu legend o translaci již v první třetině desátého století. Svrchní dvě tkaniny pocházejí z období mezi lety 950–1142, kdy došlo v klášteře, jakož i jinde na hradě k velikému požáru, jehož stopy jsou zjištěny na těchto látkách (poškození žárem, stopy popela apod.). Bílá, velmi jemná látka obsahovala doklady (organické zbytky, stopy tělní tkáně, hmyz, písek) o uložení v půdě a jako jediná pochází nejspíše z původního hrobu na Tetíně. Byla zdobena vytkaným brošé vzorem, tvořeným řadami geometrického

²³⁹ De Wall, E., *Svět byl stvořen celý. Znovuobjevení keltské tradice*, Brno, 2000, str. 103

²⁴⁰ Lassus, J., *Raně křesťanské a byzantské umění*, Praha, 1971, str.180

²⁴¹ Ibid., str. 181

²⁴² Ibid.

²⁴³ Profantová, N., *Kněžna Ludmila, vládkyně a svěťice, zakladatelka rodu*, Praha, 1996, str. 87

ornamentu a *svastikami* mezi nimi. Takové výzdobné motivy mají obdoby na severu a západě Evropy. Kosti a tato tkanina byly dále obaleny jednobarevnou hnědou látkou, hedvábím z východu (Byzanc ?). Třetí textilie byla uložena do hrobu již v první polovině desátého století. Jedná se prozatím o třetí nejstarší hedvábnou látku v Čechách (po čelence ze Staré Kouřimi a předchozím nálezů). Poměrně zachovalá hedvábná tkanina byla okrové barvy, zdobená oválnými medailonky s motivem stromu života obklopeného postavami ptáků. Tyto medailony byly spojovány malými oválnými svorkami s rostlinným dekorem. Tkanina představuje v rámci hedvábí jeden z nejstarších dochovaných kusů tohoto typu. Tato látka se dostala k ostatkům zjevně při příležitosti přenesení a znovupohřbení jejího těla v roce 925.“

Ohledně pozdějšího období jsou pro naše území významné takzvané cyrilo-metodějské kříže, vytesané z jediného kusu kamene, až 1 metr vysoké, které se nacházejí na různých místech Čech a Moravy (obr. 131,132,133). Jim podobné, avšak o něco nižší jsou starobylé kříže v Chebsku, tzv. Egerländer Kreuze.²⁴⁴

Obr. 131

Obr. 132

Obr. 133

Cíleně opracovávané a do krajiny umísťované křížové kameny a kamenné kříže jsou výsledkem všeobecného přijímání symbolu kříže. V počátcích christianizace se křesťanským symbolem označovaly již stojící objekty nebo

²⁴⁴ Ottův slovník naučný, sv. XV, 1900, str. 204

kameny zaujímající v přírodě zvláštní místo. Mezi nejstarší kamenné kříže patří vysoké kříže, latinského typu. Později byly vytvářeny menší kříže řecké a jejich tvar se rozvíjel do mnoha forem ovlivněných uměleckohistorickým vývojem.²⁴⁵

Na Moravě byly tyto kamenné kříže pod vlivem cyrilometodějského milénia dávány do souvislosti s cyrilometodějskou misí (odtud tedy pravděpodobně jejich název). Tuto teorii formuloval jeden ze zakladatelů Vlastivědného muzejního spolku v Olomouci, J. Havelka, v roce 1884. Jeho vývody již roku 1885 vyvrátil J. Kalousek v článku *O kontroverzách cyrillo-metodějských*. Přesto však hypotéza o původu kamenných křížů z Velké Moravy byla dále rozšiřována a v obecném povědomí zůstala dodnes. Později (kolem roku 1900) se objevila vazba mezi kamennými kříži a smírčími smlouvami, jež se koncem středověku uzavíraly mezi rodinami oběti a vrahem v zájmu dosažení smíru a určitého hmotného vyrovnání. První zmínku o smírčích smlouvách podle dostupných pramenů publikoval v roce 1868 H. Hallwich v Dějinách horního města Krupky.²⁴⁶

Existuje několik teorií²⁴⁷ vzniku kamenných křížů. Jejich původem by mohl podle S. Wiesera mohl být :

1. Kult znamení smrti neboli pamětní význam

Vysvětlení původu kamenných křížů jako kultu smrti je zcela obecně aplikovatelné a většinou i přijatelné u každého konkrétního objektu, jehož původ není jinak prokazatelný. Většina křížů byla nepochybně pořízena s pamětním posláním jako memento smrti – včetně křížů smírčích. Je pravděpodobné, že některé původně smírčí kříže hrubého kamenického opracování byly dodatečně opatřeny pamětním nápisem. Pamětní kříže vytvořené v tradici výtvarného pojetí smírčích křížů, jsou někdy nositeli zápisu nebo symbolu nešťastné události.

2. Smírčí význam

²⁴⁵ Vít, J., In: kolektiv autorů, *Kamenné kříže Čech a Moravy*, Praha, 1997, str. 19

²⁴⁶ Vít, J., *Ibid.*

²⁴⁷ Wieser, S., *Ibid.*, str. 21-25

Smírčí původ kamenných křížů je jednou z dostatečně prokazatelných teorií. Lze vztáhnout i na kříže, jejichž postavení bylo součástí tzv. smírčích smluv, o kterých jsme se již zmínili. Bohužel existuje značná disproporce mezi malým počtem objevených smírčích smluv a velkým počtem křížů se znaky, podle kterých by je bylo možné zařadit mezi kříže smírčí.

3. Hraniční znamení

Funkce křížů jako hraničních znamení je prokázána prostřednictvím pramenných dokladů. Kříže mohly být užity jako hraniční znamení zejména tehdy, kdy již stály na určitém a v povědomí obyvatel fixovaném místě. Při vytyčování a změnách hranic byly použity jako hraniční body²⁴⁸. Zajímavé je, že např. keltské hraniční kameny mají v horní části otvor podobný otvorům u některých monolitických kamenných křížů. Církevní i jiné majetky mohly být označeny mezníky v podobě křížových kamenů reliéfního pojednání. Znamení kříže na opracovaných i neopracovaných mezních kamenech je prokazatelným hraničním symbolem. To dokládají desítky příkladů z dobových popisů hranic a map včetně popisů kamenů zhotovených pro vymezení hraniční linie. Jednotnost použití symboliky, předpokládaná na těchto hraničních kamenech, není prokázána dostatečným počtem dochovaných mezních křížových kamenů. Většina těch, u kterých se dá hraniční funkce předpokládat, nestojí již na původním místě.

4. Misijní původ

Misijní původ je znám především z teorie cyrilometodějské misie, jak jsme zmínili dříve. V našich zemích nelze k období této misie pravděpodobně přiřadit žádné kříže stojící ve volné krajině. S. Wieser však upozorňuje, že např. v Irsku a Norsku jsou známy misijní kříže podobného tvaru jako u nás.

Tento původ určitých evropských křížů je nepopiratelný, ale kromě tradovaných legend u nás zatím neprokázaný.

5. Projevy germánské symboliky

²⁴⁸ Cartllieri, F., *Sühnkreuze und Grenzsteine, Unser Egerland 11/1907*, č. 5-6, str. 106-107. Podle: kol. autorů, *Kamenné kříže Čech a Moravy*, Praha, 1997, str. 23

Teorie o germánských znameních, jak ji uvádí Dreyhausen²⁴⁹, byla pravděpodobně účelově vytvořena jako protiklad teorie cyrilometodějské misie. Mohla vést k nacionálně laděným spekulacím v dokladování původního osídlení určitých krajů či zemí, v dobové souvislosti především Sudet. Kultovní symbolika včetně pohanské, vyskytující se podle teorie ve vyobrazeních slunečního kola na některých křížích u nás i v původně germánském prostředí, je zastoupena poměrně nepočetně. Přesto byla využita k vytvoření teorie, která se při srovnání se symboly na křížových kamenech např. v Arménii, jeví jako neudržitelná. Přitom používají velmi hojně symbolu slunečního kruhu, jež je připisovaný zejména germánské symbolice. K této teorii, založené na symbolice, je možné přiřadit celou řadu prací pojednávajících o křížích jako kultovních znameních, „příbytcích“ duší a podobně²⁵⁰. Mohla by k ní být připojena i teorie o „švédských“ křížích. Konkrétní objekty takto pojmenované se nepodobají švédským pamětním stélám, které mají formu křížových kamenů a zpravidla nesou zápis o smrti člověka. Ve středoevropských zemích se pojmenování švédských křížů vztahuje pravděpodobně k hrůzám třicetileté války, jež jsou nejčastěji spojovány se Švédy.

6. Symboly rekatolizace

V době katolické reformace bylo zvykem v obcích symbolicky zviditelnit vítězství katolicismu. Trojice křížů byly zvoleny jako symbol vztyčený na území katolíků. Možné je ovšem i opačné pojetí, jako datace počátku reformace. Trojice křížů často vznikly snášením z okolí, kde byly úpravami pozemků nebo stavební činností ohroženy.

7. Znamení u cest

²⁴⁹ Dreyhausen, W., *Die alten Steinkreuze in Böhmen und in Sudetengau*, Reichenberg, Leipzig, 1940. Podle: kol. autorů, *Kamenné kříže Čech a Moravy*, Praha, 1997, str. 24

²⁵⁰ Sedlák, V., *Záhadné kříže*, Velké Opatovice, 1970. Podle: kol. autorů, *Kamenné kříže Čech a Moravy*, Praha, 1997, str. 24

Zobrazení symbolů a také víceméně realistických podob zbraní vedlo badatele k přesvědčení, že kříže plnily funkci výstražných znamení nebo dokonce jakýchsi dopravních či celních značek.²⁵¹

Tvorbu kamenných objektů s motivem kříže ovlivňoval vžitý tradicionalismus a kulturní vlivy širšího evropského území. Mnohé objekty byly inspirovány tvorbou kamenných křížů, nebo se na nich tento motiv objevil jako součást jiného celku. Zejména šlo o boží muka s typologicky převzatým kamenným křížem, o hřbitovní náhrobky, o mezní kameny označené křížem bez religiózního významu, některé menhiry a podobně.²⁵²

Kamenné kříže ovlivnily i některé praktické stránky života společnosti. Bylo to jejich již zmíněné využití k vyznačení či stanovení průběhu hranic pozemků. Mnohdy se staly orientačními body a případně měly vliv i na vznik místního jména. Kříže inspirovaly i k literární a výtvarné tvorbě. Především k nim vznikaly legendy a příběhy s ambicemi faktografie. Mnohé měly folklórní základ a v nejrůznějších variacích interpretovaly tragické lidské osudy. Z hlediska výtvarného nebyla tvorba křížů zmiňovaného typu svého času motivována výtvarným záměrem.²⁵³

Souhrnně můžeme říci, že důvody vzniku a umístění kamenných křížů a křížových kamenů jsou spjaté s působením křesťanství. Jejich datování je však problematičtější, archeologie se k tomu jednoznačně nevyjádřila a vznik dnes existujících a popsaných křížů je u nás prokázán až ve vrcholném středověku.²⁵⁴

²⁵¹ Navrátil, V., Procházka, Z., *Výstražná znamení na komunikacích 15. až 16. století, Památky a příroda 47/1987*, č. 10, str. 593-595. Podle: kol. autorů, *Kamenné kříže Čech a Moravy*, Praha, 1997, str. 25

²⁵² Wieser, S., In: kol. autorů, *Kamenné kříže Čech a Moravy*, Praha, 1997, str. 32

²⁵³ Wieser, S., *Ibid.*, str. 32-33

²⁵⁴ Vít, J., In: kol. autorů, *Kamenné kříže Čech a Moravy*, Praha, 1997, str. 20

8. Další vývoj znamení kříže do 12. století

Římští a později byzantští císaři svým císařským kultem, zbožštěním panovníka a nárokem na zastupování Boha na zemi způsobili, že pro většinu lidí se do značné míry setřely rozdíly mezi náboženskými a světskými funkcemi. Na mnoha zobrazeních je možné spatřit Boží ruku, která uděluje požehnání panovníkovi, žehná mu nebo ho korunuje. Později se začala ruka Boží vykládat jako „ruka spravedlnosti“ císařů a králů. Ti všichni také drží v ruce labarum nebo kříž, jsou korunováni korunami s křížem, drží říšské jablko s křížem a kříž nakonec zdobí i jejich hroby. Kristus s glóblem v ruce vyjadřoval nárok křesťanství na celosvětové rozšíření. Na vrchu tohoto glóbu byl stejně jako na říšském jablku kříž. Také nejvyšší panovnický odznak evropských vladařů, sice koruna, zakončoval kříž. Na mincích se objevuje Kristus s křížem jako znamením vítězství.²⁵⁵

O nějaký čas později začala být žhavá otázka vztahu boje, války a křesťanství. Již Augustin se k otázce násilí vyjadřoval. Avšak na konci prvního tisíciletí jsme svědky častých válečných tažení ve jménu kříže.

S labarem a i s církevním požehnáním táhla do boje vojska všech křesťanských císařství a království, na Západě i na východě, proti křesťanským sousedům stejně jako proti nekřesťanským nepřátelům. Zvláště oblíbená byla tažení proti nevěřícím a kacířům. Kříž a relikvie ukřižování přitom vyvolávaly spíše posedlost po zabíjení než vzpomínku na ukřižování a zmrtvýchvstání Krista.

První křížová výprava byla vyvolána výzvou papeže Urbana II. (1088 až 1099) v Clermontu v roce 1095. Jako vnější znamení si křížáci na své pláště a části oděvu upevňovali červené látkové kříže.²⁵⁶

Ve vrcholném středověku (11. až 12. století) se rozšířilo pojetí ukřižování jako scény se skupinou postav: Panna Maria a Jan pod křížem, snímání

²⁵⁵ Ziehr, W., *Kříž. Symbol - Zobrazení - Význam*, Kostelní Vydří, 1997

²⁵⁶ *Ibid.*

z kříže s řadou dalších postav a také pašijové cykly. Zobrazování Krista mezi jinými lidmi napomáhalo identifikaci s utrpením Páně, posilovalo však zároveň naději ve vzkříšení. Kříž a ukřižování byly kombinovány s dalšími scénami z dějin spásy, s nanebevstoupením Páně i s různými odkazy, například na vyhnání z ráje se odkazovalo tím, že se u paty kříže objevila Adamova lebka. Nejvyšší křesťanský symbol byl také obklopován celou řadou obrazných i konkrétních výjevů křesťanské zvěsti.²⁵⁷

Proměna podoby Ukřižovaného a kříže patří k nejdůležitějším otázkám uměleckých a duchovních dějin křesťanského světa. Uspořádání a umělecké provedení kříže a Ukřižovaného přitom určovala nejen pouhé víra, církevní hierarchie nebo lidová zbožnost. Slohotvorně působily také návrhy a vzory velkých umělců. Vznikalo i množství hymnů, v nichž hlavní roli hrál kříž, např. hymny na mystérium kříže.

V knižní malbě se můžeme setkat se zobrazením okrasného kříže v podobě překrásných mandal. Příkladem může být pravoúhlá mandala s křížem v breviáři z kláštera Zwiefalten pocházející z 12. století. V jejím středu stojí Beránek Boží obklopený čtyřmi evangelisty a čtyřmi rajskými toky. Ve čtyřech medailonech v rozích jsou vyobrazeny čtyři hlavní ctnosti.²⁵⁸

Období 12. a 13. století bylo dobou náboženského rozkvětu, reformy, o níž se zasloužily nové duchovní řády, ale také dobu nebezpečných kacířských proudů. Z několika takových náboženských mnišských hnutí a vyvolených mnichů jako byl Dominik (kolem 1170 - 1221), František z Assisi (kolem 1182 - 1226) a Bonaventura (1257 - 1274), vzešla obrovská síla.

Pro svatého Františka se kříž stal zásadním znamením. Své „navštívení Ducha“ prožil před malovaným křížem v klášteře San Damiano. Kapuce a hábit jeho bratří napodobovaly kříž. Jestliže psal František nějaký dopis, podepisoval se písmenem T, což byl údajně hebrejský znak těch, co byli věrní Bohu (viz. dřívější kapitola o písmeni Tau). Čím bylo u Františka jednání, které vedlo stále znovu ke kříži, tím bylo pro Bonaventuru myšlení a kázání,

²⁵⁷ *Ibid.*

které si sílu a moudrost bralo z kříže. Z jeho kázání se zrodilo vlastní učení o kříži jako „dřevu života“ (lignum vitae). Vznikaly také řády, které si za svůj znak vzaly právě znamení kříže. Takovým řádem byl např. řád sv. Jakuba od meče, který měl kříž ve tvaru meče ozdobeného liliemi a s ouškem ve tvaru kříže. Řád se ustanovil k ochraně poutníků putujících do Santiaga de Compostela. V roce 1175 jej schválil papež Alexander III. Řád bojoval také proti Maurům během reconquisty, znovudobývání Španělska.²⁵⁹

Prosazovaly se také nové typy kříže. Ve 12. století se z motivu stromu života vyvinul takzvaný větвовý kříž. V pozdní gotice vznikl například kříž vidlicový.²⁶⁰

²⁵⁸ Jung, C.G., *Snové symboly individuálního procesu. Výbor z díla V.*, přel. Patočka, P., Brno, 1999, str. 162

²⁵⁹ Ziehr, W., *Kříž. Symbol - Zobrazení - Význam*, Kostelní Vydří, 1997

²⁶⁰ *Ibid.*

Závěr:

V této práci jsem se pokusil ukázat mnohohrstevný vývoj znamení kříže během staletí. Tedy od jeho nejjednodušších podob v pradávných dobách, kdy ještě nelze mluvit o jeho symbolickém významu až po počátky středověku, kdy došel kříž svého vrcholu. Kříž se tak objevoval v nejrůznějších částech světa a měl různé osudy v rozličných kulturách již v prehistorické době. S příchodem křesťanství se pak symbol kříže stal rozhodujícím ústředním symbolem jeho celého kulturně historického vývoje. I když v epoše raného křesťanství nelze ještě mluvit o jeho převládnutí, neboť se objevovaly spíše christologické symboly jako je např. ryba, měl již kříž své místo v křesťanské teologii. Teprve až po Konstantinovi Velikém a po následujícím povýšení křesťanství na státní náboženství se z kříže stal hlavní symbol a znak křesťanské víry.

Kříž se později také stává znamením misií zejména v severní Evropě. Zvláštního rázu kříž dosáhl v Irsku, proto jsem se této skutečnosti v kapitole o irských křížích věnoval více než ostatním, také však proto, že jsem měl možnost tuto oblast osobně blíže poznat a cítit její zvláštní atmosféru.

Došel jsem k závěru, že podobně jako vývoj křesťanství v Irsku, tak i znamení kříže se zde ubíralo víceméně svou vlastní cestou. Došlo zde totiž ke smíšení křesťanství a keltské kultury a zároveň i duchovního dědictví z doby před příchodem křesťanství. S takovou osobitostí, částečně způsobenou snad i ostrovní izolací, se zřejmě v jiné západní kultuře nesetkáme.

Svou studii končím dobou kolem roku 1200 po Kristu, neboť další vývoj znamení kříže je již velmi spletitý a hraje zde velkou roli jakýsi duch doby. V novověku pak kříž vůbec stále více ztrácí svůj specifický křesťanský rozměr a je často využíván k libovolným účelům.

Osobně se domnívám, že velkou roli v celém vývoji tohoto znamení, zejména pak v jeho užití a rozšíření, hraje jakási kolektivní představa kříže. Že se tedy kříž vyskytuje jako archetypový symbol, jak je tomu v pojetí C. G.

Junga. Můžeme pozorovat, že kříž se pro nás stal přímo numinózním²⁶¹ symbolem a působivým znamením vůbec, které hraje důležitou roli v našem životě. Věřím, že jsem touto prací přispěl k bližšímu poznání tematiky kříže.

²⁶¹ Hardingová, M.E, In: kol.autorů, ed. Moore, R.L., *C.G. Jung a křesťanská spiritualita. Sborník reflexí teologů, psychologů a religionist.*, Praha, 1998, str. 15

Shrnutí:

V této práci sleduji znamení kříže jako náboženský symbol od nejstarších dob lidstva až do doby kolem roku 1200 po Kristu. Zaměřuji se zejména na jeho vývoj, rozšíření a užívání, a to i v jeho širších historických souvislostech, tak, jak jak bylo cílem této práce. Používám literaturu od seriózních autorů. Postupuji tak, že nejprve popisuji obecná fakta a po té se soustřeďuji na vybrané téma a snažím se podat detailní popis. Popisované skutečnosti dokumentuji příslušnou obrazovou částí.

Práce se dělí na kapitoly: 1. Kříž v různých kulturách světa, 2. Kříž a ukřižování, 3. Časté tvary křížů v křesťanském prostředí, 4. Vývoj znamení kříže, jeho výskyt a užívání, 5. Rozšíření kříže do dalších oblastí, 6. Kříž v Irsku, 7. Kříž v Čechách a na Moravě – zběžný exkurz, 8. Další vývoj znamení kříže do 12. století.

V první kapitole podávám základní informace o kříži jako symbolu v různých světových kulturách. Zaměřuji se na kříž jako na symbol, který nese určité sdělení. Nejedná se tedy pouze o geometrický tvar. Dospívám ke zjištění, že kříž jako náboženský symbol je rozšířen téměř univerzálně.

Druhou kapitolou přibližuji roli kříže v souvislosti s ukřižováním Ježíše Krista.

Ve třetí kapitole pak popisuji různé tvary a formy křížů, se kterými se můžeme setkat.

Čtvrtou kapitolou se dostávám k popisu vývoje znamení kříže a ukazuji jakou roli hrálo při historických údalostech. Ze zobrazení kříže je znát vědomí lidí, že v kříži se setkává a spojuje Božské s lidským.

V páté kapitole se zabývám rozšířením znamení kříže do různých oblastí a popisuji i místní skutečnosti.

V obsáhlé šesté kapitole se zaměřuji na kříž v Irsku. Popisuji ojedinělý způsob, jakým v Irsku došlo ke christianizaci. Tedy, že křesťanství se zakořenilo na úrodné půdě keltského náboženství. Poukazuji na to, že ze

ztvárnění křížů a tematiky, jež se na nich objevuje, můžeme usuzovat na historické a náboženské souvislosti. Ukazuji, jakou roli hrál kříž v náboženském životě prvotní irské církve, a že zde došlo k jeho neobvyklému rozšíření. Poukazuji na několik faktů, které podporují tvrzení egyptského vlivu na znamení kříže. Většinu svých popisů doplňuji bohatou obrazovou dokumentací, lze si tak uváděná fakta či tvrzení srovnat přímo se skutečným objektem. Na specifiku irských křížů jsem se snažil ukázat, jak se ve znamení kříže může prolínat několik směrů navzájem, aniž by se nějak vylučovaly. Samotný keltský vysoký kříž je pak jistě vyjímečným fenoménem v historii křesťanství. Měl totiž hned několik funkcí jako je vzdělávací, evangelizační a liturgická.

Sedmá kapitola je zběžným exkurzem do českého a moravského prostředí.

V poslední kapitole popisují ještě další vývoj a rozšíření znamení kříže do roku 1200 po Kr.

Summary

In my thesis I have made a research about the sign of the cross as a religious symbol from the earliest times of the human history until 1200 AD. I have reached the aim which I put before myself at the very beginning: to look am looking especially at its development, spreading through the world and it's use even in the wider hitorical context. I am making use of the sources of the well renowned experts in this field. I start from the general description and then I focus on the theme of thesis itself and try to give a more detailed description of it. I am adding a very rich graphic documentation in the final part.

My thesis is composed from these chapters: 1. The cross in the various cultures of the world, 2. The cross and the crucifixion, 3. The shapes of the cross used in the Christian environment, 4. The development of the sign of the cross, its locations and use, 5. Spread of the sign of the cross, 6. The cross in Ireland, 7. The cross in Bohemia and Moravia – brief overview, 8. Further development of the sign of the cross until 12th century.

In the first chapter I give the general information about the sign of the cross in the various cultures throughout the world. I am focusing on the cross as a symbol carrying a certain message. Evidently it is no mere geometric shape. I conclude the chapter by showing that the cross as a religious symbol is one of a widespread use.

The second chapter shows the role of the cross as an instrument of the crucifixion of Jesus Christ.

In the third chapter I am describing the various existing shapes and forms of the cross.

The forth chapter brings me to the development of the sign of the cross and I am showing its role in the historical events. The concrete depiction of the cross brings about the people's belief that the cross joins the divine and the human.

In the fifth chapter I go on looking the widespread use of the sign of the cross to the various areas of the world with their description.

The longer sixth chapter is focusing on the cross in Ireland. I start by looking on the special way of the spread of Christianity there which was bulding on the fertile soil of the Celtic religion. I am showing the connections of both which are very visible on the works of the religious art especially on the signs of the cross. The widespread of the cross in the early Irish church is an exceptional one and I am bringing also several arguments supporting the theory of the Egyptian origin of the Celtic shape of the cross. In many cases I prove what I say by many pictures throughout the text. The Celtic cross carries really an exceptional importance within the framework of the history of the whole of Christianity especially because the various influences embeded in it being visible in its role in the fields of education, evangelization and liturgy.

The seventh chapter is brief overview of the cross in Moravia and Bohemia.

In the last chapter I focus on the further development later than 1200 AD.

Literatura :

1. *Bible*, Český ekumenický překlad, Praha : ČBS, 1993, ISBN 80-900881-7-1
2. BIELER, Ludwig, *Ireland. Harbinger of the Middle Ages*, London : Oxford University Press, 1966
3. BITEL, Lisa M., *Isle of the Saints : Monastic Settlement and Christian Community in Early Ireland*, Cork : Cork University Press, 1990, ISBN 1 85918 017 5
4. CONNOLLY, Hugh, *The Irish Penitentials*, Dublin : Four Courts Press, 1995, ISBN 1-85182-203-8
5. DE WALL, Esther, *Svět byl stvořen celý. Znovuobjevení keltské tradice*, Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2000
6. DUNNE, John J., *Shrines of Ireland*, Dublin : Veritas, 1989, ISBN 1 85390 028 1
7. ENGLER, Hans Rudolf, *Die Sonne als Symbol*, Zürich : Helianthus, 1962
8. GRÜN, Anselm, *Kříž. Teologický a duchovní význam symbolu naděje*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1997
9. HAMLIN, Ann, HUGHES Kathleen, *The modern Traveller to the early Irish Church*, Dublin : Four Courts Press, 1997, ISBN 1-85182-194-5
10. HARBINSON, Peter, *Guide to National and Historic Monuments of Ireland (including a selection of other monuments not in State care)*, Dublin : Gill and Macmillan Ltd, 1992
11. HARBINSON, Peter, *Irish High Crosses with the figure sculptures explained*, Drogheda : The Boyne Valley Honey Company, 1994, ISBN 095 1782 371
12. HARBINSON, Peter, *Pilgrimage in Ireland. The Monuments and the People*, London : Barrie and Jenkins Limited, 1991, ISBN 0 7126 4732 5
13. HARBINSON, Peter, POTTERTON, Homan, SHEEHY, Jeanne, *Irish art and architecture from prehistory to the present*, London : Thames and Hudson Ltd., 1978,

14. HARTMANN, Hans, *Der Totenkult in Irland*, Heidelberg : Winter, 1952
15. HENRY, Francoise, *Irish Art in the Early Christian Period (to 800 A.D.)*, London : Methuen and Co Ltd, 1965
16. HERITY, Michael, Gleanncholmcille. A Guide to 5000 Years of History in Stone, Dublin : Na Clocha Breaca, 2005, ISBN 1-873173 00 8
17. HERITY, Michael, *The Buildings and Layout of Early Irish Monasteries before the Year 1000*, Cork, 1983
18. HORN, Walter, MARSHALL, Jenny White, ROURKE, D.Grellan, *The Forgotten Hermitage of Skellig Michael*, Berkeley : University of California Press, 1990.
19. JOHNSON, Paul, *Dějiny křesťanství*, Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999
19. JOYCE, Timothy J., OSB, *Celtic Christianity: A Sacred Tradition, a Vision of Hope*, New York : Orbis Books, 1998, ISBN 1-57075-176-5
20. JUNG, C.G., *Výbor z díla IV. : Obraz člověka a obraz Boha*, přel.Kuře, J., Plocek, K., Brno : Nakladatelství Tomáše Janečka, 2001, ISBN 80-85880-11-3
21. JUNG, C.G., *Výbor z díla V.: Snové symboly individuálního procesu*, přel. Patočka, Petr, Brno : Nakladatelství Tomáše Janečka, 1999
22. JUNGSMANN, J., *Symbolik der katholischen Kirche*, Stuttgart : Anton Hiersemann, 1960
23. CRUZ, Joan Carroll, *Relics*, Huntington : Our Sunday Visitor, 1984, ISBN 0-87973-701-8
24. KARL, Raimund, *Überlegungen Zum Verkehr in der eisenzeitlichen Keltiké*, Wien: AoAB-Verlag, 2003
25. KNÁPEK, Zdeněk, *Kniha pro každého Kelta aneb pravda o keltském původu našeho národa*, Olomouc : Rubico, 1999
- LASSUS, Jean, *Raně křesťanské a Byzantské umění*, Praha : Arita, 1971
26. LAWLOR, H. C., *Chapters on the Book of Mulling*, Edinburg, 1987

27. LAVELLE, Des, *The Skellig Story. Ancient Monastic Outpost*, Dublin : The O'Brien Press, 1993, ISBN 0-86278-295-3
28. MACALISTER, Robert A.S., *Corpus inscriptorum insularum celticarum*, First edition, Dublin : Stationery Office, 1945-1949
29. MANNING, Conleth, *Early Irish Monasteries*, Dublin : Town House and Country House, 1995 ISBN 0-946172-48-X
30. McNEIL, Charles, *The Lost stone of Kirkmadrine*, <http://www.electricscotland.com/history/literat/kirkmadrine.htm>
31. MIKLÍK, J., *Biblická archeologie*, Theologický ústav v Obořišti, 1936
32. MITCHEL, Arthur, *Inscribed stones at Kirkmadrine in the parish of Stoney-Kirk, County of Wigton*, vol. IX, VPSA Scot. http://ads.ahds.ac.uk/catalogue/adldata/PSAS_2002/pdf/vol_009/9_568_586.pdf
33. MEEHAN, Bernard, *The Book of Kells: an illustrated introduction to the manuscript in Trinity College Dublin*, London: Thames and Hudson, 1994
34. MOODY, Theodore W., MARTIN, Francis X., a kolektiv, *Dějiny Irska*, přel. Pellarová, Milena, Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2000, ISBN 80-7106-151-4
35. MOORE, Robert. L., ed., *C.G. Jung a křesťanská spiritualita. Sborník reflexí teologů, psychologů a religionistů*, přel. Müller, I., Praha : Portál, edice Spektrum, 1998, ISBN 80-7178-195-9
36. MOREAU, Jacques, *Die Welt der Kelten*, Stuttgart and Zürich: Kilpper, 1958
37. O'KELLY, Michael J., O'KELLY, Claire, *Newgrange. Archaeology, Art and Legend*, London : Thames and Hudson, 1994, ISBN 0-500-27371-5
38. PENNICK, Nigel, *The Celtic Cross. An illustrated History and Celebration*, London : Blandford, 1998, ISBN 0-7137-2758-6
39. POKORNY, Julius, *A History of Ireland*, London : Longman, 1993
40. POYNDER, Michael, *The Lost Magic of Christianity. Celtic Essene Connections*, New York, 2000, ISBN 0953663108

41. PULLEN, Bruce Reed, *Discovering Celtic Christianity*, New York, 1999, ISBN 0-89622-927-0
42. POUCHIN MOULD, Daphne D.C., *The Monasteries of Ireland*, London: B.T. Batsford Limited, 1976, ISBN 0 7134 3090 7
43. PROFANTOVÁ, Nada., *Kněžna Ludmila, vládkyně a světice, zakladatelka rodu*, Praha : Epoque, 1996
44. RAHNER, H., *Antenna Crucis*, Salzburg : Otto Müller Verlag, 1964
45. RODGERS, M., LOSACK, M., *Glendalough. A Celtic Pilgrimage*, Dublin : The Columba Press, 1996
46. RYAN, John, SJ., *Irish Monasticism*, Dublin : Irish Academic Press, 1986, ISBN 0-7165-2374-4
47. RYAN, Michael, *Treasures of Ireland. Irish Art 3000 B.C.-1500 AD*, Dublin: Royal Irish Academy, 1983, ISBN 0 901714 28 3
48. ŘÍČAN, R., MOLNÁR, A., *Dvanáct století církevních dějin*, Praha : Ústřední církevní nakl., edice Kalich, 1973
49. SEABORNE, Malcolm, *Celtic crosses in Britain and Ireland*, Bucks : Shire Publications Ltd., Princes Risborough, 1989, ISBN 0-7478-0003-0
50. STALLEY, Roger, *Irish High Crosses*, Dublin : Town House and Country House, 1996, ISBN 0-946172-56-0
51. STOCKMEIER, P., *Theologie und Kult des Kreuzes bei Johannes Chrysostomus. Ein Betrag zum Verständnis des Kreuzes im 4. Jahrhundert*, 1966
52. THOMAS, Charles, *The Early Christian Archaeology of North Britain*, London : Oxford University Press, 1971
53. VOPATRNÝ, Gorazd, *Keltská církev prvního tisíciletí a její spiritualita*, Brno : nakl.L.Marek, 2002, ISBN 80-86263-28-2
55. WATTS, Alan W., *Mýtus a rituál v křesťanství*, Praha : Nakl. Tomáše Janečka, 1995, ISBN 80-85880-09-1
56. ZIEHR, Wilhem, *Kříž. Symbol – Zobrazování – Význam*, Kostelní Vydří : Karmelitánské nakl., 1997

Encyklopedie, slovníky, sborníky a odborné časopisy:

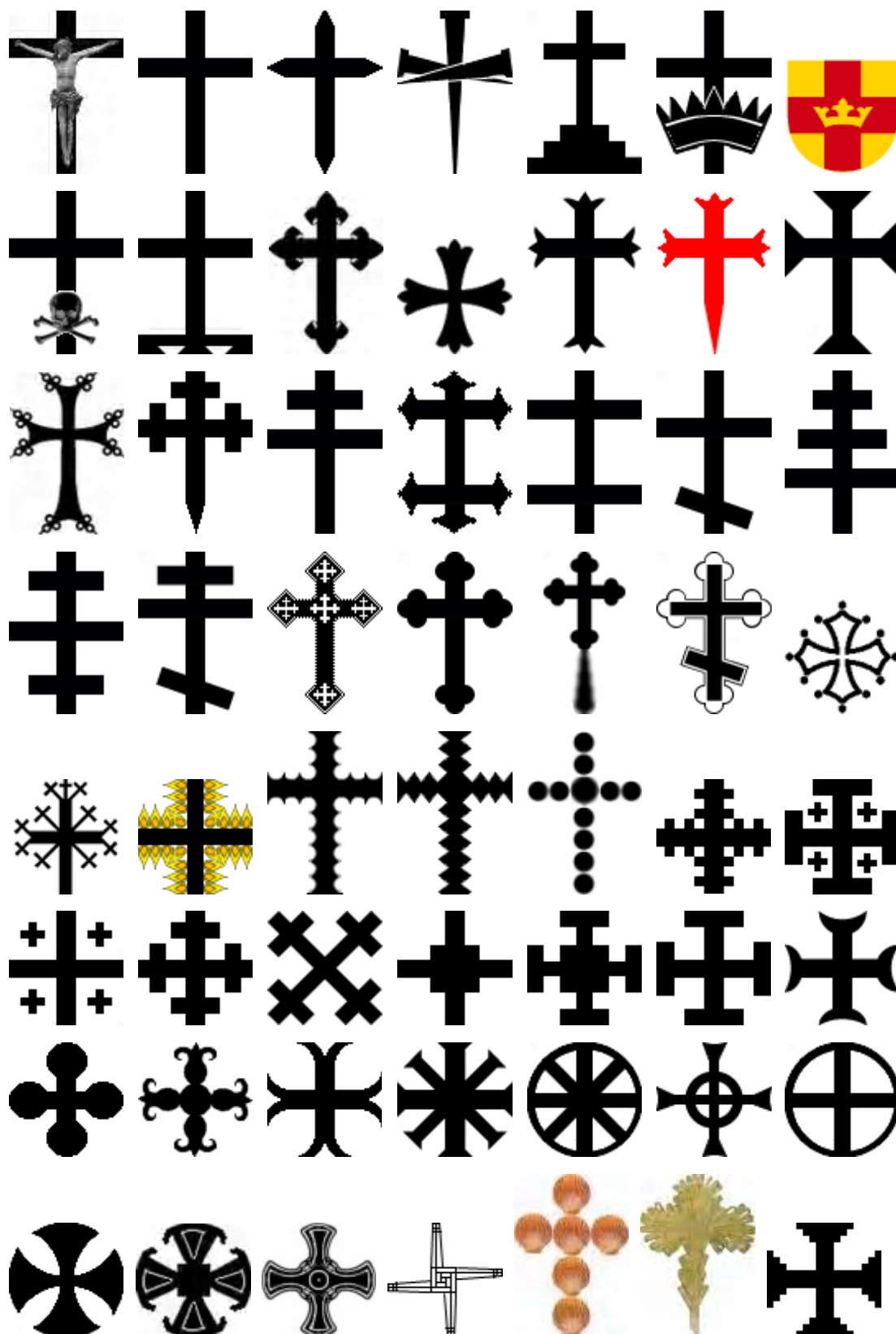
57. *Anglicko-český, Česko-anglický slovník*, FRONEK, J., Praha : Leda, 1999
58. *Dictionary of Beliefs and Religions*, ed. GORING, R., London: Wordsworth Editions Ltd, 1995, ISBN 1-85326-355-9
59. *Ilustrovaná encyklopedie starého Egypta*, VERNER, M., a kolektiv, Praha : Karolinum, 1997, ISBN 80-7184-446-2
60. *Ireland: A Cultural Encyclopaedia*, ed. BREFFNY, Brian de, London :Thames and Hudson Ltd., 1983
70. *Journal of the Cork Historical and Archaeological Society* 59, Cork, 1954, ISSN 0010-8731
71. *Kamenné kříže Čech a Moravy*, Kolektiv autorů, Praha : Argo, 1997, ISBN 80-7203-370-0
72. *Kronika křesťanství*, ed. BERNSTEIN, Uwe, Praha : Fortuna Print, 1998
73. *Latinsko-český slovník*, PRAŽÁK, J.M., NOVOTNÝ, F., SEDLÁČEK, J., Praha : Unie, 1939
74. *Lexikon für Theologie und Kirche*, Verlag Herder Freiburg, 1961
75. *Nový biblický slovník*, Praha : Návrat domů, 1996
76. *Ottův slovník naučný*, Praha : Nakl. Jana Otty, 1900
77. *Pravoslavná žizň (Orthodox life)*, Jeruzalem : Holy Trinity Monastery, Duben 1995
78. *Sen o kříži*, přel. a okomentoval ČERMÁK, J., Praha : Jitro, 2005
79. *Slovník cizích slov*, KLIMEŠ, L., Praha : SPN, 1994
80. *The Illustrated Archaeology of Ireland*, ed. RYAN, Michael, Dublin, Town House and Country House, 1991, ISBN 0-946172-25-0
81. *The Rough Guide to Ireland*, kol. autorů, Rough Guides Ltd, The Penguin Group, 2003

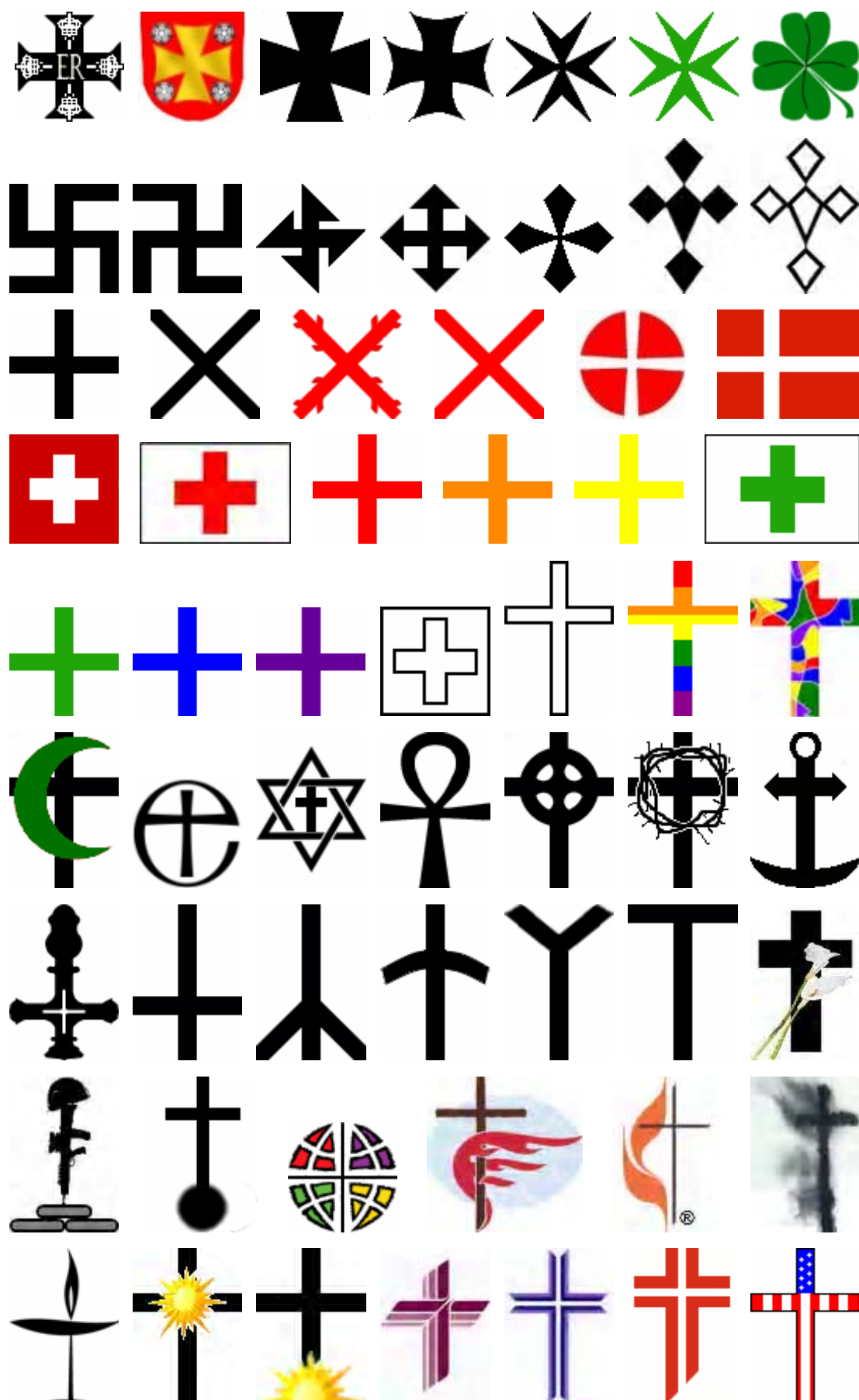
Internetové odkazy:

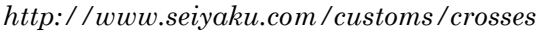
82. http://www.designboom.com/history/cross_2.html
83. <http://chattablogs.com/aionioszoe/archives/016683.html>
84. http://www.orthodoxresearchinstitute.org/articles/fasts_feasts/rogers_lifting_up_cross.htm
85. <http://cs.wikipedia.org/wiki/Mohyla>
86. http://www.unc.edu/celtic/catalogue/stbrigid/Tricephalic_Head.html
87. http://cwva.org/wwvrunes/wwvrunes_3.html
88. http://cwva.org/wwvrunes/wwvrunes_3.html
89. <http://tylwythteg.com/tylwythteg/ogham.html>
90. <http://www.omniglot.com/writing/ogham.htm>
91. http://cwva.org/wwvrunes/wwvrunes_3.html
92. <http://www.dingle-peninsula.ie/ventry/v-history.html>
93. <http://www.druidry.org/obod/deities/cernunnos.html>

Přílohy:

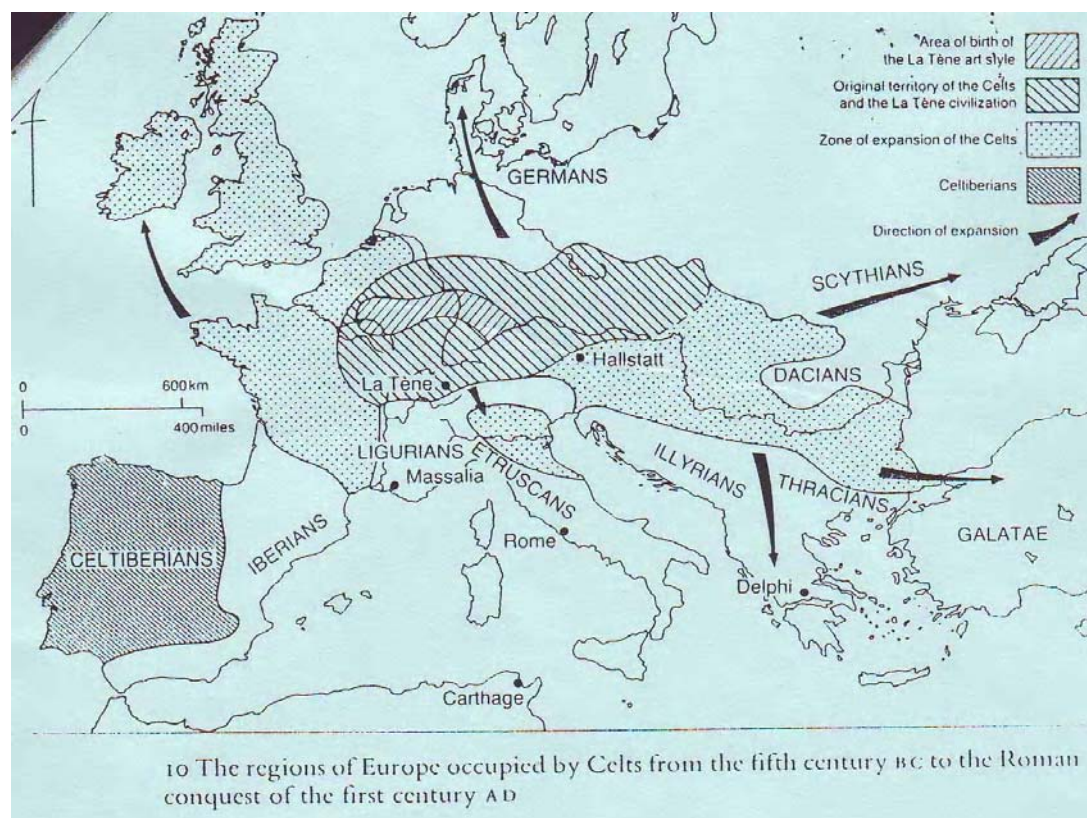
Příloha č.1

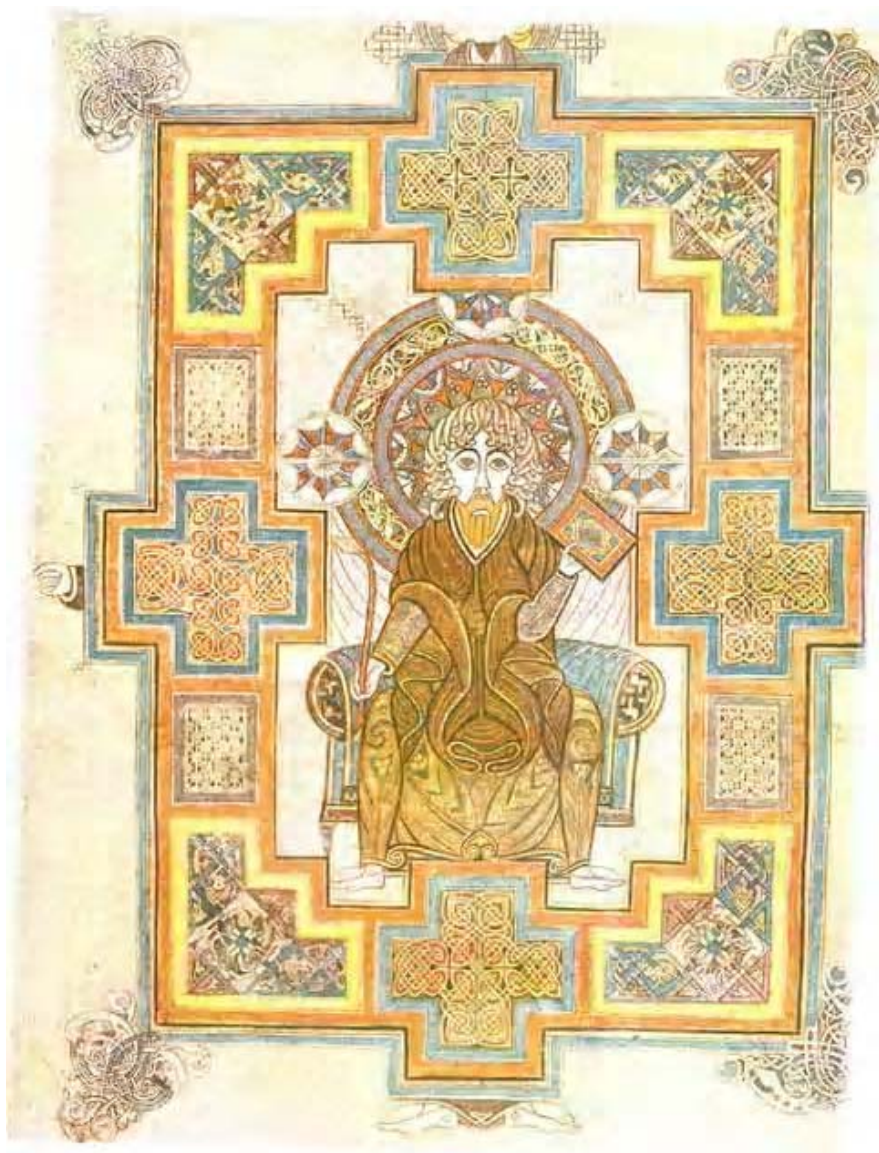

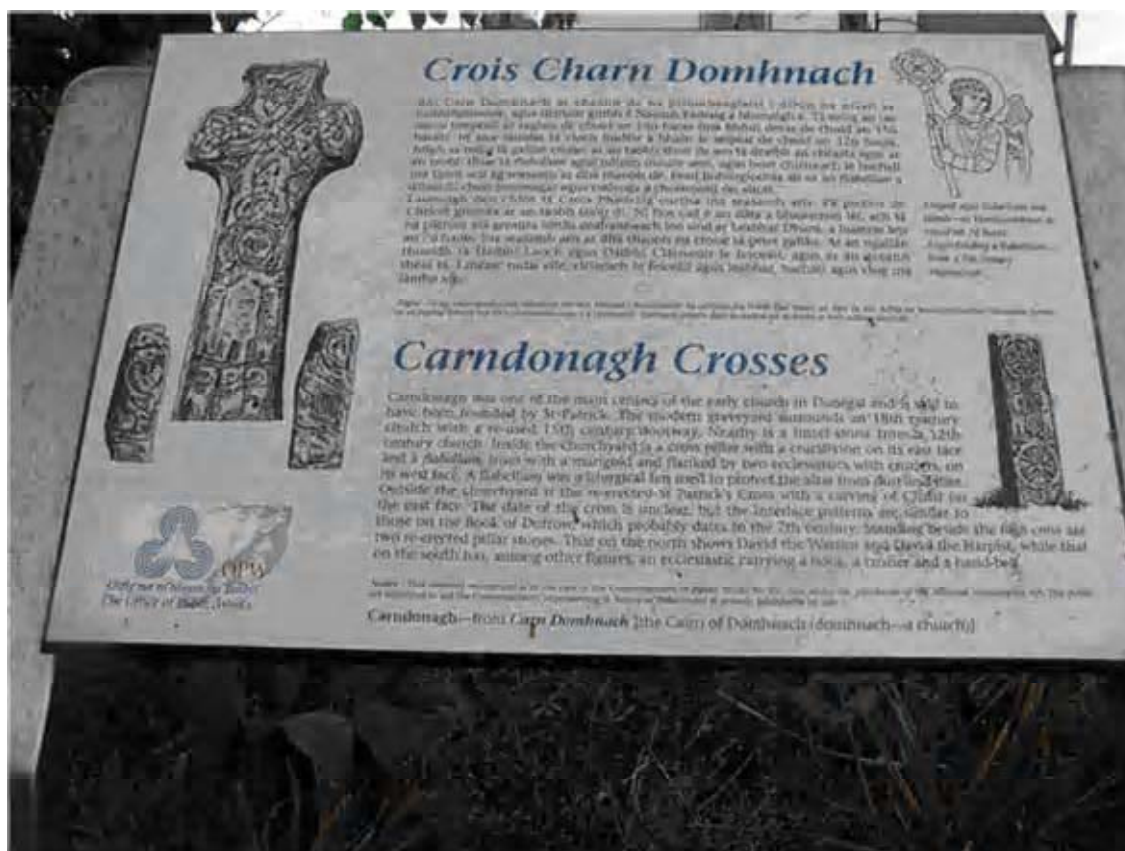
Příloha č. 2

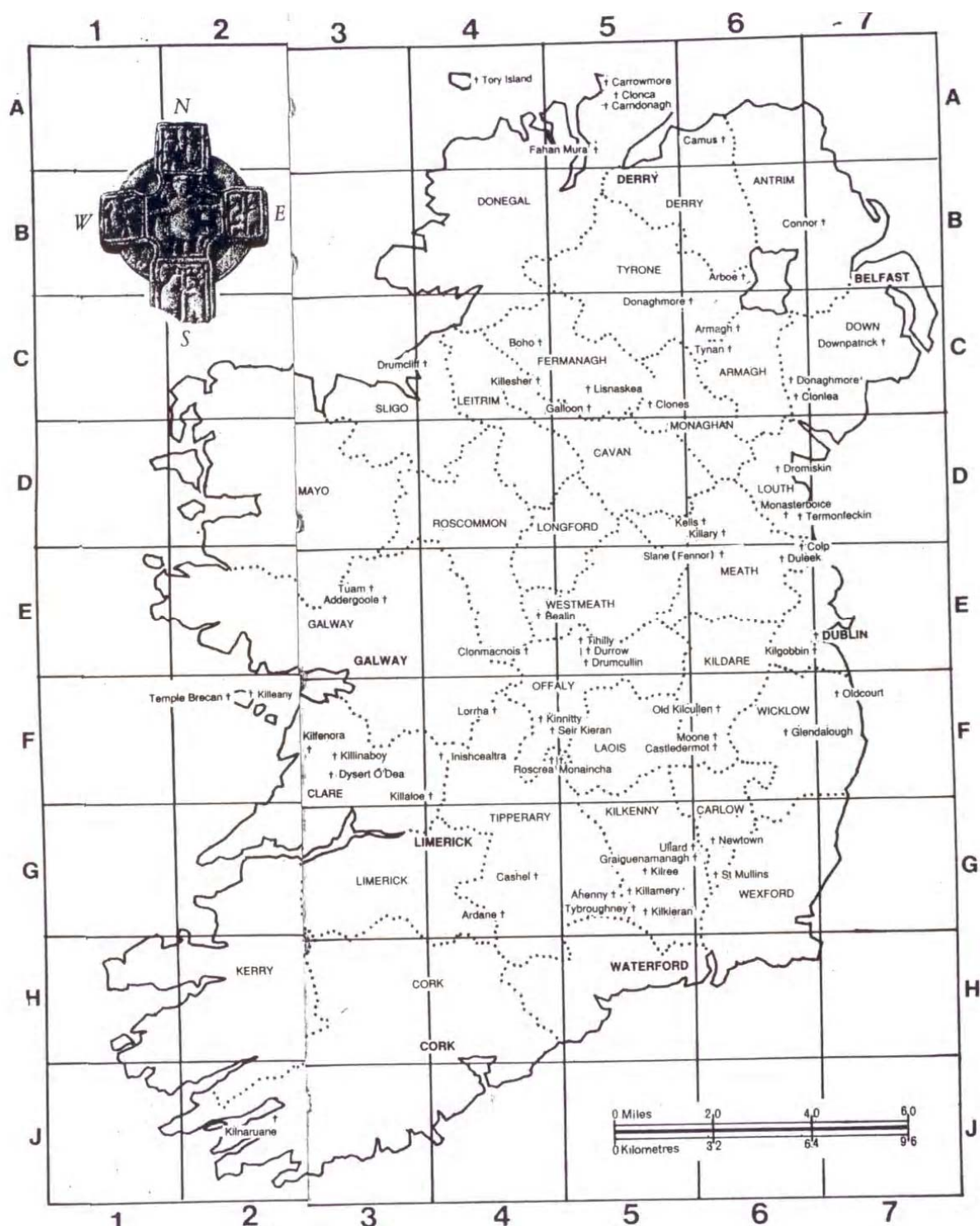
Laing, L., Laing, J., *Art of The Celts*, London, 1992, str. 20

Nádherné keltské kříže v zobrazení evangelisty Jana z *Book of Kells*
http://www.cts.edu/ImageLibrary/Public_domain.cfm

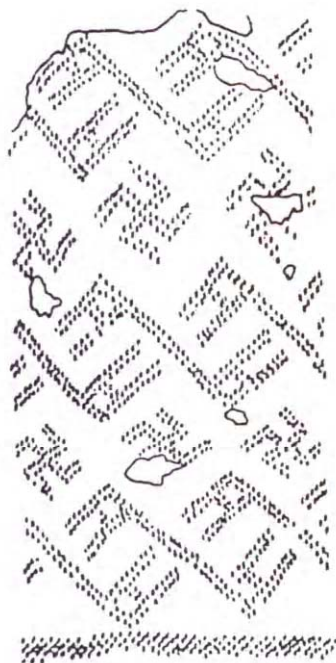

Příloha č. 5

Harbinson, P., *Irish High Crosses with the figure sculptures explained*, Drogheda, 1994

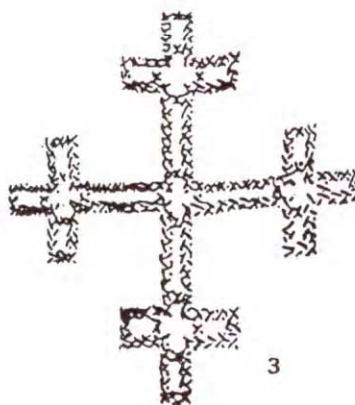
Příloha č. 6

1

2

3

Vzory látek z hrobu svatě Ludmily: 1) bílá látka s uytkaným brošé vzorem (první třetina 10. století), 2) okrové hedvábí s kruhovými medailony (první třetina 10. století), 3) řecký křížek, vyšitý na plátěné tunice (druhá polovina 11. století).